This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

DR
84
.U88

BUHR A

[redacted]

a39015 01815551 8b

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

Цар-Освободителятъ

на

България

Отъ

Капитанъ Д. Уста-Генчовъ.

София
Печатница „Балканъ"
1907.

1522
1905

Уста-Генчов, Д.

ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЬТЪ

ВЪ

БЪЛГАРИЯ.

Отъ

КАПИТАНЪ Д. УСТА-ГЕНЧОВЪ.

СОФИЯ
Печатница „Балканъ"
1907.

DR
84
.U88

Напечатването е разрѣшено отъ Щаба на армията съ прѣдписание
№ 3125 отъ 25 юлий 1907 год.

: 18143-230

Посвѣщава се

на комитета

„Царь-Освободитель Александръ II“

за неговата похвална дѣйность

по създаването на паметницитѣ и кжщитѣ-музеи на народното ни освобождение.

Авторътъ.

Вмѣсто прѣдговоръ.

Настоящата книжка има за прѣдметъ съприкосновението на Всерусийския Императоръ Александръ II съ насъ, българитѣ, при разни случай, както въ родината ни, така и вънъ отъ нея. Постарахме се да опишемъ почти всички срѣщи на Царь-Освободителя съ български депутации, съ Българското опълчение, съ Българския народъ. Започваме съ събитията, които прѣдшествуватъ Руско-Турската война (1877—1878 год.) и послѣдяваме живота на Царь-Освободителя въ самия театъръ на военнитѣ дѣйствия. За да бѫде труда ни що-годѣ оригиналенъ, намѣрихме за добрѣ да потърсимъ материалъ, който не е станалъ достояние на литературата. За тая цѣль прѣдприехме една обширна обиколка по Ромѫния и България, за да чуемъ и запишемъ едно-друго отъ живи свидѣтели на събитията. Обходихме почти цѣлия районъ, дѣто е миналъ Царь-Освободителя и намѣрихме стари хора, които сѫ го посрѣщали и изпращали. Отъ тия съврѣменници записахме нѣкои нѣща отъ епизоденъ характеръ, които сѫ почти забравени, а пъкъ прѣдставляватъ що-годѣ интересъ. Събрахме свѣдѣния за подаръцитѣ, направени

отъ Царь-Освободителя на църкви по села и градове, въ паметь на неговото тамъ пребиване. Провѣрихме нѣкои събития отъ тия българи, които сж служили като драгомани при Главната квартира и като чиновници по Гражданското управление.

За живота на Царь-Освободителя въ Дунавската армия има доста материалъ въ двѣ специални книги, които излѣзоха превведени на български по случай юбилейнитѣ Шипченски тържества въ 1902 година. Тия книги сж „Дневникъ за Височайшето пребиване на Царь-Освободителя отвъдъ Дунава въ 1877 год.“ отъ историка графъ Владимиръ Соллогуба и „Дневникъ за пребиването на Царь-Освободителя въ Дунавската армия презъ 1877 год.“ отъ офицера Леонидъ Чичагова. Първата книга, написана отъ човѣкъ въ напреднала възрасть, който не можалъ да слѣди Императора на врѣдъ по позициитѣ и полскитѣ болници, излѣзла не толкова сполучлива, та била обречена на унищожаване. Тя видѣла бѣлъ свѣтъ още въ 1879 год. и то въ ограничено число екземпляри и така скоро станала библиографическа рѣдкость. Втората книга, предназначена да замѣсти първата, била напечатана по-послѣ въ 1885 год. и до сега е претърпѣла три издания. Послѣднето, което е наименовано „народно“, излѣзе по случай 25-годишната на Освободителната война и е твърдѣ малко извѣстно у насъ. Макаръ и това юбилейно издание да е значително прѣработено и допълнено, все пакъ

съдържа нѣкои погрѣшки, които се посочватъ отъ руската критика. Що се отнася до българския прѣводъ на тая книга, той е взетъ отъ най-старото ѝ издание, което прѣдставлява прѣбързанъ трудъ. Писаното отъ Соллогуба и Чичагова за съприкосновението на Царь-Освободителя съ мѣстното население има нужда отъ поправки и допълнения. Въ книгитѣ на двамата автори злѣ биятъ въ очи многото невѣрно означени географически наименования. Въ своя скроменъ трудъ гледахме да посочимъ и всички кѫтове въ родината ни, дѣто е стѫпилъ крака на Царь-Освободителя. До колкото силитѣ ни позволяватъ, постарахме се да дадемъ една по-пълна картина на неговия животъ между българитѣ.

При написването на настоящата книжка имахме прѣдъ видъ, щото тя да прѣдставлява полезно четиво най-вече за нашата младежь, която пълни училищата и казармитѣ.

Авторътъ.

ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЬ АЛЕКСАНДРЪ II

Рѣшението на Царь-Освободителя да се освободи България.

Въ царуването на Екатерина Велика Русия водила война противъ Турция въ зоната на извѣстния четверожгълникъ Силистра — Варна — Шуменъ — Русе. Вслѣдствие блѣскавитѣ побѣди на знаменититѣ полководци Суворова и Румянцева, Високата порта приела исканията на великата славянска държава. На 10 юлий 1774 г. билъ сключенъ така нарѣчения Кючюкъ-Кайнарджиски договоръ, койтоималъ голѣмо значение за Източния въпросъ. Благодарение на тоя договоръ, Русия добила право да покровителствува и защищава интереситѣ на християнскитѣ народи и православната църква въ цѣлата Турска империя. И така още въ втората половина на XVIII вѣкъ Сѣверниятъ колосъ влѣзалъ напълно въ своята историческа роля спроти славянското население на Балканския полуостровъ.

Прѣзъ злополучната за насъ 1876 год., когато бѣхме разорени и измжчени отъ дивитѣ азиатци, нашитѣ сълзи и вопли намѣрили най-вече отгласъ въ велика и могжществена Русия.

Българскитѣ страдания покъртили сърцата на рускитѣ синове, проникнати съ горѣща вѣра въ небето, а тѣхния безподобенъ по своята хуманность Господарь рѣшилъ да ни се притече на помощь. Прѣзъ пролѣтьта на сжщата година населението на нѣкои села и градове въ двѣтѣ страни на Стара-планина възстанало противъ турския режимъ и издигнало високо знамето на народната ни свобода. Заклетитѣ врагове на българската Екзархия гледали на нея, като на едно панславистическо гнѣздо и ето защо слѣдъ избухването на това възстание тѣ я подозрѣли въ подстрѣкателство. Първиятъ български Екзархъ Антимъ не билъ ни най-малко съпричастенъ въ това народно движение, но въ редоветѣ на възстаницитѣ влизали хора отъ бѣлото и черното духовенство. Сърдцераздирателнитѣ сцени, които се разиграли въ Батакъ, Перущица, Клисура, Новосело, Батошево, Каяджикъ и Дрѣновския манастирь, покъртили Негово Блаженство и той считалъ за грѣхъ да не прѣдприеме нѣщо за прѣкжсване на злото. Увѣренъ въ съчувствието, което внушитѣ на Петра Велики хранятъ къмъ българския народъ, Екзарха Антимъ намислилъ да направи постжпка прѣдъ нѣкои отъ членоветѣ на руския Свети синодъ. Слѣдъ като били разорени и осквернени толкова храмове Божии, слѣдъ като били ограбени и изгорѣни цвѣтущи села, главата на българската църква прѣдприелъ едно рисковано дѣло. Дълго врѣме той се съвѣщавалъ по него съ най-прѣдан-

нитѣ си хора, съ най-просвѣтенитѣ членове на българската колония въ Цариградъ. Въ частния кабинетъ на Негово Блаженство намиралъ широко гостоприемство извѣстния народенъ труженикъ Тодоръ С. Бурмовъ, а най довѣреното му лице билъ екзархийския секретарь Георги Тишевъ. Съ двамата той размѣнявалъ мисли, по какъвъ начинъ, чрѣзъ кои влиятелни хора, чрѣзъ кои чужди посолства може да се направи нѣщо добро за поробенитѣ и угнѣтенитѣ българи. Най-послѣ Негово Блаженство рѣшилъ съ едно писмо да поиска съдѣйствие отъ своя събратъ С.-Петербурския митрополитъ Исидора. Въ тая работа му помогнали прѣданитѣ му Т. С Бурмовъ и Г. Тишевъ, които се възпитавали въ Русия и владѣяли добрѣ руски езикъ. Да се налише едно писмо, въ което да се изложи истинското положение на Българския народъ, не било трудна работа; но прѣдстоели мжчнотии първо, въ запазването на подобно писмо и второ, въ изпращането му по принадлежность. Нѣма съмнѣние, че ако единъ документъ съ компрометирующе съдържание попадне въ рѫцѣтѣ на турската власть, то не очаква добро автора му, толкова повече като той е официално лице. Негово Блаженство дѣйствувалъ много прѣдпазливо, само и само да не напакости на себе си и на българската екзархия, създадени слѣдъ такава усилна борба и скжпи жертви.

Писмото до С.-Петербургския митрополитъ Исидора било приготвено въ частния кабинетъ

на Екзарха Антимъ. Въ изложението му взели най-вече участие Т. С. Бурмовъ, а прѣписването му на чисто извършилъ Г. Тишевъ. Когато Негово Блаженство го подписалъ, веднага била изгорѣна черновката му. Взели се най-грижливи мѣрки, не само да се запази това писмо, но и да не останатъ въ Екзархията никакви слѣди отъ него. Главата на Българската църква писалъ на митрополита Исидоръ горѣ-долу въ такава смисъль: Ако нѣкои буйни и разпалени младежи сж възтанали съ оржжие срѣщу турската власть, защото тя не се разправи само съ тѣхъ, а отива да сѣче и бѣси невинни хора; защо граби, усквернява храмоветѣ Божии и унищожава цѣли цвѣтущи села. Въ старитѣ врѣмена, когато църквата страдала и търпѣла нещастия, народнитѣ пастири апелирали къмъ покровителството на висши духовни лица, на могжественни царе. При такива случаи указали своята помощь владѣтелитѣ на християнскитѣ държави Костантинъ, Ираклий и други, които оставали почетно име въ историята на християнската църква. По-нататъкъ писмото гласяло така: „Ако Негово Величество Всерусийския Императоръ не обърне внимание върху положението на българитѣ и не ги защити сега, то по-добрѣ е да се зачеркнатъ тѣ отъ списъка на славянитѣ и православнитѣ, защото отчаянието е обладало всички: който иска, нека се потурчи, нека стане католикъ

или протестантинъ“ [1]). Въ заключение на писмото си Екзарха Антимъ изтъквалъ, че отъ всичко това, което става съ българитѣ, *страда най-вече Православната Църква*. Негово Блаженство, като ималъ прѣдъ видъ постановленията на Кючюкъ-Кайнарджиския договоръ, въ края на писмето си молилъ Митрополита Исидоръ, да го прочете на Царь-Освободителя.

Понеже турското правителство много подозирало Екзарха Антимъ въ сношения съ официална Русия, той започналъ рѣдко и прѣдпазливо да посѣщава нейния посланикъ, извѣстния българолюбецъ графъ Игнатиева. Имало случаи щото шпиони по народность гърци, поставени отъ полицията въ Цариградъ, винаги слѣдѣли, кога Негово Блаженство влизалъ и излизалъ отъ руското посолство. Той срѣщалъ голѣми затруднения, до като намѣри едно подходящо лице, което да занесе писмото до Митрополита Исидоръ въ С.-Петербургъ. За да има по-голѣма тяжесть, писмото трѣбало да носи и печата на Екзархията — нѣщо което го правяло още по-опасно, въ случай че попадне въ ржцѣтѣ на властьта. Работата била нагласена така, щото прѣди всичко писмото да се прѣгледа отъ първия съвѣтникъ при посолството А. Нелидова, който щѣлъ да замине за Русия. Когато той се качилъ на парахода въ Цариградъ, смѣлия Г. Тишевъ,

[1]) Т. Милковъ „Антимъ първи Български Екзархъ. Животътъ и духовно-обществената му дѣятелность. Биографически очеркъ.“ Пловдивъ 1899 г., стр. 141 и 142.

срѣдъ сума опасности, успѣлъ да отиде при него, носяйки писмото и екзархийския печатъ. За щастие, той извършилъ сполучливо мисията си: писмото било прочетено отъ Нелидова и заклеймено съ същия печатъ. Зорката полиция и лукавитѣ шпиони не подозрѣли въ нищо Г. Тишева, който се завърналъ благополучно въ Екзархията. Негово Блаженство останалъ много доволенъ, дѣто писмото попаднало въ сигурни ржцѣ и молилъ Бога, дано се постигне желаемото.

Споредъ църковнитѣ наредби въ Русия, С.-Петербургскиятъ митрополитъ билъ прѣдседателствующъ Светия Синодъ или той играялъ единъ видъ посрѣдническа роля между това духовно учрѣждение и Императорския дворъ. Прѣзъ май или юний писмото на Екзарха Антимъ било вржчено на прѣосвещений Исидора, доблѣстенъ славянофилъ и горѣщъ православистъ. Като ималъ прѣдъ видъ интереситѣ на Майката-църква и молбата на българския си събратъ, при първия удобенъ случай той докладвалъ писмото му на своя Господарь — Всерусийския Императоръ. Когато Царь-Освободительтъ прочелъ писмото на Екзарха Антима, останалъ толкова дълбоко покъртенъ, щото написалъ върху него: *„Да се освободи България“*. Скоро руската дипломация започнала да дѣйствува по-енергично, да се извоюва по миролюбивъ начинъ това високо хуманно дѣло.

Българската емиграция по поводъ рѣчьта на Царь-Освободителя на 29 октомврий.

Война противъ заклетитѣ врагове на славянството и на християнската вѣра — това било искренното желание на цѣлия руски народъ. Въ сѫщата посока насочило своята дѣйность и Славянското благотворително общество, като изпратило свое довѣрено лице, което да влѣзе въ сношение съ българската емиграция въ Ромжния. Това довѣрено лице билъ Владимиръ Семеновичъ Йонинъ, който въ началото на 1876 год. направилъ една обиколка въ Браила и Букурещъ. Въ сѫщность той фигурираль като таенъ делегатъ на С. Петербургския и Московския клонъ на Славянското благотворително общество. Първата работа на В. С. Йонина била, да сплоти раздѣлната на два враждебни лагера българска емиграция и да поднови централния революционенъ комитетъ, който прѣстаналъ да дава признаци за животъ слѣдъ разбиването на Ботевата чета. За тая цѣль въ Букурещъ било свикано събрание отъ по-видните наши сънародници въ дома на Кириякъ А. Цанкова,

единъ високо образованъ българинъ, който тогава редактиралъ революционния вѣстникъ „Балканъ“. Понеже ромжнското правителство, по натискъ отъ Високата порта, прѣслѣдвало всячески революционния комитетъ, то на 18 юлий това събрание основало така нареченото *Българско централно благотворително общество,* което било второ издание на споменатия комитетъ. Въ настоятелството на това новосъставено общество влизали: почетенъ прѣдседатель, главния инициаторъ, В. С. Йонинъ, дѣйствителенъ прѣдседатель К. А. Цанковъ, подпрѣдседатель Олимпий Пановъ, членове: Петъръ Попъ Енчевъ, Иванъ М. Вазовъ, Димитъръ х. П. Ивановъ, Павелъ Хр. Височовски, Иванъ Кавалджиевъ, Стефанъ Н. Стамболовъ и др. Най-първо Българското централно благотворително общество помолило съ едно възвание всички родолюбци, да си дадатъ лептата за пострадалитѣ и изгоренитѣ села прѣзъ възстанието; послѣ то̀ играло голѣма роля въ сформированието на българскитѣ доброволчески отряди въ Сърбско-Турската война (1876 год.) и въ сформированието на Българското опълчение въ Освободителната война.

Въ края на октомврий сѫщата година, като пжтувалъ Царь-Освободителя отъ Ливадия за С.-Петербургъ, отбилъ се въ Москва, която се счита за сърдце и свещенъ градъ на Русия. Тукъ той билъ свидѣтель на възбуденитѣ духове, на всенародното настрсение въ полза на възстаналитѣ християни подъ турския яремъ.

Великодушниятъ Императоръ билъ рѣшенъ да се изкаже открито, че слѣди зорко събитията на Балканския полуостровъ и че сподѣля человѣколюбивитѣ чувства на своя народъ. Подъ тѫжнитѣ впечатления отъ току-що прѣкратената Сръбско-Турска война на 29 октомврий Царь Освободителтъ, като приелъ въ Кремлинския дворецъ мѣстното дворянство и видно общество, произнесалъ слѣднята рѣчь:

„Благодаря Ви, Господа, за чувствата, които Вий пожелахте да ми изразите по случай днешнитѣ политически обстоятелства. Сега тѣ се разясниха, заради което азъ съмъ готовъ да приема Вашия адресъ съ удоволствие.

Вамъ е вече извѣстно, че Турция се покори на моитѣ искания, за незабавното сключване на прѣмирието; щото да се тури край на безполезната рѣзия въ Сърбия и Черна-Гора. Въ тая неравна борба черногорцитѣ, както всѣкога, показаха се истински герои.... За съжаление, неможе да се каже сѫщото и за сърбитѣ, безъ да се гледа присѫтствието въ тѣхнитѣ редове на наши доброволци, отъ които мнозина платиха съ живота си за Славянското дѣло. . . Азъ зная, че цѣла Русия, заедно съ менъ, взема най-живо участие въ страданията на нашитѣ братя по вѣра и произходъ; но за мень истинскитѣ интереси на Русия сѫ посѫпи отъ всичко и азъ бихъ желалъ до крайность да щадя скѫпата руска кръвь. . . . Ето защо азъ се старахъ и продължавамъ да се старая, за постигане по миренъ пѫть подо-

брение въ живота на всичкитѣ християни, които населяватъ Балканския полуостровъ. Тия дни трѣбва да започнатъ съвѣщания въ Цариградъ между прѣдставителитѣ на шестѣхъ велики сили, за опрѣдѣление мирнитѣ условия . . . Желая твърдѣ много да можемъ да дойдемъ до едно общо съгласие .

Ако пъкъ то не се случи и азъ видя, че ний не ще можемъ да добиемъ такива гаранции, които би обезпечили изпълнението на това, което ний сме въ право да искаме отъ Портата, азъ имамъ твърдо намѣрение да дѣйствувамъ самостойно и съмъ увѣренъ, че въ такъвъ случай цѣла Русия ще се отзове на моя зовъ, когато азъ го счета за нуждно и честьта на Русия го поиска. Увѣренъ съмъ така сѫщо, че Москва, както всѣкога, ще даде за това примѣръ.

Нека Богъ ни помогне да изпълнимъ това наше свето призвание".

Тая рѣчь на Царь-Освободителя произвела силно впечатление на всичкитѣ присѫтствующи. Съ нея той искалъ да даде тонъ на рускитѣ искания въ прѣдстоящата конференция на великитѣ сили въ Цариградъ и даже заповѣдалъ на 1 ноември да се произведе мобилизация въ нѣкои военни окрѫжи. Когато печата разгласилъ тая рѣчь на Царь-Освободителя, българската емиграция въ Ромѫния дошла въ възторгъ и побързала да се отзове на нея. Веднага Българското централно благотворително общество се събрало и рѣшило

единогласно: *председателя, К. А. Цанковъ да поздрави телеграфически Царь-Освободителя по случай тая рѣчь отъ името на българската емиграция въ Ромжния.* Мобилизацията на руската армия накарала българитѣ да мислятъ, че е настжпилъ деня на тѣхното освобождение, та започнали да се готвятъ за вземане живо участие въ него.

Още въ първитѣ дни на ноември Българското централо блоготворително общество прѣдписало на всичкитѣ български общини, на всичкитѣ си клонове въ Болградъ, Галацъ, Гюргево, Олтеница, Плоещъ, Александрия, Турно-Мугурели, Слатина, Търговище, Крайова и Бузеу да записватъ доброволци, които при първо повикване да се явятъ подъ оржжие. Сжщото общество прѣпоржчало на своитѣ хора, да дѣйствуватъ по единъ таенъ начинъ отъ ромжнскитѣ власти, защото възможно е всичко да се узнае въ Цариградъ и да срѣщне прѣпятствия.

Макаръ и на 20 октомврий да било сключено примирие между Сърбия и Турция, събитията се развивали така, щото войната между Русия и Турция стана неизбѣжна. Българското централно благотворително общество, което развило усилна дѣйность по вербуването доброволци за тая война, намѣрило [illegible] обяви на чуждата дипло[illegible] ческа програма. За сжщ[illegible] съ окржжно писмо до [illegible] пратятъ пълномощници

се открие единъ *Български съборъ*. Въ послѣдния били призовани и делегати отсамъ Дунава, но се явили само нѣколцина, участвующи въ възстанието, които едвамъ сполучили да се спасятъ отъ бѣсилката. На 18 ноември Българскиятъ съборъ билъ открытъ подъ предсѣдателството на В. С. Ионина и, слѣдъ дълги разисквания върху положението на нещастното ни отечество, изработилъ политическата програма въ видъ на мемоаръ. Послѣдниятъ билъ приетъ единодушно отъ всичкитѣ присѫтсвующи, които взели рѣшение да се изпрати по-скоро до великитѣ сили Русия, Англия, Германия, Франция, Австрия и Италия, чрѣзъ тѣхнитѣ дипломатически агенти въ Букурещъ. Тоя мемоаръ изразявалъ истинскитѣ желания на цѣлия Български народъ и той послужи послѣ за основа на Санъ-Стефанския договоръ. Първиятъ му членъ гласи така: „Да се възобнови отъ България, Тракия и Македония българската държава, дѣто главния и наврѣдъ прѣобладаващия елементъ е българския". По-нататъкъ въ мемоара е казано, че тая държава трѣбва да се управлява отъ една конституция, изработена отъ избрано законодателно тѣло и пр.[1])

На 21 ноември, по инициативата на Българското централно благотворително общество,

---

[1]) Д. Уста-Генчовъ „Документи по възстанието", „Министерски сборникъ" книга XIII, стр. 682. К. А. Цанковъ „Една политическа програма отъ 1876 година" „Периодическо Списание" кн. LXIV, г. XV, стр 260.

въ българската църква „Св. Кирилъ и Методій“ въ Букурещъ първо, била отслужена панахида за падналитѣ славяни въ Сръбско-Турската война и Херциговското въстание, а послѣ била тържествено осветена иконата на Спасителя, подарена за българскитѣ войници отъ дружеството „Сыне-Красний крестъ“ въ Москва. Малката църква и митрополия не могле да побератъ многобройнитѣ присѫтствующи, воглавѣ членоветѣ на Българския съборъ. Иконата на Спасителя била донесена въ Букурещъ отъ нашия сънародникъ Антона Ф. Теохаровъ, който тогава фигурираль като секретарь на Московския клонъ на Славянското благотворително общество. На 22 ноември Българския съборъ прѣкратилъ своитѣ заседания, коидо взелъ рѣшения, да се изпрати почетния предсѣдатель, В С Йонинъ, въ Бѣлградъ, съ ходатайството прѣдъ сръбското правителство, да не разпуща българскитѣ доброволчески баталеони, участвующи въ войната, макаръ и да бѫде сключенъ пъленъ миръ съ Турция Българското централно благотворително общество, като имало прѣдъ видъ трѣскавитѣ приготовления на Русия, намѣрило за добрѣ безъ друго да се задържатъ подъ оржжие доброволцитѣ, та да се присъединятъ, въ случай на нужда, къмъ руската армия Въ това врѣме воененъ министеръ въ Сърбия билъ полковникъ Сава Груичъ, който обѣщалъ на В. С. Йонина, че ще извърши исканието и послѣ се разпорѣдилъ, да се прибератъ доброволцитѣ прѣзъ зи-

мата въ Кладово. Когато тѣ се приготвили за походъ, полковникъ Груичъ имъ направилъ прѣгледъ и на прощаване имъ поблагодарилъ за услугитѣ, принесени на неговото отечество. При това той изказалъ надежда, че скоро може отново да се започне борбата за славянската свобода. Нашитѣ сънародници посрѣщнали съ възторъ неговитѣ думи и потеглили съ пѣсни за Кладово, дѣто съ нетърпѣние очаквали да настане тая борба. Мнозина отъ тѣхъ били наградени съ ордени за показаната имъ храбрость въ кървавитѣ сражения при Делиградъ, Креветъ и Гредетинъ. По-сетнѣ доброволческитѣ баталеони послужили за кадъръ на Българското опълчение.

Българската делегация при Царь-Освободителя.

Едноврѣмено съ движението на българската емиграция въ Ромжния, настанало сжщо и въ редоветѣ на българската колония въ Цариградъ. Тукъ още прѣзъ юлий 1876 год. възникнала идеята за изпращането на една делегация до просвѣтена Европа, до всички сили, подписали Парижкия договоръ. Тая делегация, като изтъкне прѣдъ чуждитѣ правителства потрѣснитѣ мжки и теглила на Българския народъ, да апелира къмъ тѣхната хуманность, за подобрѣние положението му. За членове на делигацията били избрани доблѣснитѣ наши сънародници Драганъ К. Цанковъ и Марко Д. Балабановъ, които трѣбвало да потеглятъ въ началото на августъ. Екзарха Антимъ ги изпратилъ съ сълзи на очитѣ, като при това помолилъ руския посланикъ, графъ Игнатиевъ, да увѣдоми за тѣхната мисия своитѣ колеги при другитѣ Европейски дворове. Делигацията, снабдена съ нужнитѣ пълномощни и прѣпоржителни писма, посѣтила най-първо Англия, дѣто тогава либералната партия и голѣма часть отъ печата осжждали най-строго

турскитѣ звѣрства надъ беззащитнитѣ българи. Въ втората половина на септемврий делегацията връчила на чуждитѣ посланници въ Лондонъ единъ мемоаръ отъ името на Българския народъ. Въ началото си тоя документъ се докосвалъ до нашето минало въ срѣднитѣ вѣкове и по-нататъкъ рисувалъ беззаконията и злодѣйствата на турската административна и сждебна власть, на баши-бозуцитѣ и черкезитѣ, които грабили и убивали невиннитѣ християни, оскверняли църквитѣ имъ, опустошавали страната и пр. Мемоарътъ свършва съ смирена молба къмъ силитѣ, покровителки на Източнитѣ християни, да употрѣбятъ каквито срѣдства намѣрятъ за добрѣ, само и само да избавятъ отъ турскитѣ ржцѣ потъналитѣ въ сълзи българи, като ги поставятъ въ пжтя на цивилизацията и имъ дадатъ пълна автономия съ народно прѣдставителство и пр. Делигацията посѣтила още Франция, Италия, Германия и на всѣкждѣ получила утѣшителни обѣщания отъ високопоставени личности и държавни мжже.

Въ началото на декемврий делегацията стигнала въ С.-Петербургъ, дѣто на 9 сжщия мѣсецъ посѣтила въ министерството на външнитѣ работи господарствения канцлеръ, князъ Горчакова. Слѣдъ като му обяснила найподробно ждѣ е ходила и какво е извършила, исказала желание да бжде приета отъ самия Императоръ Първо М. Д. Балабановъ и послѣ Д. К. Цанковъ се изразили въ тахава смисъль,

че ще бѫдатъ много щастливи, ако иматъ честьта да изразятъ лично на Императора благодарностьта на българитѣ, зарадъ неговото покровителство на Славянитѣ изобщо. На това господарственията канцлеръ побързалъ да отговори, че Руския Императоръ е, по Божия Промисъль и по прѣдание, покровитель на всички безъ разлика християни, а не само на славянитѣ, и че Русия нѣма никога да се отклони отъ тоя си пѫть. Слѣдъ това станало дума за борбата между Българската екзархия и Гръцката патриаршия, отъ което извлѣкли полза нѣкои чужди пропаганди. При свършека на разговора, господарственията канцлеръ казалъ на делигатитѣ, че ще имъ извѣсти, кога ще има врѣме Царь-Освободителя да ги приеме на ауденция. Сѫщия день вечерьта неговия помощникъ, Гирсъ, имъ писалъ, че послѣдвало разрѣшение, да отидатъ въ зимния дворецъ въ сѫбота на 11 декемврий въ 1 часа подиръ пладнѣ.

На опрѣдѣленото врѣме делегатитѣ се намѣрили въ зимния дворецъ и били въведени въ еднинъ великолѣпенъ салонъ, дѣто имало събрани мнозина високопоставени военни и граждански лица. Сдѣдъ 10 минути единъ генералъ-адютантъ извикалъ велегласно делигатитѣ и ги въвелъ въ съсѣдната стая при Императора който ги посрѣщналъ правъ. Той благоволилъ да имъ подаде ржка, а тѣ се поклонили и искали да я цѣлунатъ, но не ги оставилъ и слѣдъ това попиталъ какъвъ чуждъ

езикъ говорятъ и пръвъ отворилъ дума на френски. Царь-Освободителтъ казалъ, че му е добрѣ извѣстна тѣхната мисия до правителствата на великитѣ сили, че Русия винаги е полагала старания за доброто на Източнитѣ християни и че тъкмо сега българитѣ сж прѣдметъ на неговитѣ грижа. Двайсетъ години, казалъ милостивиятъ Императоръ, Турция ни храняше съ праздни обѣщания, безъ да свърши нѣщо. „Много ми е драго, прибавилъ той, че въ сегашната Цариградска конференция всички сили били съгласни за прѣдлаганитѣ реформи. Но работата е, че взетитѣ рѣшения, за което сте се научили отъ князъ Горчакова, трѣбва да станатъ дѣло и ний ще гледаме, това да се постигне тоя пжть“. Слѣдъ тия думи на Царь-Освободителя, Балабановъ му говорилъ въ такава смисъль: че Българския народъ чака спасението си отъ своята едновѣрна и еднокръвна сестра Русия, че делигацията е дошла да поднесе ней и нему най-дълбоката признателность на сжщия народъ за живия интересъ къмъ сждбата му, че очитѣ на всѣкой българинъ сж обърнати къмъ Сѣверъ и отъ тамъ той чака своето избавление. Балабановъ завършилъ кратката си рѣчь почти съ плачевенъ гласъ и трогналъ Императора, който го слушалъ съ голѣмо внимание. Като Императора взелъ да отговаря, развълнувалъ се още повече и просълзилъ, а това покъртило двамата българи и тѣ му се поклонили. Най-послѣ той имъ благодарилъ за изказанитѣ чувства и, като далъ да се разбере,

че работата е наредъ, обърналъ се къмъ тѣхъ съ слѣднитѣ думи. „Азъ обичамъ мира и желая да се свърши всичко миролюбиво. Не зная, какво мислятъ да правятъ другитѣ, въ случай че Турция не приеме доброволно това, що ѝ се прѣдлага; но азъ нѣма да се задоволя този пѫть съ голи думи и съ голи обѣщания. Ако работата не се свърши миролюбиво, както азъ желая това отъ все сърце, и ако другитѣ се задоволятъ само съ думи, *ний ще призовемъ на наша помощь Бога, ще тръгнемъ напрѣдъ и ще изпълнимъ длъжностьта си. Съобщете това, което ви казвамъ, на ония, които Ви съ изпратили*“.[1]) Слѣдъ това Царь-Освободителятъ подалъ рѫка на делигатитѣ, които му се поклонили и се оттеглили съ дълбоко покъртени души отъ сърдечния му приемъ и отъ пролетитѣ му сълзи. Тѣ били тъвърдо увѣрени че неговата дума е такава, щото не може да не се збѫдне; че съ Божията воля, за поробения Български народъ безъ друго ще настанатъ свѣтли дни.

---

[1]) М. Д. Балабановъ. „Страница отъ политическото ни възраждане“. София 1904 г., стр. 370—372.

Обявяване на войната и първата срѣща на Царь-Освободителя съ Българското опълчение.

Исканията на шестѣхъ велики сили, които участвували въ Цариградската конференция, били отхвърлени отъ Високата порта въ първитѣ дни на януарий 1877 год. Когато Царь Освободителя се увѣрилъ вече, че не ще може по дипломатически редъ да се подобри положението на християнскитѣ народи на Балканския полуостровъ, заповѣдалъ да се произведе допълнителна мобилизация. Въ срѣдата на мартъ Дунавската армия вече се съсрѣдоточила на квартири въ Бесарабската, Подолската и Херсонската губерния. За Главнокомандующъ на европейския театъръ билъ назначенъ брата на Царь-Освободителя генералъ-фелдмаршалъ Велики князь Николай Николаевичъ Старши, и за Главнокомандующъ на азиатския театъръ билъ назначенъ брата на Царь-Освободителя, генералъ-фелдмаршалъ Велики князь Михаилъ Николаевичъ. Къмъ Дунавската армия се числялъ и пѣхотния почетенъ конвой на Главнокомандующия, който конвой послѣ билъ прѣиме-

нованъ на *Българско опълчение*, а за неговъ началникъ билъ назначенъ генералъ Столѣтовъ. Въ опълченскитѣ дружини постжпили всичкитѣ българи отъ доброволческитѣ баталеони въ Сърбия и мнозина новозаписани отъ клоноветѣ на Българското централно благотворително общество въ Ромжния. Още когато главната квартира се установила въ Кишиневъ, споменатото общество направило постжпка прѣдъ нея, за сформированието на опълченскитѣ дружини. Въ послѣднитѣ били зачислени почти всичкитѣ българи офицери и лѣкари на руска служба, по-голѣмата часть отъ които участвували като доброволци въ Сърбско-Турската война.

На 12 априлъ срѣдъ обширното поле къмъ сѣверо истокъ на Кишиневъ били построени цѣли полкове отъ всичкитѣ родове оржжия, между които се намирало и току-що сформируваното Българско опълчение. Нашитѣ първи войници съ своя хубавъ двубортовъ мундиръ, нарѣченъ „българка“, и съ своя зеленодънестъ калпакъ, украсенъ съ осмокрайщенъ кръстъ, имали юнашки видъ, макаръ и да били обучавани не повиче отъ една недѣля. Тукъ се намирала и българската колония въ Кишеневъ воглавѣ своя попечитель Ив. Ст. Иванова, който игралъ голѣма роля въ сформируванието на опълченскитѣ дружини. Кждѣ 10 часа прѣдъ пладнѣ многоочаквания Императоръ се задалъ отъ къмъ града и веднага началници, адютанти и ординарци побързали да си заематъ мѣстата. Подиръ малко послѣдвали командитѣ

за срѣща и музикитѣ засвирили руския народенъ химнъ „Боже Царя храни“. Съ най-голѣмо нетърпѣние и съ разиграни сърдца очаквали Императора българскитѣ опълченци, защото били твърдо увѣрени, че отъ неговата воля зависѣло освобождението на роднината имъ. Ездѣйки на конь, придруженъ отъ многобройна и блѣскава свита, той поздравилъ войскитѣ, които отговорили гръмогласно и извиквали тричратно „ура“. Като приближилъ дѣсния флангъ на опълченскитѣ дружини, по лицето му проиграла усмивка. Той се запрѣлъ прѣдъ тѣхъ и се обърналъ къмъ Главнокомандующия съ думитѣ: „какіе молодцы“. Той ги изгледалъ съ радость и умиление, а понеже му произвели добро впечатление, поздравилъ ги трогнатъ и възхитенъ. Слѣдъ това извикалъ при себе си офицеритѣ, които взели участие въ сформирувaнието на опълченскитѣ дружини, и имъ изказалъ своята благодарность за положения трудъ. Когато прѣгледалъ съ голѣмо внимание всичкитѣ войски, Царь-Освободителя потеглилъ къмъ аналоя срѣдъ полето, дѣто го причакало въ пълно одеяние градското духовенство воглавѣ Епископъ Павела. Той слѣзълъ отъ коня си, извикалъ Негово прѣосвещенство и му подалъ запечатенъ пликъ, а послѣ искомандувалъ „на молитва“. Срѣдъ гробно мълчение Епископъ Павелъ извадилъ отъ плика Височайшия манифестъ за обявяването на войната, подписанъ своерѫчно отъ Императора, и го прочелъ велегласно.

Тоя държавенъ актъ билъ изслушанъ съ напрегнато внимание отъ всичкитѣ присѫтствующи, а най-вече отъ българитѣ. Слѣдъ прочитането на Височайшия манифесть, Епископъ Павелъ започналъ тържествения молебенъ при пѣяния „Христосъ воскресе“ и „Съ нами Богъ“. Когато дякона възгласилъ „приклонитѣ колѣни“, Царь Освободителтъ самъ изкомандувалъ „баталиони на колѣни“ и всички присѫтствующи паднали на земята. Подиръ многолѣтието Епископъ Павелъ поръсилъ войскитѣ съ светена вода, а Императора цѣлуналъ великия князъ Главнокомандующия, който пъкъ му цѣлуналъ дѣсницата. Слѣдъ това Епископъ Павелъ произнесълъ високо съдържателна рѣчь, като благопожелалъ, щото армията на Негово Величество да замине побѣдоносно задъ ония прѣдѣли, до които стигнала армията на августейшия му баща Николай при сключването на Одринския миръ, та дано потъмнѣе турския полумѣсецъ и да блѣсне Христовия кръсть...

При свършека на рѣчьта Императора и свитата се качили на конетѣ си. Слѣдъ като далъ знакъ, че ще говори, съ разволнувана душа и разтреперанъ гласъ, произнесалъ нѣколко думи и по случая. Той подчерталъ казаното въ манифеста си и намекналъ на рѣчьта си прѣдъ дворянското и висшето общество въ Кремлинския дворецъ. Той казалъ, че всичкитѣ му старания, да се избѣгнатъ кръвопролитията, отишли на праздно, че обявява война, да запази достолепието на Русия и да защити

поробенитѣ славяни. При послѣднитѣ думи милостивиятъ Господарь заплакалъ, а всичкитѣ присѫтствующи били трогнати и извикали гръмогласно „ура“. Дошло редъ за церемониаленъ маршъ, който много безпокоялъ българскитѣ опълченци, но рѣшили да употрѣбятъ всичкитѣ си старания, само и само да не се посрамятъ. За щастие, тѣ дефилирали така стройно, щото обърнали вниманието на Царь-Освободителя, който ги поздравилъ съ думитѣ „славно, прѣкрасно дѣти“. Слѣдъ церемоналния маршъ, той обиколилъ още веднѫжъ войскитѣ и благопожелалъ имъ, да се върнатъ увѣнчани съ слава и да подържатъ честьта на руското оржжие. Щомъ той потеглилъ за квартирата си войници и офицени звглушили въздуха съ френетически „ура“, хвърляли шапки, издигали пушки и саби нагорѣ. Отъ всичкитѣ присѫтствующи най-вече били възхитени българитѣ[1]).

На 19 априлъ прѣзъ нощьта Кишеневъ билъ блѣскаво освѣтленъ по случай заминаването на Царь-Освободителя. Щомъ той се отправилъ къмъ гарата, множѣство народъ се втурналъ полирѣ му, да го изпрати. Като изказалъ задоволството си за радушния приемъ, Императора се обърналъ къмъ войсковитѣ началници съ тия думи: „Още веднѫжъ ви благодаря, господа, за службата. Вий оправдахте напълно моитѣ очаквания. Съ вази не

[1]) С. И. Кисовъ „Българското опълчение въ освободителната война 1877—1878“ София, 1902 г. стр. 18—35.

се прощавамъ азъ, а казвамъ Ви само: до скоро виждане. Сега отивамъ въ Одеса, Кіевъ, Москва и С.-Петербургъ и слѣдъ това ще се върна, за да сподѣлямъ съ васъ радости и скърби. Богъ да ни е на помощь! До виждане!“ Въ своята обиколка по най-главнитѣ градове на държавата си той се увѣрилъ, че народа му ликува по случай обявяването войната и че отъ сърце желае да се избавятъ българитѣ отъ робство.

Царь-Освободительтъ въ Ромжния.
Посрѣщането му
отъ оългарски депутации.

Не веднъжъ Негово Величество говорилъ прѣдъ окржжающитѣ го, че желае отъ сърце, щото всичкитѣ велики князе да отидатъ на бойното поле. „Ще поставя ржководители на военнитѣ дѣйствия братята си“, казалъ той, „докъ азъ ще служа въ тила на армията като *братъ-милосърдъ*. И наистина, щомъ Дунавската армия се съсрѣдоточила въ Ромжния, нейния Върховенъ вождъ дошълъ тукъ, заедно съ четирмата си синове. Въ края на априлъ Българското опълчение, което влизало въ състава на Дунавската армия, стигнало въ Плоещъ, дѣто намѣрило добъръ приемъ отъ мѣстното население. Многочисленитѣ българи въ тоя градъ, макаръ и да били изгубили народното си самосъзнание, все пакъ показали съчувствие къмъ своитѣ братя. При дохождането въ Плоещъ на великия князъ Главнокомандующия и на Ромжнския князъ Корола, който му направилъ визита, почетния караулъ билъ взетъ отъ опълченскитѣ дружини. Въ Плоещъ, както и въ Кишиневъ, стекли

се хиляди българи отъ разни краища на родината ни и побързали да постжпятъ доброволци. На 6 май тукъ станало тържественото освещаване на знамето, подарено отъ града Самара на Българското опълчение. Това знаме било дадено лично отъ Великия князъ Главнокомандующъ на 3-а дружина, подъ началството на храбрия подполковникъ Калитина.

На-скоро въ Плоещъ дошла депутация отъ страна на Българското централно благотворителво общество въ Букурещъ, въ която влизали прѣдседателя К. А. Цанковъ и секретаря Петръ П. Енчевъ. На 15 май тая депутация се прѣдставила на великия князъ Главнокомандующия и му поднесла тържествено осветената икона на Спасителя за *българскитѣ войници*, като залогъ за единството между Руския и Българския народъ. Въ разговора си съ тая депутация великия князъ Главнокомандующия изказалъ надежди, че съ Божията воля неговата армия ще стжпи побѣдоносно въ старата българска столица, Велико-Търново, и ще бжде поставена сжщата икона въ тамшната съборна църква.

Една недѣля по-послѣ въ Плоещъ станали голѣми приготовления за посрѣщането на Царь-Освободителя, който щѣлъ да пристигне съ специаленъ [illegible] отъ Яшъ. По инициативата на Българ[illegible]а дружина въ Букурещъ [illegible] отъ всичкитѣ б[illegible]олдовия. Въ [illegible] Панаретъ

Рашевъ Погонианскі, предсѣдатель на Българската църква въ Ромжния, който ималъ своята резиденция въ Букурещъ. Членоветѣ на депутациитѣ, на брой повече отъ 70, прѣди всичко взели рѣшение, да поднесатъ на Царь-Освободителя благодарителенъ адресъ, за прѣдприетото отъ него велико дѣло № 24 май, когато адреса билъ готовъ и подписанъ, пристигналия на-скоро отъ Русия членъ на делегацията Д. К Цанковъ го прочелъ и разяснилъ въ присжствието на всичкитѣ. Слѣдъ това той прѣдложилъ, да се открие подписка за доброволни пожертвования, едно, да се помогне що-годѣ на българскитѣ опълченци и друго, да се направи приносъ къмъ „Червения кръстъ“. По тоя случай най-щедри се показали извѣстнитѣ наши родолюбци князъ Емануилъ Богориди и Евлогий Георгиевъ.

На 25 май надвечерь, когато Царь-Освободителя щѣлъ да пристигне въ Плоещъ, на гарата се стекълъ сума народъ. Тукъ се намирали великия князъ Главнокомандующия съ всичкитѣ служащи въ Главната квартира и мнозина руски и ромжнски офицери. На перона, потъналъ въ цвѣтя и флагове, била построена почетна рота отъ 3-а дружина на чело съ Самарското знаме и музиката на 5-и Сапьоренъ баталионъ, а останалитѣ опълченци образували шпалиръ до града. Въ залата, постлана съ копринени килими и платове, намирали се на маси два скжпи подносници съ хлѣбъ и соль, една на българската, а другия

на градската депутация, които заемали мѣста по отдѣлно. Тукъ се намиралъ и назначения по Гражданското управление при Главната квартира извѣстния нашъ сънародникъ Найденъ Геровъ, комуто се прѣдставили всичкитѣ членове на депутациитѣ. Тъкмо въ 7 часа и 45 минути на гарата пристигналъ императорския тренъ, украсенъ съ многобройни флагове и руския държавенъ гербъ. Когато Високиятъ гостъ слѣзалъ на перона, събраното множество извикало гръмогласно „ура“ и музиката засвирила руския народенъ химнъ. Като миналъ по фронта на почетната рота, която му дала честь, Царь-Освободителя я поздравилъ съ думитѣ: „здорови дѣти“. Той огледалъ внимателно всичкитѣ опълченци, задалъ въпроси на нѣкои и тѣ му отговорили свободно. Като попиталъ генералъ Столѣтова, какъ се държатъ изобщо и нараснало ли е числото имъ, той отговорилъ „отлично“ и прибавилъ, че ежедневно се записватъ нови. Слѣдъ това Великиятъ гостъ се спрѣлъ прѣдъ депутациитѣ, които се поклонили и извикали „да живѣй Славянскиятъ освободитель! да живѣй Александръ II“. Слѣдъ това Евлогий Георгиевъ му подалъ хлѣбъ и соль, върху който той си турилъ ржката, а прѣосвещенни Панаретъ го благословилъ съ иконата на св. Константинъ и Елена, която той цѣлуналъ. Веднага владиката съ сълзи на очитѣ му прочелъ слѣдния адресъ:

„Ваше Императорско Величество!
Всемилостивейши Господарю!

Ний, живущитѣ въ Ромжния българи, които сме имали злочестината да напуснемъ своята мила родина и да търсимъ въ чужда земя убѣжище отъ насилията и гоненията на нашитѣ мжчители, считаме себе си сега най-щастливи отъ всички свои едноплѣменници, че намъ се падна жребей първи да срѣщнемъ свѣтлото Ваше лице, Великий Господарю, и съ блогоговѣние да изразимъ прѣдъ нозѣтѣ на Ваше Императорско Величество безпрѣдѣлната благодарность, която чувствува цѣлия български народъ, при мисъльта за високия подвигъ, прѣдприетъ по Вашата Държавна воля отъ велика Русия само отъ любовь къмъ угнетенитѣ и страждущи братя, за осжществление на надеждитѣ, които българитѣ отъ вѣка, по прѣдание, възлагатъ на Православния Руски Царь и на братския руски народъ, за своето избавление отъ тежкото робство“.

Високиятъ гостъ изслушалъ адреса съ снемена шапка и се поклонилъ. Въ тая минута всичкитѣ членове на депутациитѣ извикали повторно „да живѣй Славянскиятъ освободитель! Да живѣй Александръ II!“ При излизането му отъ гарата посрѣщнало го съ пѣснопѣяние мѣстното духовенство, градската депутация му поднесла хлѣбъ и соль, учащата се младежь го обсипала съ цвѣтя. Слѣдъ френетически „ура“ Високиятъ гостъ, придруженъ отъ великия князъ Главнокомандующия, потеглилъ на каляска прѣзъ главната улица,

която била украсена съ флагове и зеленина. Отъ всѣкждѣ се блъскало подирѣ му грамадно множество, а женския полъ отъ прозорцитѣ и балконитѣ го обсипалъ съ вѣнци и букети. Една българка хвърлила въ каляската му бѣлъ гължбъ съ прѣвързани крилѣ и съ увѣсенъ на шийката му привѣтственъ надписъ. Високиятъ гостъ зграбилъ усмихнатъ гължба, турилъ го на колѣнѣтѣ си, а послѣ заповѣдалъ да го пазятъ и отнесатъ въ Русия. Той слѣзалъ въ приготвената му квартира, дѣто го причакалъ почетенъ караулъ отъ лейбъ казаци. Никога въ Плоещъ не се стичалъ толкова народъ и не ставало такова тържество. Вечерьта града билъ блѣскаво освѣтленъ, а по всичкитѣ му крайща гърмѣли музики и възклицания, чували се български и ромжнски пѣсни.

На другия день депутациитѣ се прѣдставили на аташирания при Императорската квартира графъ Игнатиевъ, бившия посланикъ въ Цариградъ, и на извѣстния по своитѣ реформаторски способности князъ Черкаски, началникъ на Гражданското управление при щаба на великия князъ Главнокумандующия. И двамата съобщили на депутациитѣ, че Негово Величество останалъ много доволенъ отъ направения му приемъ и че се зарадвалъ, дѣто числото на българскитѣ опълченци нарастнало значително. Слѣдъ това на по-видниитѣ членове на депутациитѣ се прѣдставилъ англійския кореспондентъ Макъ-Гаханъ, извѣстенъ по своитѣ писма върху

ства въ България. По негова молба, веднага му билъ приготвенъ единъ френски прѣводъ на адреса, поднесенъ на Високия гостъ отъ българитѣ. Тоя кореспондентъ се удостоилъ съ голѣма благодарность отъ тѣхна страна за съчувствията му къмъ народното ни дѣло.

На 26 май въ Плоещъ дошълъ ромънския князъ Каролъ, който билъ веднага приетъ отъ Царь-Освободителя Прѣдметъ на разговора имъ били прѣдстоящитѣ съвмѣстни дѣйствия противъ общия врагъ — Турция. Слѣдъ пладнѣ двамата владѣтели, придружени отъ великитѣ князе, министеритѣ и свититѣ си, направили разходка по бивацитѣ около Плоещъ Отъ тоя день въ Букурещъ се започнали голѣми приготовления за посрѣщането на Царь-освободителя, който щѣлъ да направи специално посѣщение на княжеския домъ. Хубавата ромънска столица била потънала въ флагове, драперии и зеленина, а по главната улица между гарата и двореца, били въздигнати амфитиатри за множеството посѣтители.

Отъ всичкитѣ клонове на Българското централно благотворително общество най-голѣма дѣйность развивалъ оня въ Болградъ, като записалъ най-голѣмо число доброволци. Многобройнитѣ българи въ Бесарабия на драго сърдце отивали да проливатъ кръвь за освобождението на своята татковина, макаръ и да били се раздѣлили съ нея прѣди десятки години. Въ деня на обявяването на войната клона на Българското централно благотвори-

телно общество въ Болградъ приготвилъ единъ адресъ до Царь-Освободитъля отъ името на българската колония въ Бесарабия. Тоя адресъ трѣбвало да се връчи на Високия гостъ чрѣзъ предсѣдателя на Българското централно благотворително общество, К. А. Цанковъ. По инициативата на сжщото общество въ Букурещъ било направено всичко възможно, щото българската колония и емиграция да взематъ живо участие въ посрѣщането на Високия гостъ. По всичкитѣ български кжщи и заведения се четели надписи: „Да живѣй Царь Александръ“, „Да живѣй Русия ура“ и други подобни.

На 7 май въ $10^1/_4$ часа прѣдъ пладнѣ, Негово Величество потеглилъ съ специаленъ тренъ за Букурещъ, придруженъ отъ слѣднитѣ лица: великия князъ Прѣстолонаслѣдника, великия князъ Главнокомандующия, великитѣ князе Владимиръ Александровичъ, Сергей Александровичъ и Николай Николаевичъ Младши, херцогитѣ Николай Максимиановичъ Лейхтемберски, господарственния канцлеръ, князъ Горчаковъ, министера на Императорския дворъ, графъ Адлербергъ, военния министеръ, генералъ Милютинъ, дежурнитѣ офицери, флигелъ-адютантитѣ и др. На раскошно украсената гара въ Букурещъ очаквали Царь-Освободителя, князъ Каролъ и княгиня Елисавета съ гражданската и военната си свита. На перона билъ построенъ почетенъ караулъ отъ рошиори на чело съ знаме и музика. Въ входа на приемната зала се намирали: духовенството въ пълно

одеяние, министеритѣ, сенаторитѣ, депутатитѣ, професоритѣ, висшитѣ офицери и чиновници, дипломатическия корпусъ, персонала на руската легация и всички руски офицери, находящи се въ Букурещъ. Въ приемната зала се намирали депутация отъ града на чело съ кмета, К. Розети, и депутация отъ Българското централно благотворително общество воглавѣ предсѣдателя, К А. Цанкова, и нѣколцина лица, поканени по прѣпоржка отъ руския дипломатически агентъ, Баронъ Стюарта. Тъкмо въ $11^3/_4$ часа тренътъ пристигналъ на гарата и щомъ Високия гостъ слѣзалъ отъ вагона, музиката изсвирила руския народенъ химнъ и екнали камбанитѣ на всичкитѣ църкви въ Букурещъ. Слѣдъ обикновенитѣ поздрави и прѣдставления, Царь-Освободителтъ, подалъ ржка на княгиня Елисавета, миналъ по фронта на почетния караулъ, който му далъ честь съ навеждане на знамето. Като се спрѣлъ прѣдъ духовенството и цѣлуналъ кръста и Евангелието, викариятъ на Букурешкия митрополитъ се обърналъ къмъ него съ кратка рѣчь, въ която изтъкналъ заслугитѣ на Русия къмъ Ромънския народъ и споменалъ за похода на августейшия му баща Николая въ 1828—29 год. Слѣдъ това кмета, К. Розети, поднесълъ на Високия гостъ хлѣбъ и соль и го поздравилъ съ пламенна рѣчь, въ заключение на която казалъ слѣдното: „Ваше Величество! Позволете на свободна Ромъния широко да разтвори своитѣ врати прѣдъ своя Освободитель. Историята ще

запише Вашето име като такова на великъ добротворецъ". На тия думи Високиятъ гостъ съ усмивка на лицето отговорилъ между другото така: „Азъ ида да изпълня своя дългъ, азъ ида да помогна на православни християни, като мень, и толкова". Слѣдъ това Царь-Освободительтъ се спрѣлъ прѣдъ българската депутация, а К. А. Цанковъ му прочелъ съ развълнуванъ гласъ слѣдния адресъ отъ страната на българската колония въ Бесарабия:

„Ваше Императорско Величество!

Развязката на великата славянска драма, която лежи въ могъществената Ваша ржка, подбужда цѣлъ Български народъ да Ви изрази своето най-дълбоко съчувствие и неограничена прѣданость.

Нѣма българинъ, който да не е убѣденъ, че бждащата сждба на нещастното ни отечество зависи напълно отъ направлението, дадено на славянското дѣло отъ величественна Русия. Това направление прѣдставлява днесъ свободоносната руска войска, свикана по Ваша Царска заповѣдь. Отъ нея зависи щастието на славянитѣ.

Ваше Императорско Величество ще изпълните най-славното дѣло въ Славянската история.

Да живѣй Ваше Императорско Величество, Царь Всерусийски и Славянски освободитель!

Да живѣе Вашия августейши братъ Главнокомандующия на Южната руска армия!

Да живѣй руската армия!

Високиятъ гостъ изслушалъ съ особено внимание адреса и слѣдъ това се отправилъ къмъ съсѣдния коридоръ, дѣто го посрѣщнала депутация отъ страна на рускитѣ расколници въ Ромжния, която му поднесла хлѣбъ и соль и иконата на Св. Николая Чудотворца. [1])

Отъ гарата Високиятъ гостъ потеглилъ къмъ княжеския дворецъ на парадна колесница, заедно съ княгиня Елисавета и младитѣ велики князе, а подиръ тѣхъ се качили на друга колесница князъ Каролъ, Главнокомандующия и Прѣстолонаслѣдника. На чело на кортежа били на коне столичния префектъ и дворцовия маршалъ, а въ страни образувалъ ескортъ единъ взводъ жандарми. По улицитѣ се трупалъ многохилядень народъ, който горещо акламиралъ Високия гостъ, а отъ прозорцитѣ и балконитѣ женския полъ го обсипалъ съ вѣнци и цвѣтя. При самия дворецъ той миналъ подъ триумфална арка, украсена съ руски и ромжнски флагове, и тукъ дефинирала прѣдъ него една почетна рота. Слѣдъ кратка почивка, двамата владѣтели се събрали въ двореца на сѣмейна гощавка, на която присжтствували и свититѣ имъ. По тоя случай били произнесени наздравици отъ ромжнския министъръ на външнитѣ работи за Високия гостъ, а отъ руския господарственъ канцлеръ за ромжнския князъ. Въ $2\frac{1}{4}$ часа слѣдъ пладнѣ Негово Величество от-

[1]) Расколницитѣ сж избѣгали отъ Русия поради своитѣ религиозни убѣждения слѣдъ църковнитѣ реформи на Патриархъ Никона.

пжтувалъ за Плоещъ, изпратенъ съ сжщитѣ почести отъ страна на княжеското сѣмейство, ромжнския народъ и българската колония и емиграция. На другия день нему дошли на гости въ Плоещъ князъ Каролъ и княгиня Елисавета и намѣрили най-сърдеченъ приемъ.

Сжщия день, вслѣдствие на силна буря и пороенъ дъждъ, по многобройнитѣ лагери около Плоещъ станали голѣми пакости. На 29 май Царь-Освободителятъ съвсѣмъ ненадѣйно дошълъ тукъ, да види пострадалитѣ по сжщия случай войници. Той заварилъ въ разнебитено състояние лагера на българскитѣ опълченци, отъ които една часть бързали да го поправятъ а друга часть почивали и се забавлявали. Когато дежурнитѣ се развикали, че Императора иде, едвамъ успѣла да се построи само 6-а дружина и той я поздравилъ, съпроводенъ отъ гръмогласно „ура“. Като обиколилъ цѣлия фронтъ на лагера и потеглилъ да си отиде, всичкитѣ дружини се втурнали подирѣ му съ още по-гръмогласно „ура“. Дохождането на Царь-Освободителя между българскитѣ опълченци ги въодушевило и тѣ хвърляли калпацитѣ си отъ радость

Въ края на май той получилъ извѣстие, че въ Плоещъ иде да му се прѣдстави Сръбския князъ Миланъ, придруженъ отъ министритѣ Христичъ и Протичъ и отъ офицеритѣ Лешанинъ и Хорватовичъ. Въ първитѣ дни на юний Царь-Освободителтъ пр[illegible] Милана, който му изр[illegible] о съ намѣсата си п[illegible]

силъ Сърбия отъ нахлуването на турцитѣ. На-скоро отъ командированія въ Черна-гора полковникъ Боголюбова стигнало до Царь-Освободителя извѣстие, че соколитѣ на князъ Никола воювали успѣшно противъ смѫщитѣ врагове. На 9 юний въ Плоещъ било окончателно сключено съглашение за съвмѣстно дѣйствие на руската и ромѫнската армия. И така спроти съсѣдитѣ на Турция войната била вече дипломатически добрѣ подготвена.

Въ първитѣ дни на юний къмъ Главната квартира въ Плоещъ се присъединили военнитѣ аташета на балканскитѣ държавици: на Ромѫния — генералъ Зефкаръ и полковникъ Гергелъ, на Сърбия — полковникъ Катарджи и на Черна-гора — войвода Станко Радоничъ. Освѣнъ тѣхъ тукъ пристигнали още слѣднитѣ военни аташета: дански капитанъ фонъ-Гедеманъ, шведски капитанъ Варбергъ, френски полковникъ Гилялрдъ, англійски полковникъ Вуйслей, австрійски полковникъ баронъ Бехтолехеймъ и сѣверо-американски поручикъ Гринъ. Отъ страна на Германия дошла една военна мисия, въ която влизали генералъ-адютантъ баронъ Вердеръ, майоръ фонъ Лигницъ, майоръ фонъ Вильомъ и младия драгунски поручикъ князъ Александъръ Батемберски — сродникъ на августейшата съпруга на Царь-Освободителя, Мария Теодоровна. Когато военнитѣ дѣйствия се започнали, нѣкои отъ военнитѣ аташета останали при Главната квартира, а други се присъединили къмъ щабоветѣ на разнитѣ отряди.

Прѣминаването на Дунава и възванието на Царь-Освободителя къмъ мѣстното население.

Споредъ плана на руския Генераленъ щабъ, Дунавската армия трѣбвало да насочи своитѣ дѣйствия на западъ отъ четверожгълника Силистра—Варна—Шуменъ—Русе, който билъ завзетъ съ голѣми турски сили. Като прѣмине първата отбранителна линия — Дунава, сѫщата армия трѣбвало да завземе стратегическия пунктъ Велико-Търново и отъ тамъ да прѣмине втората отбраиителна линия — Стара-Планина. И така избраната операционна линия, насочена къмъ срѣдата на Сѣверна и Южна България, съвпада съ най-кѫсия и най-удобния пѫть къмъ Одринъ и Цариградъ. На скоро слѣдъ обявяването на войната, Дунавската армия навлѣзла въ Ромѫния и въ началото на юний тя се съсрѣдоточила така: дѣсния флангъ въ Слатина, центъра по пѫтя Букурещъ—Александрия, лѣвия флангъ по-пѫтя Букурещъ—Гюргево. Въ първата половина на юний Царь-Освободителтъ посѣтилъ нѣкои крайдунавски градове, дѣто неговитѣ войски правили демон-

страции, за да не могатъ турцитѣ да разбератъ кой имено пунктъ е избранъ за нахлуване въ тѣхната територия. Но великия князь Главнокомандующиятъ лично направилъ рекогносцировка и избралъ за прѣминаване на главнитѣ сили Свищовъ, дѣто въ Дунава се намиратъ два острова и дѣто разстоянието до Стара-Планина е по-късо. За да отвлече вниманието на турцитѣ отъ Свищовъ, та да държатъ тукъ по-малко сили, на Долне-Дунавския отрядъ, подъ началството на генерала Цимерманъ, било възложено да произведе демонстративенъ десантъ при Мачинъ. На 9 срѣщу 10 юний тоя отрядъ, съ незначителни загуби, прѣминалъ побѣдоносно на българския брѣгъ, дѣто отблъсналъ турцитѣ по посока на желѣзно-пжтната линия Черна-вода—Кюстенджа и така направилъ заслонъ на четверожгълника Силистра — Варна — Шуменъ — Русе къмъ източната страна. По заповѣдь на Царь Освободителя, министра на двора, графъ Адлербергъ, съобщилъ телеграфически на извѣстния германски стратегъ графъ Молтке, че 69 пѣхотенъ Рявински полкъ, на който той е шефъ, стжпилъ побѣдоносно на неприятелска територия и билъ награденъ съ св. Георгиевски кръстъ.

Понеже Долне-Дунавския отрядъ вече владѣялъ голѣма часть отъ Добруджа, Царь-Освободителя подписалъ слѣдното възвание на български езикъ, което веднага било изпратено до генерала Цимерманъ, да му даде най-широка гласность.

„Българи!

Моитѣ войски прѣминаха Дунава и встжпватъ сега въ вашата земя, дѣто вече не веднъжъ сж се стражавали за облекчението бѣдственната участь на християнитѣ на Балканския Полуостровъ. Като сж слѣдвали неуклоно древното историческо прѣдание, като сж черпили винаги нови сили въ завѣтното единомислие на цѣлия православенъ Руски народъ, моитѣ прародители успѣли въ миналитѣ години, съ своето влияние и оржжие, да обезпечатъ послѣдователно участьта на Сърбитѣ и Ромжнитѣ, като извикали тия народи къмъ новъ политически животъ. Врѣмето и обстоятелствата не измѣниха онова съчувствие, което Русия храни къмъ своитѣ еднородци на Истокъ. И сега тя съ сжщото благоволение и любовь гледа на всичкитѣ многочислени членове отъ великото християнско сѣмейство на Истокъ. На храбрата ми войска, прѣдвождана отъ моя любезенъ братъ, великия князъ Николай Николаевичъ, по моя заповѣдь, е възложено, да огради на вѣки вашата народность и да ви обезпечи ония свещенни права, безъ които е немислимо мирното и правилно развитие на вашия граждакски животъ. Тия права вий сте спечелили не съ силата на въоржжено съпротивлсние, а съ скжпата цѣна на вѣковни страдания, съ цѣната на мжческата кръвь, въ която сте тънали тъй дълго и вий и вашитѣ покорни дѣди.

Жители отъ българската страна! Задачата на Русия е да създава, не да разрушава. Тя е повикана отъ Всевишния промисъль да съгласи и умиротвори всичкитѣ народности и всичкитѣ вѣроизповѣдания въ ония части на България, дѣто живѣятъ заедно хора отъ разно произхождение и отъ разни вѣри. Отъ сега руското оржжие ще огради отъ всѣко насилие всѣкой християнинъ; ни единъ косъмъ нѣма да падне безнаказано отъ главата му; ни една трошица отъ неговия имотъ нѣма да бжде, безъ немедленно възмездие, отнета отъ него, отъ мюсулманинъ, или отъ кого да било другиго. Слѣдъ всѣко прѣстжпление, безпощадно ще послѣдва законното наказание. Животътъ, свободата, честьта, имотътъ на всѣкой християнинъ, на каквато църква и да принадлежи, ще бждатъ еднакво обезпечени. Но не отмъщение ще ни ржководи, а съзнание на строга справедливость, стрѣмление да се създадатъ постепенно право и редъ тамъ, дѣто до сега е царувалъ само дивия произволъ.

Мюсулмани въ България! Къмъ васъ се обръщамъ съ слово на спасително за самитѣ васъ прѣдупрѣждение. Съ скръбь си спомнямъ азъ за неотдавнашнитѣ жестокости и прѣстжпления, извършени отъ мнозина измежду васъ надъ беззащитното християнско население на Балканския полуостровъ. Свѣтътъ не може да забрави тия ужаси, но руската власть нѣма да търси смѣтка отъ всички васъ за извършенитѣ прѣстжпления отъ ваши едновѣрци.

На справедливъ, правиленъ и безпристрастенъ сѫдъ ще бѫдатъ прѣдадени само ония немногобройни злодѣйци, имената на които сѫ били извѣстни и на вашето правителство, което ги оставило безъ заслужно наказание. А вий признайте чистосърдечно Божия сѫдъ, който се извърши надъ васъ безвъзвратно. Смирено се покорете на неговото свещенно прѣдопрѣдѣление; подчинете се безусловно на законнитѣ искания на ония власти, които ще бѫдатъ уредени съ появлението на моитѣ войски. Изпълнявайте тѣхнитѣ заповѣди безпрѣкословно. Станете мирни граждани на обществото, което е готово да дари и вамъ всичкитѣ блага на правилно устроенъ граждански животъ. Вашата вѣра ще остане неприкосновенна; вашиятъ животъ и честьта на вашитѣ сѣмейства ще бѫдатъ запазени.

Християни въ България! Вий прѣживѣвате сега дни приснопаметни за васъ. Удари часа на вашето освобождение отъ мусюлманския безправенъ гнѣвъ. Явете прѣдъ очитѣ на свѣта високия примѣръ на взаимна християнска любовь. Забравете старитѣ домашни вражди, като уважавате строго правата на всѣкоя народность, като братя по вѣра, съединете се въ общо единодушно чувство на дружба и съгласие, безъ което не се създава нищо трайно. Сплотете се твърдо подъ сѣнката на
руското зна[illegible] побѣди толкова пѫти
вече сѫ гъ[illegible]за и Балканитѣ.
Като [illegible] руското орж-

жие, като му помагате усърдно съ всичкитѣ си сили, съ всички зависящи отъ васъ срѣдства, вий ще служете на своето собственно дѣло — дѣло за трайно възраждание на българския край.

Съ постепенното напрѣдване на рускитѣ войски въ страната, турскитѣ власти ще бѫдатъ замѣнявани съ редовно управление. Мѣстнитѣ жители ще бѫдатъ веднага повикани да вематъ дѣятелно участие въ него подъ висшето ржководство на установената отъ мень власть, а новитѣ български дружини ще послужатъ като ядро за мѣстната българска сила, прѣдназначена за запазване на всеобщия редъ и безопасность. Съ готовностьта честно да служите на своята родина, съ безкористието и безпристрастието въ изпълнение на това високо служене — ще докажете на цѣлия свѣтъ, че сте достойни за участьта, която Русия отъ толкова години, съ толкова трудъ и жертви е готвила за васъ. Слушайте руската власть, изпълнявайте точно нейнитѣ указания. Въ това е вашата сила и спасение.

Смиренно моля Всевишния, да дарува намъ побѣда надъ враговетѣ на християнството и да изпрати отгорѣ Своето благословение надъ правото дѣло!

10 юни, 1877 година.

На подлинното съ собствената ржка на Негово Императорско Величество подписано:

„*Александръ*“.

На 12 юний морскитѣ офицери Ниловъ и Аренсъ съ своитѣ миноноски атакували два турски монитора и сполучили да ги повредятъ и пропждятъ. Нѣколко деня по-рано всичкитѣ дѣйствия на неприятелската флотилия били парализирани и при единъ избранъ моментъ рускитѣ моряци поставили, дѣто трѣба, минни загражданія. Слѣдъ това великия князъ Главнокомандующия свикалъ въ Турно-Магурели воененъ съвѣтъ, въ който участвували най-близкитѣ му помощници воглавѣ началника на полския щабъ, генералъ Непокойчицки. Понеже рѣшението на тоя съвѣтъ трѣбало да се пази въ най-голѣма тайна, той билъ държанъ въ избата на една офицерска квартира. Тукъ великия князъ обявилъ на извѣстния воененъ авторитетъ генералъ Драгомирова, че нему се падналъ ждребея да форсира Дунава при Свищовъ. Въ назначения отрядъ за тая трудна операция влизали повѣрената му 14-а пѣхотна дивизия и нѣкои малки части отъ други родове оржжие.

На 13 юний Царь-Освободителъ напустналъ Плоещъ и се отправилъ прѣзъ Слатина за дунавския брѣгъ, дѣто обсадната артилерия започнала своитѣ демонстративни дѣйствия. Прѣдприето било вече всичко, което можало да въведе турцитѣ въ заблуждение и да имъ отвлѣче вниманието отъ Свищовъ. Скоро Царь-Освободителъ отишълъ въ Турно-Магурели, дѣто отъ една висока могила нѣколко часа наблюдавалъ съ биноклъ бомбар-

дировката на отсрѣща разположения Никополъ. Снарядитѣ на дългобойнитѣ обсадни орждия падали толкова сполучливо, щото унищожили непріятелскитѣ огнестрѣлни складове въ крѣпостьта при града. На другия день слѣдъ пладнѣ, като се прѣдставилъ Главнокомандующия на Императора въ с. Драча, съ развълнуванъ гласъ му издумалъ: „Сега мога да кажа, че нашивѣ захващатъ да минуватъ Дунава при Зимничъ“. При тая вѣсть Негово Величество се прѣкръстилъ и цѣлуналъ любимия си братъ, а послѣ съобщилъ сжщата вѣсть на генералъ Милютина и на всичкитѣ членове на свитата си.

Когато великия князъ Главнокомандующия потеглилъ за Зимничъ, Императорътъ издумалъ „каждѣ“, а той му отговорилъ „отивамъ“ — „и азъ съ тебе“, прибавилъ августейшия му братъ. Винаги, щомъ прѣдстояло голѣмо сражение или важно събитие, Негово Величество се мжчалъ ужасно, като осганжлъ самъ. Ето защо сега той пожелалъ да придружи братъ си, който билъ принуденъ, зарадъ него, да остане въ с. Драча. Царь-Освободителтъ прѣкаралъ доста безпокойно нощьта срѣщу 15 юний и тъкмо тогава получилъ извѣстие отъ генерала Цимерманъ, че завзелъ безъ бой Хърсово. На сутриньта въ 5 часа Негово Величество излязалъ съ каляска отъ с. Драча, придруженъ отъ августейшия си братъ. По пжтя той билъ доста нервозенъ и почналъ да му разправя за нощесния си сънь, като казалъ слѣдното: „Знаешъ,

азъ съмъ забѣлѣжилъ, че когато прѣзъ какво-и-да-би-било важно събитие ми се присъни баща ни, то всѣкога има благополученъ изходъ. Сега азъ го видѣхъ, той ме прѣгърна и благослови и азъ прѣдавамъ на тебъ неговото благословение.“ И наистина, тоя сънь на Царь-Освободителя прѣдсказалъ на добро: току-що разиграното се събитие имало благополученъ изходъ.

Скоро двамата братя се спрѣли на могилата съ цѣлата свита, отъ дѣто прѣзъ Дунавъ се откривалъ голѣма часть отъ българския брѣгъ и отъ дѣто ясно се чувала отново започналата канонада надъ Никополъ. Отъ това мѣсто сегисъ-тогисъ се мѣркалъ огъня на гърмежитѣ по отдалечения свищовски брѣгъ и по рускитѣ лодки и плотове, които се движили къмъ него. Всички присѫтствующи изсказали задоволствието си, дѣто великия князъ Главнокомандующия така изкустно скрилъ избрания за прѣминаване пунктъ. Близо до могилата задъ единъ хълмъ била установена станционна карета, свързана посрѣдствомъ полски телеграфъ съ Зимничъ. Сѣдѣйки въ сѫщата карета, Царь Освободителтъ слѣдилъ телеграфическитѣ донесения върху хода на сражението при Свищовъ.

И така, на 14 срѣщу 15 юний отряда на генерала Драгомировъ успѣлъ да прѣмине въ седемъ рейса Дунава — „царьтъ на европейскитѣ рѣки“, както го нарича гениятъ на войната, Наполеонъ I. Както всѣкждѣ, тъй и тукъ,

руситѣ показали чудна храбрость, свързана съ твърда вѣра въ правотата на дѣлото, за което ратуватъ. Военниятъ и цѣлиятъ образованъ свѣтъ останалъ удивенъ, дѣто тѣ прѣминали това грамадно прѣпятствие съ такава бързина и изкуство, съ толкова незначителни загуби. Въ вълнитѣ на Дунава и по мѣстностьта Стъкленъ на юго-изтокъ отъ Свищовъ станали жертви до 300 убити и 500 ранени. Надъ съсѣдната долина, прѣзъ която протича Дерменъ-дере, притокъ на Дунава,[1]) сега се бѣлѣятъ тѣхнитѣ гробища и паметници, на единъ отъ които се чете името на първия погиналъ въ тая война българинъ — щабсъ-капитанъ Петровичъ отъ 54 Мински полкъ.[2])

Когато станало извѣстно, че отряда на генерала Драгомировъ е вече на българския брѣгъ, офицеритѣ и войницитѣ, находящи се въ Ромжния, викали възхитени „ура“ и се прѣгръщали и цѣлували. А въ тоя моментъ

---

[1]) Тая рѣка е погрѣшно означена Такиръ-дере въ рускитѣ карти и съчинения по Освободителната война.

[2]) Българския князъ Негово Царско Височество Фердинандъ I е шефъ на Минския полкъ, а Тѣхни Царски Височества Прѣстолонаслѣдника князъ Борисъ Търновски и князъ Кирилъ Прѣславски се числятъ офицери по списъцитѣ на Минския полкъ. Тоя съ дълга и славна история полкъ се отличилъ при прѣминаването на Дунава въ Освободителната война и до тогава въ него сж служили мнозина български офицери, които послѣ били зачислени въ опълченскитѣ дружини. Прѣзъ 1906 год. Минския полкъ празднува 100-годишния си юбилей, на който княжеския домъ се прѣдставляваше отъ специална депутация. По сжщия случай въ София дохожда депутация отъ Минския полкъ, воглавѣ командира му, полковникъ Баронъ фонъ-Гейкингъ, която поднесе на Тѣхни Царски Височества златни жетони.

Царь-Освободительтъ поронилъ сълзи отъ радость и веднага съобщилъ телеграфически на августейшата си съпруга въ С.-Петербургъ, че войскитѣ му владѣяли голѣма часть отъ неприятелската територия. По сжщия случай той наградилъ съ Св. Георгиевски кръстъ великия князъ Главнокомандующия и началника на полския щабъ, генералъ Непокойчицки.[1])

Когато главнитѣ сили прѣминали Дунава, една часть отъ тѣхъ завзела такова положение, щото образували заслонъ на четверожгълника Силистра—Варна—Шуменъ—Русе къмъ западната страна.

---

[1]) А. Чичаговъ „Дневникъ пребыванія Царя-Освободителя въ Дунайской арміи въ 1877 году". С.-Петербургъ 1902 г., стр. 82—97.

Царь-Освободительтъ въ Свищовъ.

Веднага слѣдъ прѣминаването на Дунава Императорътъ и августейшиятъ му братъ отишли въ Зимничъ и дълго врѣме се любували на противоположния високъ и хълмистъ брѣгъ, дѣто се открива Свищовъ съ своитѣ живописни околности, красиви кжщи и църкви. Понеже тамъ прѣдстоѣли нетърпящи отлагане разпорѣдби, великия князъ Главнокомандующия побързалъ да отиде, заедно съ генерала Непокойчицки. Още на 14 юний санитарнитѣ команди устроили около Зимничъ редъ полски болници въ голѣми и удобни шатри. Тукъ се помѣщавали по отдѣлно раненитѣ офицери, войници и плѣнници, а за тѣхъ се грижили денонощно мнозина лѣкари, фелшери и сестри-милосърди. Веднага Царь-Освободительтъ посѣтилъ всичкитѣ полски болници въ Зимничъ, пожелалъ на юначнитѣ си войници по-скорошо оздравяне, наградилъ мнозина съ Св. Георгевски кръстъ за храбростъ и поблагодарилъ на санитарния персоналъ за показанитѣ му грижи. Слѣдъ като направилъ разходка около Зимничъ, той далъ заповѣдь, да се приготви свитата му за пжть къмъ Сви-

щовъ. Незабавно командира на VIII корпусъ, генералъ Радецки, заминалъ за тамъ, да му приготви квартира. На 15 юний, почти до мръкнало, многобройни плотове, пълни съ войници и орждия, цѣпяли Дунавскитѣ вълни къмъ Свищовъ, а цѣли команди понтониери строили и съглобявали грамаденъ мостъ между островетѣ и двата брѣга. Полковникъ Скалонъ, единъ отъ адютантитѣ на великия князъ Главнокомандующия, по негова заповѣдь водѣлъ дневникъ, въ които на 15 юний вписалъ слѣднитѣ думи на Императора прѣдъ подчиненитѣ му: „Сроденъ отъ малъкъ съ армията, азъ не изтърпѣхъ и дойдохъ, за да раздѣля съ васъ мжкитѣ и радоститѣ.“ На другия день слѣдъ пладнѣ на ромжнския брѣгъ очаквали Царь-Освободителя единъ понтонъ и катера „Анета“ съ моряци отъ гвардейския екипажъ. Въ сжщото врѣме на врѣменното пристанище при устието на Дерменъ-дере намирали се великия князъ Главнокумандующия, генералитѣ Непокойчицки и Драгомировъ и други висши офицери. Въ Зимничъ тълпи народъ се събралъ на брѣга, да изпрати Високия гость, а въ Свищовъ тълпи народъ се събралъ на брѣга, да го посрѣщне съ разтворени обятия. Щомъ той стжпилъ на понтона и флагътъ му се развѣлъ, стохилядно множество и отъ двѣтѣ страни започнало да вика „ура“ и да маха шапки. Колкото повече Високиятъ гостъ приближавалъ Свищовъ, толкова повече народното възхищение нарасвало и акламациитѣ нѣмали прѣдѣлъ.

Той слѣзълъ отъ понтона, слѣдванъ отъ катера „Анета“, на сѫщото мѣсто, дѣто отряда на генерала Драгомировъ прѣминалъ Дунава, слѣдъ кървавъ бой, и дѣто сега пѣхотата образувала гѫсти колони и шпалиръ до града. Като при тръгването му отъ Зимничъ, така и при стигането му въ Свищовъ, музикантскитѣ хорове заглушили въздуха съ звуковетѣ на „Боже Царя Храни“, които се разнасяли по двата брѣга на Дунава. Негово Величество обикололилъ по фронта построенитѣ войски и поблагодарилъ имъ сърдечно за блѣскаво извършеното дѣло и за показаната храбрость. Той раздалъ награди на много чинове отъ 14 пѣхотна дивизия, която най-вече понесла на плѣщитѣ си прѣминаването на Дунава. Той благоволилъ да закачи на гърдитѣ на генерала Драгамировъ Св. Георгевски кръстъ и да връчи сѫщия орденъ на генералитѣ Иолшина и Петрушевски.

Слѣдъ това Високиятъ гостъ, яхналъ на черъ конь, придруженъ отъ свитата си, потеглилъ за близкия Свищовъ. На край града го очаквало всичкото християнско население, воглавѣ духовенството въ пълно одеяние и хоругви. По вратитѣ и стѣнитѣ на повечето български кѫщи се виждали начертани кръстове, а по прозорцитѣ и балконитѣ имъ се развѣвали флагове. Църковнитѣ камбани ечали по високитѣ части на шумния градъ. По улицитѣ се блъскали цѣли тълпи народъ отъ града и селата. Всѣкой горѣлъ отъ желание да

види българския избавитель, Царя на велика и могѫщественa Русия. Когато той пристигналъ, духовенството го посрѣщнало съ пѣснопѣния, а икономъ Христо Василевъ го поздрави съ „добрѣ дошълъ“ и му поднесълъ хлѣбъ и соль. Въ сѫщия мигъ събраното множество извикало: „Да живѣй Царь Александъръ!“, „Да живѣй Русия!“ и се чудило какъ да изрази своята безгранична благодарность. Мѫжетѣ падали на колѣнѣ и му цѣлували скуветѣ и стрѣмената на коня, женитѣ обсипали улицата съ цвѣтя и вѣнци, цѣлували рѫцѣтѣ му и увирали дѣцата си, да ги помилва. Бѣловласи старци и баби се кръстѣли, хвалѣли Бога и проливали сълзи отъ радость. Малки момчета, съ рискъ да ги стѫпчатъ конетѣ, подавали му букети отъ живи цвѣтя. Мнозина обсипали съ вѣнци членоветѣ на свитата му, а поднасяли на войницитѣ вода, вино и овощия. Изобщо възторгътъ на българитѣ билъ неописуемъ, по лицата имъ се четяла извънредна радость.

Множеството потеглило на чело съ Високия гостъ и духовенството къмъ съборната църква „Св Тройца“, дѣто билъ отслуженъ благодарственъ молебенъ по случай побѣдата. На излизане отъ тукъ Царь-Освободителтъ прѣгърналъ и цѣлуналъ великия князь Главнокомандующия, а събранията народъ издалъ гръмогласно „ура“ и ги заобиколилъ отъ всички страни. При тая трогателна сцена мнозина просълзили, а ето че и Високиятъ

гостъ извадилъ кърпата си, отрилъ очитѣ си — и той заплакалъ... Послѣ подалъ ржка на икономъ Христа Василевъ и му прѣдставилъ по-виднитѣ членове на свитата си. Безъ да се бави прѣдъ църквата, Царь-Освободитѣлтъ се отправилъ прѣзъ главната улица, нарѣчена отпослѣ на името му — „Александровска“, къмъ юго западната часть на града, дѣто била разположена на позиция 2-а бригада отъ 14-а пѣхотна дивизия. Тукъ той разгледалъ цѣлата околна мѣстность и отишелъ почти до самитѣ прѣдни постове, които оставали къмъ неприятелска страна на растояние единъ пушъченъ гърмежъ. На връщане, като миналъ край църквата „Св. Прѣображение“, 80-годишниятъ старецъ Иваница Алексиевъ падналъ на колѣнѣ прѣдъ него и възгласилъ думитѣ на пророка Симеона: „Нинѣ отпущаеше раба твоего, владико!...“ и сжщия день прѣдалъ Богу духъ....

Уморенъ физически и морално, Царь-Освободителя потеглилъ за приготвената му отъ генерала Радецки квартира въ агенцията на австрийското параходно дружество. Послѣднята се помѣщавала въ дома на самия агентинъ, Николай Д. Станчевъ, виденъ свищовски гражданинъ и бивши виенски търговецъ. Случило се така, че неговото сѣмейство било у своитѣ сродници и, заедно съ тѣхъ, гледало новопристигналитѣ войски, които пълняли улицитѣ. Когато Царь-Освободителя влѣзалъ съ свитата си въ кжщата на Станчева, веднага

на главния и входъ билъ въздигнатъ руски народенъ флагъ и на около се стекли мнозина граждани. Домакинътъ се смутилъ много, не посмѣлъ да излѣзе да го посрѣщне, а изпратилъ по-скоро да извикатъ госпожата и дѣцата му. Най-първо дотърчала неговата 15-годишна дъщеря Кирнечи, която злѣзла вътрѣ, цѣлунала ръка на Високия гостъ и го поздравила съ думитѣ: „добрѣ дошле, Царю честити, освободителю славни“. Слѣдъ малко тя донесла бързишкомъ подносникъ съ сладко и, по мѣстния обичай, почерпила всичкитѣ гости, които отправили весели погледи къмъ нея.

Царь-Освободительтъ поканилъ младата българка, да седне редомъ съ него, и пожелалъ да знае на какъвъ езикъ ще могатъ да се обясняватъ съ нея.

— Зная гръцки, отговорила тя.

— А другъ? попиталъ той

— Зная малко турски.

— Още?

— Още зная нѣмски.

— Ну сега ще можемъ да се обясняваме съ тебъ.

Разговорътъ се продължилъ на тоя езикъ.

— Кѫдѣ си учила нѣмски? попиталъ я Императорътъ.

— Въ Виена, отговорила тя.

— Е, драго ли е на българитѣ, като дойдохме тукъ?

— Очаквахме Ви като Богъ-избавитель; безъ Вашата Царска помощь българитѣ биха загинали до единъ.

— Страхувахте ли се, да ви не избиятъ турцитѣ.

— Да! ако не бѣ дошла Вашата войска, до вечерьта Богъ знае, какво щѣше да стане съ насъ!

— Плашихте ли се, когато нашата артилерия бомбардира града?

— Какъ не? гранатитѣ летѣха наблизо — просто ужасъ!

— Азъ бѣхъ заповѣдалъ, да се пазятъ църквитѣ; изобщо да не се стрѣля върху християнската часть на града.

До като слѣдвалъ този разговоръ между Високия гостъ и младата българка, въ съсѣдната стая, която служила за кантора, влѣзълъ тихо нейния баща. Той се промъкналъ дебнишкомъ между свитата и, пазейки да го не забѣлѣжи нѣкой, посѣгналъ да откачи отъ стѣната портрета на Султана. Като съгледалъ това великия князъ Главнокомандующъ, махналъ съ ржка и издумалъ усмихнатъ: „Оставете го! оставете го! той е мой приятель.“ Послѣ Царь-Освободителтъ разбралъ, че това е домакина, подалъ му ржка и започналъ разговоръ съ него на нѣмски. Високиятъ гостъ полюбопитствувалъ да знае, кждѣ Станчевъ е училъ тоя езикъ, а той му отговорилъ, че се занимавалъ съ търговия въ Виена и тамъ възпитавалъ дѣцата си. Разговорътъ се обърналъ между другото за българитѣ, че тѣ, като славяни, трѣбва да учатъ и руски езикъ.

МАВЗОЛЕЯ ЗА СЪХРАНЕНИЕ СМЪРТНИТѢ ОСТАНКИ НА ЗАГИНАЛИТѢ РУСКИ ГЕРОИ ПРИ ОБСАДАТА НА ПЛѢВЕНЪ.

Настжпила вечерь и ослабнала силната горещина, която измжчила скжпитѣ гости и радостнитѣ посрѣщачи. Като отпочиналъ доволно, Царь-освободителътъ заповѣдалъ на свитата си, да се приготви за връщане въ Зимничъ. Слѣдъ това всичкитѣ възсѣднали конетѣ си и се отправили по най-кжсия пжть къмъ Дунава. Подирѣ имъ се затекла такава грамадна навалица, щото съ трудъ тѣ се промжкнали до брѣга. Тукъ ги чакали понтона и катера, които ги отнесли къмъ Зимничъ срѣдъ френетически „ура“. И така, виновникътъ на нашето освобождение стжпилъ за пръвъ пжть въ България на 16 юни — единъ день слѣдъ прѣминаването на Дунава. При това, по примѣра на августейшия си баща Николая, той присжтствувалъ на първия подвигъ на своята армия.

На 17 юни сутриньта отъ ликующия Свищовъ потеглили за отсрѣщния брѣгъ сума мжже и жени, съ цѣль да видатъ пристигналитѣ опълченски дружини. Всички горѣли отъ желание, да се понарадватъ на първитѣ български войници, които отивали да воюватъ за свободата на отечеството си. Мнозина имали между тѣхъ братя, синове и близки роднини, та бързали да ги поздравятъ съ „добрѣ дошле“ и да имъ подадатъ китка цвѣте. Срѣщата между свищовци и опълченци била трогателна; еднитѣ и другитѣ проливали сълзи отъ радость. Кждѣ обѣдъ въ полето на бивака екнали пѣс[illegible] викове; надошлитѣ мжже и жени нагостили

витѣ български войници. Въ 5 часа слѣдъ пладнѣ войскитѣ отъ XII корпусъ, Българското опълчение, собствения конвой на Императора и лейбъ-казацитѣ образували голѣмо каре въ околностьта на Зимничъ при една могила. Слѣдъ малко тукъ дошелъ Царь-Освободителя съ голѣма свита и, като обиколилъ по фронта, слѣзълъ отъ коня си и изкомандувалъ: „при нозѣ, на молитва, шапки долу“. Всичкитѣ офицери приближили задъ него и духовенството отслужило тържественъ молебенъ и панахида за загиналитѣ въ първата побѣда. Подиръ това Царь-Освободителтъ заповѣдалъ, да се яви при него единъ офицеръ българинъ отъ опълченскитѣ дружини. Съ тая висока честь се удостоилъ подпоручикъ Кисовъ, отъ 3-а дружина, който застаналъ нѣколко крачки отпрѣдѣ му. Тогава Императорътъ се обърналъ къмъ него съ слѣднитѣ думи, произнесени велегласно: „Прѣдайте имъ, че азъ вчера ходихъ въ първия български градъ Свищовъ, който бѣше прѣвзетъ отъ турцитѣ прѣди три дена отъ моитѣ храбри войници. Духовенството ме посрѣщна съ кръстъ и Евангелие, а жителитѣ — съ хлѣбъ и соль. Прѣвземането на тоя български градъ е началото на освобождението на България. Азъ се надѣвамъ, че всѣкой отъ тѣхъ ще изпълни своя дългъ [1]). Отъ тия думи на Императора дошле въ възторгъ всичкитѣ присжтствующи българи,

*) С. И. Кисовъ. „Българското опълчение въ Освободителната руско-турска война 1877—78“. София, 1902 г., стр. 108.

които започнали да цѣпятъ въздуха съ заглушителни „ура“. Слѣдъ това той заповѣдалъ на великия князъ Главнокомандующия, да извика поименно тия, които се отличили въ боя, и самъ имъ раздалъ Св. Георгевски кръстове, като ги прѣгръщалъ и цѣлувалъ. Царь-Освободителтъ пожелалъ да се даде честь на наградените по единъ внушителенъ начинъ и заповѣдалъ всички да се възкачатъ на могилата. Тогава той извикалъ гърмогласно: „На новитѣ гергиевски кавалери „ура“ — „ура“ подели съ възхищение всичкитѣ присѫтствующи. Като цѣлувалъ великия князъ Главнокомандующия, той обиколилъ отново по фронта, спрѣлъ се при собственния си конвой и лейбъ-казацитѣ и благопожелалъ, щото и тѣ да изпълнятъ дълга си. Подиръ това Царь-Освободителтъ потегли за Зимничъ срѣдъ горещи акламации и отъ събраното множество. Сѫщия день той приелъ генерала Милютинъ и подписалъ поднесения му отъ него приказъ, въ който между другото изказалъ сърдечната си благодарность на великия князъ Главнокомандующия, на близкитѣ му помощници и на Дунавската армия, за дѣто покрили съ нови лаври руското оржжие.

На 19 юний вечерьта понтонниятъ мостъ между Зимничъ и Свищовъ билъ вече готовъ. За ржководитель на прѣминаването по него билъ назначенъ началника на 3-а пионерна бригада, генералъ Рихтеръ, който стоялъ при входа и давалъ нужнитѣ упѫтвания, въ какъвъ редъ да се движатъ ротитѣ, батареитѣ, еска-

дронитѣ, обозитѣ и пр. На 20 юний рано сутриньта, срѣдъ шумнитѣ и прашни улици на Зимничъ, Царь-Освободителътъ потеглилъ за моста, ездѣйки на конь, придруженъ отъ свитата си. При самия му входъ всичкитѣ тръгнали пѣшъ, като се спирали тукъ-тамъ, да оглеждатъ околната мѣстность, да се любуватъ на прѣкраснитѣ ѝ изгледи и да струватъ пътя на войската. По моста се движили цѣли върволици хора, оржия и обозъ, като дигали облаци прахъ по островитѣ между ржкавитѣ. Царь-Освободителътъ и свитата употрѣбили почти единъ часъ, до като стигнатъ отсамния брѣгъ, дѣто отново се качили на конетѣ и се отправили за близкото с. Вардинъ. Тукъ тѣ разгледали бивака на 9-а пѣхотна дивизия отпочинали въ квартирата на нейния началникъ, генералъ князъ Святополкъ-Мирски, и слѣдъ това се завърнали въ Зимничъ.

На 21 юний въ Зимничъ пристигналъ единъ Хесенски принцъ, за да извѣсти на Царь-Освободителя възкачването на прѣстола на великия херцогъ Хесенъ-Дармщатски, Людвика IV. Сжщия день Императорътъ отишълъ въ Свищовъ, дѣто обиколилъ съсѣднитѣ бивуаци и посѣтилъ щаба на дунавския герой генерала Драгомировъ. Послѣдниятъ се установилъ въ хубавата кжща на Яни Д. Станчевъ, до църквата „Св. Прѣображение“, дѣто живѣялъ Николай Д. Станчевъ съ своето сѣмейство. Тукъ повторно Царь-Освободителя се срѣщналъ съ него и благоволилъ да размѣни нѣколко думи

съ майка му, като и казалъ, че имала много добъръ синъ. Въ обиколката по града Николай Д Станчевъ — добрѣ вече познатъ на Императора, билъ поканенъ да се присъедини на конь къмъ свитата му. Въ къщата на тоя виденъ свищовски гражданинъ квартирувалъ още великия князъ Николай Николаевичъ Младши.

Рано сутринята на 22 юний, при чудно хубаво врѣме, когато слънчевитѣ лжчи току-що позлатили широкия Дунавъ, Царь-Освободительтъ посѣтилъ Свищовъ, придруженъ отъ Хесенския принцъ и малка свита. Тоя пжть, по инициативата на гражданитѣ, за почивка му била избрана хубавата кжща на Иваница Х. Константиновъ. При входа и той прѣминалъ подъ вѣнецъ отъ живи цвѣтя, държанъ високо отъ четири дѣвици, облѣчени въ хубави костюми. Високиятъ гостъ билъ посрѣщнатъ отъ нѣколко видни гражданки, които му цѣлунали ржка, а той имъ раздалъ за споменъ по единъ полимериалъ и по единъ пакетъ шоколадъ. Тукъ за него и свитата му била приготвена закуска и тукъ всичкитѣ прѣстояли нѣколко часа. Кжщата на Иваница Х. Костантиновъ е извѣстна съ това, че прѣзъ своитѣ посѣщения на Свищовъ, Високия гостъ отпочивалъ найдълго врѣме въ нея.

Слѣдъ пладнѣ той се завърналъ съ свитата си въ Зимничъ, дѣто благоволилъ да приеме току-що пристигналия отъ Русия генералъ Гурко, комуто билъ повѣренъ новосформирования прѣденъ отрядъ. Послѣдниятъ ималъ за

задача: да завземе старата българска столица, Велико-Търново, и послѣ да форсира важнитѣ балкански проходи: Шипченски, Трѣвненски Твърдишки и Ханъ-буазъ. Въ Прѣдния отрядъ било поставено и Българското опълчение, което сжщия день съ неописуема радость се готвяло да потегли отъ Зимничъ за родния си брѣгъ. Надвечерь, като посѣтилъ Царь-Освободителтъ полскитѣ болници, наблизо прѣминали опълченскитѣ дружини, пѣяйки българския маршъ „Шуми Марица“, който послѣ билъ приетъ за български народенъ химъ. Неговата звучна мелодия привлѣкла вниманието на Императора и той казалъ усмихнатъ: „Съ каква радость българскитѣ дружини отиватъ да се биятъ за своята свобода!“ Сжщия день слѣдъ пладнѣ въ бѣдната българска църквица въ Зимничъ се извършило опѣлото на единъ младъ офицеръ отъ знатно сѣмейство, който загиналъ при прѣминаването на Дунава и послѣ билъ изхвърленъ отъ вълнитѣ на брѣга. Тукъ присжтствувалъ Милостивиятъ господарь и съ сълзи на очитѣ пръвъ хвърлилъ лопата пръсть въ гроба на покойника.

На 23 юний Негово Величество обиколилъ пакъ полскитѣ болници, но не можалъ да остане тамъ за дълго, защото билъ покъртенъ отъ сърдцераздерателна сцена: въ едно отдѣление донесли току-що издъхналъ българинъ съ грозна дупка на главата, а надъ него плачела и се кжсала жена му съ запалена вощеница въ ржка. Тежката рана на убития и пи-

сѫцитѣ на бѣдната вдовица така подѣйствували на Царь Освободителя, щото той не можалъ да гледа, а побързалъ да се отстрани.

На 25 юний Царь-Освободителътъ билъ доста печаленъ и навъсенъ, защото изпратилъ отсамъ Дунава великия князъ Прѣстолонаслѣдника, комуто билъ повѣрилъ Русенския отрядъ. Той придружилъ любимия си синъ до самия мостъ, дѣто го прѣгърналъ и цѣлуналъ горѣщо и просълзенъ му пожелалъ щастие и благополучие. На другия день Императорътъ билъ, напротивъ, много радостенъ, защото получилъ извѣстие, че Прѣдния отрядъ, подъ началството на генерала Гурко, завзелъ Велико-Търново. Населението на старата българска столица посрѣщнало руситѣ съ разтворени обятия и викало „да живѣй Царь Александъръ.“

На 30 юний въ 6 часа сутриньта Негово Величество отишълъ до моста и наблюдавалъ прѣминаването на 11 пѣхотна дивизия. На връщане той приелъ пристигналия въ Зимничъ Испански инфантъ Донъ Карлоса и го задържалъ на обѣдъ, заедно съ адютантитѣ му. И тоя день Царь-Освободителътъ билъ доста радостенъ, защото получилъ извѣстие отъ великия князъ Главнокомандующия, че влѣзалъ въ Велико-Търново, тържествено посрѣщнатъ. Тукъ прѣдседателътъ на окржжния управителенъ съвѣтъ, Д-ръ Василъ Стояновъ Беронъ, го поздравилъ и му поднесълъ хлѣбъ и соль; а той съ една кратка рѣчь поблагодарилъ и подалъ на митрополитския намѣстникъ, архи-

мандридъ Стефана Церовски, иконата на Спасителя за българскитѣ войници. И така августейшия братъ на Царь-Освободителя изпълнилъ даденото си обѣщание на 15 май въ Плоещъ прѣдъ депутацията отъ страна на Българското централно благотворително общество въ Букурещъ. Иконата на Спасителя, подарена отъ обществото „Сине-красный крестъ“ въ Москва за българскитѣ войници била вече поставена въ съборната църква „Св. Богородица“ въ Велико-Търново.

На 2 юлий Царь-Освободителтъ посѣтилъ съ свитата си още единъ пѫть Свищовъ, като се изкачилъ на съсѣднитѣ височини, отъ които се виждатъ по западна посока околноститѣ на Никополъ. Той разгледалъ на далечно разстояние цѣлата мѣстность прѣдъ тоя здраво укрѣпенъ градъ, къмъ дѣто вече прѣдприели настѫпване частитѣ отъ IX корпусъ, подъ началството на генерала Крюденеръ. Сѫщия день вечерьта Царь-Освободителя заповѣдалъ, придворната прислуга да вземе мѣрки за прѣнасяне квартирата му на българския брѣгъ, дѣто прѣдстоялъ дълъгъ пѫть въ вѫтрѣшностьта на завоювания край.

За да засвидѣтелствува благоволението си къмъ сѣмейството на Николай Д. Станчева въ Свищовъ, той изпратилъ по единъ свой флигелъ-адютантъ на бащата златенъ медалъ за усърдие и заслуга а на малката му дъщеря Кириечи маргарски обици и брошъ съ синъ

емайлъ.[1]) Когато това станало извѣстно въ трада, мнозина любопитни посѣтили дома на Николай Д. Станчовъ, да видѣтъ тия драгоцѣнни подаръци отъ щедрата ржка на Високия гостъ.[2])

Въ паметь на своето прѣбивание въ Свищовъ, той подарилъ на църквата „Св. Троица“ единъ комплектъ свещенически одежди, два дяконски стихаря и двѣ голѣми камбани.[3])

---

[1]) Ив. С. Ивановъ. „Сборникъ статей о нѣкоторыхъ выдающихся событія въ современной жизни болгаръ. Изданіе 2-е.“ Кишиневъ, 1900 год, стр. 106—107.

[2]) Любопитно е това обстоятелство, дѣто Николай Д. Станчевъ съобразилъ на врѣме, че потрета на Султана не трѣбвало да краси повече неговата кжща и кантора. Скоро той го замѣстилъ съ единъ хубавъ потретъ на Царь-Освободителя, който си набавилъ отъ странство и който и до днесъ сжществува у наслѣдницитѣ му. Неговата дъщеря Кириечи, сега съпруга на извѣстния книгоиздатель Янко С. Ковачевъ, и до днесъ пази като очитѣ си драгоцѣннитѣ подаръци отъ Царь-Освободителя. Прѣзъ 1878 год. Николай Д. Станчевъ посѣтилъ С.-Петербургъ, дѣто той благоволилъ да го приеме на ауденция.

[3]) Тия подаръци били изпратени чрезъ икономъ Хр. Василевъ, като въ тѣхното число влизала и една малка икона за самия него. Послѣднята и до сега се пази отъ сѣмейството на тоя свещенникъ.

Царь-Освободитель въ с. Вѣла.

Рано сутринѣта на 3 юлий, тъкмо, когато IX корпусъ, подъ началството на генерала Крюденеръ, обграждалъ Никополъ Императорътъ напусналъ Зимничъ, като прѣминалъ пѣшъ по моста, а на излизане възсѣдналъ на конь. Него изпратилъ до българския брѣгъ новопроизведения контръ-адмиралъ великия князъ Алексѣй Александровичъ — главенъ началникъ на морскитѣ команди и завѣдующъ минното заграждане на Дунава. Той навлѣзълъ въ вжтрѣшностьта на страната ни тъкмо въ тоя моментъ, когато на западъ, по посока на Никополъ, ясно се чувала канонадата на кипящето тамъ сражение. Тоя пжть свитата му била многобройна и въ нея влизали слѣднитѣ лица: великия князь Сергѣй Александровичъ, графъ Адлербергъ, генералъ Милютинъ, началника на жандармерията, генералъ Мезенцовъ, коменданта на Императорската квартира, генералъ Рилѣевъ, неговия помощникъ, генералъ Тучковъ, управляющия дѣлата на Императорската квартира, генералъ Воейковъ, дѣлопроизводителя на военно-походната канцелария, генералъ Салтиковъ, неговия помощникъ, под-

полковникъ Фулонъ, началника на военно-походния императорски телеграфъ, генералъ Щ[illegible]-ковъ, завѣдующия дипломатическата прѣписка статсъ-секретарь Хамбургеръ, аташирания при Императорската квартира графъ Игнатиевъ и лейбъ-медика Д-ръ Боткинъ. Освѣнъ тия длъжностни лица, въ свитата на Негово Величество влизали още: графъ Суворовъ-Римникски, свѣтлейши князъ Меншиковъ, свѣтлейши князъ Галицинъ, свѣтлейши князъ Зейнъ-Витгенщейнъ-Берлебугеръ, графъ Протасовъ Бахматевъ, генералъ Веймарнъ, контръ-адмиралъ Арсеневъ, баронъ Мейендорфъ, князъ Мингрелски, графъ Чернишевъ-Кругликовъ, свѣтлейши князъ Лопухинъ-Демидовъ, князъ Галицинъ, князъ Долгоруковъ, полковникъ Горяиновъ и др. Къмъ свитата се присъединили още: полковникъ Лобко и извѣстния историкъ графъ Владимиръ Соллогубъ и нѣкои военни аташета. Отъ Императорската квартира били нераздѣлни: придворното духовенство, състояще отъ протоиерея Николски, протодиакона Поповъ и псаломника Славцовъ; сѫщо и придворния хоръ, състоящъ отъ петина даровити пѣвци. Къмъ Императорската квартира била прикомандирована и една рота отъ лейбъ-гвардейския Прѣображенски полкъ, заедно съ неговия прѣкрасенъ музикантски хоръ.

Като изминалъ Царь-Освободитель стръмнитѣ височини при Свищовъ, качилъ се на каляска и продължилъ пѫтя си къмъ близкото с. Царевецъ. Първоначално отъ двѣтѣ страни

образували вериги Лейбъ-казацитѣ отъ собственния му конвой, а отпослѣ се присъединила къмъ тѣхъ и една сотня отъ Чугуевския улански полкъ. Въ една красива и хладна долина при с. Царевецъ станала първата спирка подъ разпънатъ шатръ, дѣто всичко било приготвено за почивка на Височайшия пътникъ. До като той стоялъ на сѣнка подъ китеститѣ дървета въ долината, нему се прѣдставила една депутация воглавѣ селския свещенникъ. Слѣдъ като изслушалъ милостиво обичайнитѣ поздрави, ималъ кѫсъ разговоръ съ нейнитѣ членове. Подиръ пладнѣ до него стигнала телеграма отъ великия князъ Главнокомандующия, че Прѣдния отрядъ, подъ началството на генерала Гурко, успѣлъ да прѣмине Стара-Планина прѣзъ Хаинъ-буазъ. Въ авангарда на сѫщия отрядъ влизало Българското опълчение, което вече се отзовало въ Розовата долина по лѣвия брѣгъ на р. Тунджа. По тоя случай вечерьта на поставената подъ открито небе трапеза Царь-Освободительтъ съ високъ гласъ произнесалъ тостъ „за здравето на юнацитѣ, които първи минали Балканитѣ“ — „ура“ извикали съ възторгъ всичкитѣ присѫтствующи, подъ звуковетѣ на музикантския хоръ на лейбъ-гвардейския Прѣображенски полкъ. На първия день въ вѫтрѣшностьта на страната на Негово Величество нощувалъ тукъ, но прѣкаралъ въ безпокойствие, поради безосновни слухове за нѣкаква си опасность отъ непріятеля.

На 4 юлий рано сутринѣта, ездѣйки на конь, той потеглилъ съ свитата си за далечното с. Павелъ, което се намира на шосето Свищовъ—Велико-Търново. Скоро за всичкитѣ станало явно, че по посока на Никополъ, дѣто канонадата вече утихнала, руското оржжие имало щастие. Като се отдалечилъ нѣколко километра отъ Царевецъ, Царь Освободителя се спрѣлъ на почивка подъ една височина, дѣто се изтегналъ спокойно на зелената морава и заповѣдалъ да се поднесе студена закуска. Слѣдъ пладнѣ великия князъ Прѣстолонаслѣдника дошълъ тукъ, да посрѣщне августейшия си баща и да го разведе по наблизо разположения по ски лазаретъ. Като оставилъ тукъ своя лейбъ-медикъ, Д-ръ Боткина, да помогне на колегитѣ си въ сложнитѣ операции, Негово Величество се отправилъ за с. Павелъ, дѣто се намиралъ щаба на августейшия му синъ. Тукъ до него стигнала радостната вѣсть, че турцитѣ прѣтърпѣли страшно поражение при Никополъ и че сж вземени отъ тѣхъ около 6,000 плѣнници и много трофеи.

На 5 юлий въ тукашния лагеръ била издигната походна църква и въ присжтствието на Негово Величество, Прѣстолонаслѣдника и войската придворното духовенство отслужило благодарственъ молебенъ Слѣдъ „многолѣтието“ всички присжтствующи колѣнопрѣклонно изслушали слѣдния възгласъ на протодиакона: „Во блаженномъ успѣніи вѣчный покой по-

даждъ Господи усопшимъ рабомъ твоимъ православнымъ войнамъ за Вѣру, Царя и Отечество, нынѣ на брани животъ свои положившимъ и сотвори имъ вѣчную память". Подиръ молебена Царь-Освободителтъ обиколилъ на конь фронта на войската и заповѣдалъ, да извикатъ „ура" за храбрия IX корпусъ, на когото се дължало прѣвземането на силно укрѣпения Никополъ. По тоя случай той изпратилъ по единъ свой флигелъ-адютантъ награди Св. Георгиевски кръстове на началника на сжщия корпусъ, генералъ Крюденера, и на нѣкой висши офицери — негови помощници. Сжщия день Царь-Освободителя заповѣдалъ, четвъртия му синъ Сергей Александровичъ, макаръ и още младъ, да бжде прикомандированъ къмъ Русенския отрядъ, за да свикне на трудноститѣ и опасноститѣ въ военно врѣме.

На 7 юлий въ Павелъ били донесени вземенитѣ отъ неприятеля петь знамена при Никополъ, като на Императора билъ прѣдставенъ храбрия войникъ, който въ борба за едното отъ тѣхъ убилъ турския знаменосецъ. Негово Величество заповѣдалъ, да се покажатъ тия трофеи на войската по околнитѣ бивуци, а наградилъ отличилия се войникъ съ Св Георгиевски кръстъ. Сжщия день слѣдъ пладнѣ той се разходилъ на каляска въ околностьта на Павелъ и на връщане заповѣдалъ, да се приготвятъ окржжающитѣ го на пжть за Бѣла.

Рано сутриньта на другия день Царь Освободителтъ потеглилъ на конь съ свитата си

и прѣдъ пладнѣ, като станало горещо, спрѣлъ се на почивка въ една хубава горичка. До като той лежалъ тукъ на сѣнка, получилъ извѣстие отъ великия князъ Главнокомандующия, че руската кавалерия слѣдъ юнашки бой завзела Ловечъ. По-нататъкъ той се отбилъ по шосето Плѣвенъ—Русе, което минава прѣзъ Бѣла, дѣто се намиралъ отряда на августейшия му синъ, Прѣстолонаслѣдника. Като наближилъ до лѣвия брѣгъ на р. Янтра, Негово Величество се отбилъ въ една съсѣдна гостилница, въ която се помѣщавала военно-телеграфна станция и врѣменен лазаретъ. Тукъ той благоволилъ да размѣни нѣколко думи съ раненитѣ офицери а наградилъ съ Св. Георгиевски кръстъ единъ войникъ, на който ржката била отрѣзана. Веднага слѣдъ това генералъ Щолковъ вржчилъ на Негово Величество току-що получена телеграма, че важния Шипченски проходъ е вече въ ржцѣтѣ на храбритѣ му войски. Когато той прочелъ на всеуслишание тая телеграма, свитата му извикала единодушно „ура“ и по лицата на всички се четяла извънредна радость.

Бѣла е разположена въ една малка долина по дѣсния брѣгъ на р. Янтра, която тукъ е прѣсѣчена съ грамаденъ мость, построенъ благодарение на Мидхадъ-паша, бивши главенъ управитель на Дунавската область и извѣстенъ турски реформаторъ. Когато руситѣ минавал по тоя мостъ, обръщалъ имъ внимание стъл по срѣдата му, на който била зазидана м

морна плоча съ позлатенъ арабски надписъ и Султановъ гербъ[1]). Рано сутринята на 8 юлий, като станало извѣстно въ Бѣла, че Царь-Освободителя е на пѫть за тукъ, клепалото на единствената църква „Св. Георги“ дрънкало нѣколко пѫти. Мѫжкото население излѣзло да посрѣщне Високия гостъ не далеко отъ моста, дѣто сега се издига паметника на революционеритѣ Воловъ — Икономовъ. На чело се намирали двата селски свещеници Петръ П. Николовъ и Иванъ П. Стефановъ въ пълно одеяние, носейки икона, кръсть и Евангелие. До тѣхъ селския учитель Стефанъ Мариновичъ наредилъ всичкитѣ си ученици, които държали цвѣтя. Срѣдъ множеството се развѣвалъ бѣлъ флагъ съ надписъ: „Да живѣй Александръ II“. Тукъ очаквалъ и мѣстния комендантъ, полковникъ Дорошенко, а войската била построена край шосето по брѣга на рѣката. Като приближилъ Царь-Освободителя, посрѣщнало го най-първо духовенството, а послѣ селския първенецъ Дѣдо Гено Пометковъ го поздравилъ съ „добрѣ дошълъ“ и му поднесълъ хлѣбъ и соль. Подиръ това Негово Величество се спрѣлъ прѣдъ войската и, като я поздравилъ, обявилъ ѝ велегласно, че нейнитѣ другари вече завладѣли Балкана. Отъ тукъ на чело съ духовенството шествието потеглило къмъ селото, дѣто били направени по-голѣми приготовления. По главната улица причакали Царь-Освободителя не-

[1]) Тая плоча била извадена и отнесена като трофей въ Русия.

КЖЩАТА ВЪ С. БѢЛА, ВЪ ДВОРА НА КОЯТО Е ЖИВѢЛЪ ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЯ.

вѣститѣ и момитѣ, които хвърляли въ краката му китки. Кждѣ края на площада той миналъ подъ набързо построена триумфална арка, укичена съ зеленина Мрачната и вдълбана въ земята църква „Св. Георги“, съ своята бѣдна украса, произвела тжжно впечатление на Високия гостъ, когато той влѣзълъ вжтрѣ. Тукъ двамата свещенници отслужили молебенъ, подиръ който учителя Ст. Мариновичъ, се качилъ на владишкия тронъ и произнесалъ слѣднята рѣчь:

„Добрѣ дошле, Ваше Императорско Величество! Добрѣ дошле, Императоре Александръ Николаевичъ, владѣтелю на най-пространата Империя — Русия! Нека никогашъ Провидението да не отнеме отъ побѣдоноснитѣ Ви войски блѣстящата слава, съ която сж се всѣкогашъ отличавали! А Вий, драгоцѣнни нашъ небесенъ подаръкъ, здравѣйте за радостьта на тѣзи, които плачатъ отъ възхищение, като Ви виждатъ! Здравѣйте, думамъ, утѣшителю на милиони угнѣтени! Здравѣйте, избавителю на България отъ вѣчния ѝ врагъ — турчина! Упълномощенъ отъ възхитеното множество, което плаче отъ радость, поднасямъ Ви поздравъ: „многая лѣта.“ [1])

Слѣдъ молебена Високиятъ гостъ се отправилъ къмъ избраната за него квартира, но тя на първо врѣме се указала не напълно удобна

[1]) В. Сологубъ „Дневникъ за Височайшето прѣбивание на Царя-Освободителя отвъдъ Дунава въ 1877 год.“ Прѣвелъ и издава Р. София, 1904 г., стр. 60.

и имала нужда отъ поправка. Единствената тогава хубава кѫща билъ харема на Мехмедъ-бея въ турската махала, по дѣсния брѣгъ на дола, който дѣли селото на двѣ половини. Тая кѫща е двуетажна, освѣтлена съ много прозорци и обърната съ лицето къмъ хубавъ дворъ, заграденъ съ високъ каменъ зидъ. Понеже Мехмедъ бей се отнасялъ злѣ съ мѣстното население и живѣялъ отъ неговия трудъ, то веднага слѣдъ завземането на Свищовъ, той избѣгалъ, а всичко въ харема му било разграбено и унищожено. По тая причина Високиятъ гостъ не се установилъ вѫтрѣ, а на часа за него били разпънати два шатри на зелената трѣва въ двора. Тоя день, поради дългия пѫть и голѣмата горещина, той се почувствувалъ доста уморенъ и веднага се прѣдалъ на почивка. Отъ свитата му едни намѣрили подслонъ въ голѣмитѣ стаи на харема, а други се установили въ съсѣднитѣ български кѫщи. Въ градината на харема билъ разпънатъ общъ шатръ, който служилъ за сборно мѣсто на всичкитѣ.

На 9 юлий прѣдъ пладнѣ, като потеглилъ Царь-Освободителя съ свитата си, да разгледа лагеритѣ около Бѣла, получилъ най-първото злокобно извѣстие. . . . На крайния дѣсенъ флангъ, кѫдѣ Плѣвенъ, войскитѣ му имали първоначално успѣхъ, но скоро срѣщнали неочаквано съпротивление; по пѫтя имъ се изпрѣчили здраво укрѣпени позиции, завзети отъ голѣми непиятелски сили, които

дѣйствували енергично. Тоя день на Негово Величество станало явно, че турскитѣ пълчища отъ Видинъ, Орѣхово и Никополъ образували една армия около 70,000 души и се съсрѣдоточили въ Плѣвенъ, който билъ скоро обърнатъ въ сжщински укрѣпенъ лагеръ. Веднага той извикалъ при себе си на скоро пристигналия тукъ ромжнски генералъ Гика и му заповѣдалъ, да се отправи незабавно при княза Каролъ, на когото да изрази недоволството му отъ бавнитѣ дѣйствия на ромжнската армия, на крайния дѣсенъ флангъ. Сжщия день вечерьта Императорътъ получилъ извѣстие, че отряда, който дѣйствувалъ въ Добруджа, завзелъ градоветѣ Черна-вода и Кюстенджа.

На 10 юлий — недѣленъ день, за пръвъ пжть Царь-Освободительтъ присжтствувалъ на богослужението въ селската църква, дѣто служило придворното духовенство и пѣвческия хоръ. Тукъ се стекли толкова много селени, щото една малка часть влѣзли въ църквата, а другитѣ останали по двора. Радостьта на Бѣленци, по случай дохаждането на Царь-Освободителя въ селото имъ, била неизсказана. Тѣ се трупали по улицата и около квартирата му, само и само да го видѣтъ отблизо. При завръщане отъ църквата великия князъ Николай Николаевичъ Младши, който придружавалъ баща си къмъ Балкана, прѣдставилъ на августейшия си чича взетитѣ тамъ три турски знамена. Вечерьта до Императора стигнали добри отзиви за великия князъ Влади-

миръ Александровичъ, който дѣйствувалъ съ единъ отрядъ кждѣ с. Стражица.

На 12 юлий Негово Величество извършилъ на каляска обширна обиколка къмъ с. Обрѣтеникъ, дѣто се намиралъ щаба на великия князъ Прѣстолонаслѣдника и дѣто части отъ неговия отрядъ завземали позиция, обърната съ фронтъ къмъ Русе. На 15 юлий Царь-Освободителтъ присжтствувалъ на отслужения въ голѣмия шатръ молебенъ, по случай тезоименния день на великия князъ Владимира Александровичъ Тоя день той рѣшилъ да изпрати Св. Георгиевски кръстъ на княза Александръ Батембергски, който участвувалъ въ дѣйствията на Прѣдния отрядъ до завземането на Шипченския проходъ. На 16 юлий Царь Освободителтъ приелъ въ голѣмиятъ шатръ една двучленна депутация отъ възстаналитѣ мѣста въ Босна и Херцеговина, която му поднесла благодарителенъ адресъ за показаната отъ него милость къмъ тамшното християнско население. [1])

Животътъ на Царь-Освободителя тукъ, особено въ самото начало, билъ пъленъ съ тревоги и вълнения — нѣщо което много загрижвало окржающитѣ го и тѣ се чудяли, какъ да го направатъ спокоенъ и даже веселъ. Въ врѣме на обѣдъ даровития шегобиецъ свѣтлейшия князъ Витгенщейнъ-Зейнъ-Берлебур-

[1]) Както е извѣстно, това население се разбунтувало противъ турската власть още въ 1875 год., а руската дипломация се застжпила за него, както и за насъ.

теръ по нѣкога разсказвалъ любопитни анегдоти и пущалъ остроумни шеги, които занимавали и често разсмихвали Императора. Той посѣщавалъ общия шатръ, дѣто разглеждалъ картата на театъра на военнитѣ дѣйствия и винаги изслушвалъ мнѣнията на окржжающитѣ го върху тѣхъ. Тукъ тѣ четяли на всеуслишание телеграмитѣ на агенция Хавасъ и чужди вѣстници, които по нѣкога съдържали злобни невѣрности по адреса на Русия и нейната армия. На-скоро полския лазаретъ отъ Павелъ билъ принесенъ тукъ и разположенъ по хубавитѣ брѣгове на Янтра. Императорътъ започналъ да посѣщава начесто раненитѣ, като едни награждавалъ съ Св. Георгиевски кръстове, а други — съ цѣнни подаръци. На всичкитѣ най-първо той изказвалъ своята благодарность за прѣданната имъ служба и показаната храбрость. Въ подобни минути раненитѣ плакали отъ радость, цѣлували неговитѣ ржцѣ, чувствували голѣма утѣха и сѣкашъ забравяли своитѣ мжки. Той оставалъ дълбоко покъртенъ, когато видѣлъ прѣдъ себе си ранени съ нѣколко куршуми. Всѣкога той поржчвалъ на своя лейбъ-медикъ, Д-ръ Боткина, да указва помощьта си тамъ, кждѣто намѣри за нуждно. Императорътъ останалъ много нажаленъ, когато се научилъ, че въ Велико-Търново се намирали вече хиляди бѣжанци отъ опустошенитѣ села въ долината на Тунджа и Стрѣма. Той дажеималъ случай да види много сѣмейства отъ тия нещастници, които

се установили подъ открито небе въ околностьта на селото.

На 19 юлий слѣдъ пладнѣ въ шатра на Царь-Освободителя, се събралъ воененъ съвѣтъ, въ който взели участие Главнокомандующия, Прѣстолонаслѣдника и висшитѣ началници. На 20 юлий въ врѣме на обѣдъ въ общия шатръ Императорътъ казалъ усмихнатъ на присѫтствующитѣ, че неговата гвардия въ С.-Петербургъ ще се зарадва, защо и вече телеграфиралъ да потегли за бойното поле. Сѫщия день великия князь Главнокомандующия напусналъ Бѣла и заминалъ по посока на Плѣвенъ, дѣто положението било критическо. Понеже тамшнитѣ войски вече прѣтърпѣли два пѫти несполука, то въ военния съвѣтъ се разискали слѣднитѣ мѣроприятия: първо, Прѣдния отрядъ, подъ началството на генерала Гурко, да се оттегли на Балкана; второ, Русенския отрядъ, подъ началството на великия князъ Прѣстолонаслѣдника, да вземе отбранително положение и трето, войскитѣ да не отиватъ напрѣдъ, до като не падне Плѣвенъ. Тия мѣроприятия били взети просто по диктовката на Царь-Освободителя, защото Дунавската армия се явявала недостатъчна и трѣбало да ѝ додатъ подкрѣпления.

Съгласно неговото възвание къмъ жителитѣ на страната, Гражданското управление, подъ началството на князъ Черкаски, развивало усилна дѣйность. Една комисия отъ вѣщи чиновници била вече основала разни учрѣж-

ления въ цѣлия завоеванъ край. Въ Гражданското управление получили мѣста почти всичкитѣ членове на Българското централно благотворително общество, което слѣдъ прѣминаването на Дунава прѣстанало да функционира. Скоро князъ Черкаски отишелъ въ Велико-Търново, дѣто съ подвѣдомственитѣ си чиновници турилъ начало на мѣстната администрация. Вслѣдствие на нейнитѣ разпоредби, въ Бѣла на врѣме билъ учрѣденъ общински съвѣтъ, въ който влизали като кметъ Дѣдо Гено Паметковъ, а като старши членъ учителя Ст. Мариновичъ. Послѣдния се показалъ най-подготвенъ за работа и скоро спечелилъ уважението почти на всички отъ свитата на Царь-Освободителя. Общинското управление се помѣщавало въ хубавото училищно здание и тамъ често отивалъ генералъ Тучковъ. Въ своитѣ срѣщи съ учителя Ст. Мариновича не веднъжъ той говорилъ, че Царь-Освободителя билъ извънредно нажаленъ; него вълнували едно, тежкитѣ страдания на многобройнитѣ ранени, които често посѣщавалъ, и друго, несполукитѣ около Плѣвенъ, дѣто станали жертва хиляди офицери и войници. Всичко това възбудило у учителя Ст. Мариновича идеята, да се устрои нѣщо отъ страна на мѣстното население, което да развесели щогодѣ Високия гостъ, та да забрави поне за минута всѣкакво безпокойствие и скрѣбь. По инициативата на тоя интелигентенъ българинъ, общинския съвѣтъ и църковното настоятелство

взели рѣшения, да се устрои селско хоро и народно увеселение. За тая цѣль били избрани хора, които да се погрижатъ за едното и другото и да набавятъ нѣкои потрѣбности отъ Велико-Търново Дирили се само моменти, да се усѫществи взетото рѣшение и такова скоро се прѣдставили.

На 22 юлий прѣдъ пладнѣ, по случай тезоименния день на Императрицата, въ селската църква имало богослужение и молебенъ. Тукъ присѫтствувалъ Царь Освободителя, облѣченъ въ униформа на Кирасирския на Нейно Величество полкъ. Поради сѫщия праздникъ, дошле отъ Обрѣтеникъ великитѣ князе Прѣстолонаслѣдника и Сергей Александровичъ. Послѣ пладнѣ дежурния офицеръ доложилъ на Негово Виличество, че на пѫтната врата се явила депутация отъ свещенницитѣ Петъръ П. Николовъ, Иванъ П. Стефановъ и учителя Ст. Мариновичъ. Тѣ го поканили, да почете съ присѫтствието си селското хоро въ българската махала, въ двора на дѣда Пеня Джоновъ. Царь-Освободителътъ се отзовалъ благосклонно на тая покана и на часа отъ неговата квартира послѣдвала разпорѣдба, да образуватъ лейбказацитѣ шпалиръ по улицата. Придруженъ отъ свитата си, той отишълъ пѣшъ въ споменатия дворъ, който билъ заграденъ на около съ плетъ. Тукъ го причакали множество селени и селенки, които ржкоплѣскали и викали „да живѣй Царь Александръ“. И старо, и младо, облѣчено съ праздничнитѣ си дрѣхи,

го посрѣщали съ неизказана радость и му сторило пжть къмъ срѣдата на двора. Тукъ хубави моми въ пъстра прѣмѣна и снажни ергени съ накривени калпаци залюлѣяли лудо хоро. Вжтрѣ въ него свирили двама гадулари, а посрѣдата се издигналъ столъ, посланъ съ пъстри селски килими. Когато Високиятъ гостъ доближилъ хорото и видѣлъ приготвения столъ, той промълвилъ усмихнатъ „това е за мень“ и побързалъ да сѣдне върху му. Неговата стройность, хубавото му лице, съ прошарени бакембарди и закъвржчени мустаци, приковали погледитѣ на всички. Той гледалъ внимателно играющитѣ моми и ергени, между които се наловили и други, та скоро хорото станало по-голѣмо и по-оживено. По едно врѣме гадуларитѣ замлъкнали, защото се налагала почивка — всичкитѣ били уморени и плувнали въ поть и червенина. Споредъ както било наредено, прѣдъ Високия гость трѣбвало да играятъ и отдѣлно най-хубавитѣ и най-изкуснитѣ играчки. Ето че изъ навалицата излѣзли три миловидни моми съ варакосани китки и вѣнци на главитѣ, съ пъстри шевове по роклитѣ и пристилкитѣ. Тѣ се хванали за рамѣнѣтѣ, подкарали хороводна пѣсень и заиграли назадъ напрѣдъ срѣщу Високия гостъ. Прѣзъ всичкото врѣме на неговото лице сиѣела блага усмивка и голѣма радость. Когато тѣ свършили пѣсеньта, приближили се срамежливо, сторили му низки поклони и му цѣлунали ржка, а той имъ захвалилъ и ги наградилъ

съ по единъ полимериалъ. Слѣдъ това Високиятъ гостъ си отишълъ, а селенитѣ се разпръснали съ пѣсни и викове. Почти до полунощь низъ селото свирили гайди и гѫдулки, ечели шумни веселби, въ които взело участие мало и голѣмо. Царь-Освободителътъ и окрѫжающитѣ го се раздѣлили съ тѣхъ обладани отъ най-приятни впечатления. Вечерьта на трапезата станало дума, че между тукашнитѣ села и ония въ Мало-Русия имало до нейдѣ сходство.

На 25 юлий въ Бѣла пристигналъ князъ Александръ Батембергски, който билъ причисленъ къмъ свитата на Царъ-Освободителя. Сѫщия день пристигнали тукъ и великитѣ князе Алексей Александровичъ и Костантинъ Константиновичъ, които побързали да се завърнатъ въ ромѫнското с. Слобозия, дѣто руската артилерия постоянно бомбардирала брѣга между обсаденитѣ крѣпости Русе и Силистра. На другия день въ Бѣла пристигнали още бѣжанци отъ опустошенитѣ села въ долината на Тунджа и Стрѣма. Съ сълзи на очитѣ тѣ разказвали за жестокоститѣ на баши-бозуцитѣ, черкезитѣ и редовната войска, които убивали безпощадно мѫже, жени и дѣца, които обърнали всичко на плѣнъ и пожаръ. Сѫщия день Царь-Освободителътъ отпусналъ една значителна сума, която да се раздаде на тия нещастници.

На 27 юлий, по случай рожденния день на Императорицата и на великия князъ Николай

Николаевичъ Старши, въ селската църква имало богослужение и молебенъ. Тукъ присъствувалъ Царь-Освободителя, облѣченъ въ униформата на Кирасирския на Нейно Величество полкъ и придруженъ отъ голѣма свита. По сѫщия случай дошълъ въ Бѣла и великия князъ Владимиръ Александровичъ, който поелъ врѣмено командуването на XII корпусъ и още сѫщия день побързалъ да се завърне на позицията около Русе. Въ врѣме на обѣда Негово Величество билъ весело настроенъ и произнесълъ тостъ за здравето на августейшата си съпруга и августейшия си братъ. Тоя тостъ билъ посрѣщнатъ съ гръмогласно „ура“, придруженъ отъ звуковетѣ на музикантския хоръ.

Сѫщия день слѣдъ пладнѣ на бейскитѣ хармани, до самата Императорска квартира, станало народното увеселение, въ което взели участие мнозина отъ околнитѣ села Полско-Косово, Бурумлий, Долня-Студена, Чатма, Долня-Мънастирица и други. Събраното множество, облѣчено въ празднична прѣмѣна, най-първо обѣдвало на групи подъ звуковетѣ на гайди, гусли и тъпани. Понеже сѫщия день билъ срѣда, селскитѣ свещенници, като никога, разрѣшили и на стари, и на млади да блажатъ. Мнозина за пръвъ пѫть въ живота си яли блажно, мнозина сръбнали повече вино и го ударили на викове и пѣсни. Закуски и напитки — всичко се раздавало въ изобилие отъ Бѣленци и сами тѣ били въ най-весело настроение. По едно врѣме започнали се нѣколко

хора, въ които взели участие всичкитѣ ергени и моми. Скоро между навалицата почнало да се говори, че Царь-Освободителя ще доде и ето че лейбъ-казацитѣ образували една обширна верига по цѣлитѣ бейски хармани. Веднага срѣдъ тѣхъ билъ поставенъ столъ, покритъ съ пъстри селски килими, около му засвирили четирма цигулари и се залюлѣло голѣмо хоро. Не минало се много и Негово Величество дошълъ тукъ, придруженъ отъ свитата си и посрѣщнатъ съ въстаржено „ура“ и низки поклони. Той билъ облѣченъ съ бѣлъ китель, пристжпалъ полека, обръщайки се на всѣкждѣ и отговарялъ вѣжливо на всички поздрави. Въ сжщия моментъ учителя Ст. Мариновичъ изпѣлъ съ своитѣ ученици написана по случая пѣсень, която не излѣзла толкова сполучлива. Скоро Царь-Освободителя завзелъ приготвеното му мѣсто, задъ него се наредила свитата, а отпрѣдъ лѣгнало любимото му куче-пазачъ Милордъ. Ето че наоколо отново се започнало голѣмо хоро, на което се наловили и възрастни мжже и жени — всички тропали, колкото ги държало сила, и внимавали да излиза играта хубава и привлекателна. Веселото настроение на Царь-Освободителя нараснало още повече и ненаситно той се любувалъ на пъстрата навалица и на витото хоро. Когато надвечерь то прѣстанало, и свирачи, и играчи получили отъ него щедри подаръци и останали много зарадвани. Увеселението се прѣвършило съ хубавата ржченица,

въ която взели участие и нѣкои казаци, като играли доста разпалено съ голи хънжари въ ржцѣ. Около тѣхъ се натрупали всички и се чудяли, като и братята руси играятъ рѫченица, подобни на българската и подъ звуковетѣ на мѣстнитѣ свирачи. Царь-Освободителтъ напусналъ увеселението много доволенъ и срѣдъ горещи акламации отъ страна на множеството. Отивайки за квартирата си, той водялъ живъ разговоръ съ окрѫжающитѣ го за нравитѣ и обичаитѣ на мѣстното население. Изобщо това увеселение въ първитѣ дни на свободата направило дълбоко впечатление на всички присѫтствующи. По сѫщия случай чуждия печатъ обнародвалъ специални кореспонденции, а народния ни поетъ Вазовъ написалъ извѣстното стихотворение „Царьтъ на Бѣла“. [1])

На 29 юлий въ палатката на Императора, се събралъ воененъ съвѣтъ, въ който участвували великитѣ князе Главнокомандующия, Прѣстолонаслѣдника и Сергей Александровичъ, генералъ Непокойчицки и др. Сѫщия день слѣдъ пладнѣ върлувала буря съ гръмотевица и валѣлъ силенъ дъждъ, който измокрилъ толкова много палатката на Императора, щото не било възможно да се живѣе повече въ нея. Освѣнъ това нещастие, послѣдвало и друго: слѣдъ обѣдъ Негово Величество се разболѣлъ. Окрѫжающитѣ го се загрижили много

[1]) Вижъ сбирка „Избавление“, която прѣтърпѣ двѣ издания.

и веднага вземали мѣрки, да се прѣнесе лѣглото му въ кѫщата.

На другия день било взето рѣшение, Императорската квартира да се прѣнесе въ с. Горня-Студена. Когато това станало извѣстно на Бѣленци, тѣ се разтрѣвожили много, като помислили, че прѣдстояла нѣкаква опасность. Тѣ имали прѣдъ видъ, че близкия до тукъ Русе е въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, които възможно е да нападнатъ насамъ. Когато това било съобщено на Императора, той заповѣдвлъ да успокоятъ селенитѣ, като имъ кажатъ, че около Бѣла вече сѫ построени сума укрѣпления и че по посока на Русе има много войска. И наистина, нито откъмъ тоя градъ, нито откъмъ Балкана неприятеля би се рѣшилъ да настѫпи насамъ.

По случай заминаването на Царь Освободителя за Горня-Студена, на 1 августъ дошле въ Бѣла великитѣ князе Прѣстолонаслѣдника и Сергей Александровичъ. Както тѣ, така и нѣкои отъ свитата, посъвѣтвали Императора, да се завърне въ Русия, да не би повторно да заболѣе; но той не искалъ да ги слуша и казалъ, че нѣма да стори това, до като не види Плѣвенъ въ руски рѫцѣ. И така, прѣзъ всичкото си прѣбиване въ Бѣла, Императорътъ живѣлъ на палатка въ двора на Мехмедъ-беювия харемъ, а само въ послѣднитѣ два дена той нощувалъ въ една отъ неговитѣ стаи.

Въ паметъ на своето прѣбивание въ Бѣла Царь-Освободителя подарилъ на църквата „св.

Георги“ два комплекта свещенически одежди, единъ комплектъ дяконски одежди, една покривка за Св. Прѣстолъ, два хоругви и шесть камбани отъ разна величина.

Кжщата на Мехмедъ-бея е откупена отъ държавата и е прѣобърната отъ комитета „Царь-Освободитель“ въ военно исторически музей, посветенъ на Царь-Миротвореца Александръ III. [1])

---

[1]) Тоя музей е забѣлѣжителенъ съ това, че въ него сж прѣдставени руската марина и рускитѣ понтонни пар ково въ Освободителната война.

Царь-Освободитељъ въ с. Горня-Студена.

Отъ начало прѣдначертано било, щото Императорската квартира да се установи въ Велико-Търново; обаче военнитѣ дѣйствия се сложили така, чѐ тя пристояла въ Бѣла и послѣ се прѣнесла въ Горня-Студена. Още на 30 юлий генералъ Тучковъ заминалъ за тука; да избере за нея една по-удобна кѫща и да изучи самата мѣстность. Прѣди всичко имало се прѣдъ видъ, щото Негово Величество да се установи на такъвъ единъ пунктъ, който да заема централно положение спроти театъра на военнитѣ дѣйствия. Горня-Студена се намира на кръстопѫтя между Свищовъ — Велико-Търново и Бѣла — Плѣвенъ, като остава на разстояние около 30 километра отъ Дунава. Наоколо се намиратъ хубавитѣ села Овча-Могила, Козловецъ, Кара-Исенъ, Акча-еръ, Яйджии и др. Близо до Горня-Студена се намира с. Мидхадъ-паша, кръстено при основанието му на извѣстния Мидхадъ-паша, но сега то носи името на Царь-Освободителя — Александрово.

Горня-Студена е разположена на една гола падина, слѣдъ която тече малка рѣка съ нѣ-

колко притоци и се влива отъ лѣво на Янтра въ самия Дунавъ. Низкитѣ склонове по двѣтѣ страни на малката рѣка се именуватъ: сѣверния — Припѣкътъ, южния — Осойницата. Най-напрѣдъ тукъ дошълъ великия князъ Главнокомандующия, който пръвъ извѣстилъ на селенитѣ, че на-скоро ще гостува между тѣхъ и самия Императоръ. При тая радостна вѣсть всички останали удивени и почнали да се събиратъ и съвѣщаватъ, какъ по-блѣскаво да посрѣщнатъ Високия гостъ. До прѣди войната тукъ живѣелъ богаташа Хаджи Николи отъ Велико-Търново въ своята хубава двуетажна кѫща на Осойницата. Подиръ Априлското възстание, като настапали размирици и по-сетнѣ избухнала войната, той побързалъ да отиде въ Велико Търново, а кѫщата му останала празна. Великия князъ Главнокомандующиятъ се установилъ въ дома на селския първенецъ и църковенъ настоятель Дѣдо Павле Личовъ, а за квартира на Императора той посочилъ на генерала Тучковъ кѫщата на Хаджи Николи. Веднага придворната прислуга се заловила да я уреди, а въ помощь на нея се притекли мнозина моми и ергени, които измили прозорцитѣ, бѣлосали стѣнитѣ и изтрили пода. Въ кѫсо врѣме квартирата била скромно мобилирана, на обширния ѝ чардакъ се бѣлѣяли завѣси, около ѝ била устроена обширна трапезария.

На 2 августъ, когато Негово Величество потеглилъ отъ Бѣла, тукъ се стекли хиляди

посрѣщачи отъ съсѣдчитѣ села. Тѣ били зарадвани до нѣмай-кждѣ и горѣли отъ желание да видятъ Високия гостъ. На пжтя за Александрово се издигала триумфална арка, укичена съ зеленина. Слѣдъ пладнѣ тукъ се натрупалъ сума свѣтъ, който прѣдставлявалъ най разнообразна картина: между пъстро облѣ ченитѣ селени и селенки виждали се стотини офицери съ лѣтна униформа. Кждѣ 1 часа многобройнитѣ лагери останали праздни, войскитѣ потеглили по пжтя къмъ Бѣла, а тѣхнитѣ пѣсни и музикантски хорове гърмѣли до небеса. Пѣхота, кавалерия, артилерия и пионери образували дълги редици почти до Александрово. Слѣдъ малко тукъ пристигналъ великия князъ Главнокомандующия съ щаба си, прѣгледалъ войскитѣ и веднага застаналъ на чело. По едно врѣме на далеко въ полето се издигналъ гжстъ облакъ прахъ, почнали да се мѣркатъ лейбъ-казаци и всичкитѣ присжтствующи насочили погледи къмъ тамъ. Щомъ Негово Величество приближилъ до Александрово, зачули се командитѣ, музиканскитѣ хорове засвирили „Боже Царя храни“ и въздуха екналъ отъ заглушителни „ура“. Въодушевлението на войскитѣ било безгранично, защото прѣдъ тѣхъ пакъ дошълъ Върховния имъ вождъ и Царь-Баща, комуто тѣ оправдали напълно надеждитѣ. Той искалъ отъ подчиненитѣ си побѣди и тѣ вече спечелили такива, като прѣминали Дунава и завзели голѣма часть отъ неприятелската територия. Ездѣйки на конь, придруженъ отъ го-

лѣма свита, Императорътъ поздравилъ войскитѣ, размѣнилъ по нѣколко думи съ по-главнитѣ началници и се отправилъ къмъ селенитѣ. Тукъ избрания отъ тѣхъ Дѣдо Павле Личовъ поздравилъ Висо:кия гостъ съ „добрѣ дошълъ“, и му поднесълъ хлѣбъ и соль. Посрѣщането му отъ селенитѣ било трогателно: и стари, и млади не можели да му се нагледатъ, а нѣкои поронили сълзи отъ радость. Когато той потеглилъ къмъ селото, грамадна навалица се затекла подиръ му и попрѣчила на свитата да го послѣдва. Като отпочиналъ при августейшия си братъ, той отишълъ въ приготвената му квартира.

Скоро Горня-Студена съ своята околность заприличала на обширенъ лагеръ. На често ротитѣ, ескадронитѣ и батареитѣ се построявали безъ оржжие, а тѣхнитѣ началници извиквали напрѣдъ отличилитѣ се войници и имъ прикачали на гърдитѣ Св. Георгевски кръстове. По полето постоянно сновѣли офицери и войници, лѣкари, фелшери, санитари и сестри-милосерди. Всички, отъ най-висшия началникъ, до най-послѣдния редникъ, се трудѣли и блъскали почти денонощно, съзнавайки дълга си къмъ прѣстола и отечеството. По нѣкога улицитѣ се задръстевали отъ войска, която стигала и заминвала по разни посоки на бойното поле, и отъ обози, пълни съ храна, облѣкло, амуниции и пр. На отдѣлно мѣсто въ голѣми [illegible] по най-разнообразна форма по[illegible]ния

Кръстъ“, състоящъ отъ полски болници, пълни съ ранени войници и офицери. Тукъ лѣкари, фелшери и сестри-милосерди работили най-усилно и полагали всевъзможни грижи, да имъ помогнатъ. Често пати въ тѣхнитѣ ржцѣ мнозина тежко ранени заспивали вѣченъ сънь... Рѣдко се минавалъ день да не излѣзе отъ тукъ погрѣбална процесия... Надвечерь въ лагеритѣ наставала тишина и всички се прибирали на почивка, слѣдъ усилна работа прѣзъ дългитѣ и горѣщи дни. Всѣка сѫбота и срѣщу праздникъ вечерната зора се извършвала съ церемония и трикратно „ура“. Мелодичнитѣ напѣви на войницитѣ и звуковетѣ на музиканскитѣ хорове се разнасяли надалеко по Дунавската равнина

Още въ началото около Императорската квартира закипѣлъ шуменъ животъ Тя заприличала на островъ, срѣдъ вълни отъ голѣми и красиви шатри и палатки. Въ тѣхъ се помѣщавали свитата, придворната прислуга и висшето офицерство. Близко до Императорската квартира се намирала централната военно-телеграфна станция, която работяла почти денонощно. На главния ѝ входъ се развѣвало руското народно знаме и пазяли почетни часови. Царь-Освободителтъималъ на разположение двѣтѣ по-хубави стаи на горния етажъ. На една маса съ картата на театъра на военнитѣ дѣйствия той работялъ на често, като означавалъ мѣстата на отрядитѣ. Тукъ се намирали още неговия походенъ кревать съ

скромни завивки и постилки и пътната му икона, потънала въ скъпоцѣнности. Тукъ той приемалъ всички по служебна работа, като на тия, у които забѣлѣзвалъ усърдие, стискалъ ржката съ думитѣ: „здравствуй, мой милый“! Когато въпроса се касаялъ до дѣйствията на Шипченскитѣ височини и около Плѣвень, той се впущалъ въ подробности и съ развълнуванъ гласъ повтарялъ: „это герои, это герои, это тотъ же Севастополь“! . . . Слѣдъ пладнѣ той излизалъ на широкия чардакъ, дѣто четялъ телеграмитѣ отъ агенция Хавасъ. По нѣкога слизалъ на почивка долу въ построената за тая цѣль бесѣдка, украсена съ завѣси и покрита съ зеленина. Тукъ прѣкарвалъ въ дълги разговори съ хората отъ свитата си и съ висшитѣ офицери. Надвечерь, прѣдъ Императорската квартира свирили по редъ нѣколко музикантски хорове, около които се събирали цѣли тълпи. Често пъти на скромната трапеза на Негово Величество бивали канени на обѣдъ почти всичкитѣ офицери. Мнозина отъ тѣхъ се удостоявали съ високата честь, да размѣнятъ нѣколко думи съ него. Но не всѣкога тойималъ желание да разговаря и не всѣкога билъ весело настроенъ. Телеграмитѣ, които стигали на неговъ адресъ или до великия князъ Главнокомандующия, не всѣкога съдържали благоприятни извѣстия. Често пъти раздавачитѣ ги поднасяли на самата трапеза и отъ нея се давали нуждните разпоредби.

Още на втория день слѣдъ пристигането си въ Горня-Студена Императорътъ поискалъ свѣдѣние за находящитѣ се тукъ ранени и болни, като при това обърналъ вниманието на санитарния персоналъ, да бѫде най-грижливъ къмъ тѣхъ. Послѣ той започналъ да посѣщава на често полскитѣ болници и все разпитвалъ пострадалитѣ, въ кое сражение сѫ ранени, какъ се чуствуватъ, иматъ ли домашни и пр. Почти на всичкитѣ той казвалъ по нѣколко утѣшителни думи и ги поучавалъ да възлагатъ надѣжда на Бога, който ще се смили за тѣхъ. На показалитѣ нѣкаква храбрость и на тежко раненитѣ той изказвалъ похвали и окачалъ на гѫрдитѣ имъ Св. Георгиевски кръстове. Изобщо той не правялъ разлика между офицери и войници, а билъ еднакво любезенъ, грижливъ и щедъръ и къмъ еднитѣ и къмъ другитѣ. Когато стигнали изпратенитѣ отъ Императрицата подаръци, той започналъ да отива въ полскитѣ болници съ мнозина слуги, които носѣли подирѣ му цѣли ковчези съ тия подаръци. Послѣднитѣ били разни вещи, не само потрѣбни за нещастнитѣ войници, но и такива, които можели да имъ причинятъ що-годѣ радость и удоволствие. Щомъ Императорътъ влѣзълъ при тѣхъ, той казалъ на всеуслишание, че носи изпратенитѣ отъ Царицата-майка подаръци и почналъ да имъ раздава свои потрети, икони, ризи, фланели, кесии, нѫжчета, табакери и др. На тия, които били повече грамотни и които обичали да свирятъ, той раздавалъ книги, пѣс-

нопойки, календари, албоми, армоники, флейти и др. Въ подобни случаи забѣлѣзвало се неимовѣрна задоволство у раненитѣ, които се радвали на подаръцитѣ, като дѣца. Императорътъ се грижилъ много за подобрението на лагеритѣ въ санитарно отношение. Той влизалъ въ палаткитѣ и правялъ забѣлѣжки върху това, което можело да повлияе злѣ въ здравословно отношение. Той отивалъ въ готварницитѣ, прѣглеждалъ припаситѣ и даже опитвалъ храната. Неговитѣ грижи къмъ войницитѣ обърнали вниманието имъ и тѣ започнали да го споменуватъ съ възторгъ. На често изъ устата имъ излизали такива възклицания: „Ахъ! нашиятъ Господарь! нашиятъ баща! колко е добръ! колко е милостивъ“! Поради своята блага душа, той се ползувалъ съ извънредна обичь отъ всички, безъ разлика на чинъ и звание. Всѣко негово отиване въ тѣхната срѣда ги насърчавало до висша степень. Но често пжти той се раздѣлялъ съ тѣхъ прѣблѣднялъ, измжченъ и замисленъ.

Една вечерь, на-скоро прѣди праздника Прѣображение Господне, отъ къмъ шосето за Севлиево се задали тълпа селени и селенки, които отивали право къмъ съсѣдния лагеръ. Тѣхния шумъ билъ толкова голѣмъ, щото мнозина войници излѣзли отъ палаткитѣ, да видѣтъ, какво стана вънъ. Срѣдъ навалицата, една снажна и възстара селянка отъ ловченско карала напрѣдѣ си свързани трима турски войници. Тѣ прѣдставлявали жалка картина:

дрипави, кирливи, черни и грозни. Селенката прѣстжпала гордо, даржайки въ едната си ржка голъ ханджаръ, а въ другата въже, което опасвало здраво тѣхнитѣ вратове. Потънала въ поть и прахъ, тя имъ викала съ дрѣзгавъ гласъ, да вървятъ по-бързо и се обръщала насамъ-нататъкъ. Мнозина се блъскали около нея, да я питатъ кждѣ и какъ е хванала тия поганци. Тя имъ разправила запъхтяна, че успѣла да ги затвори въ тѣхната плѣвня, дѣто се отбили да нощуватъ, държала ги гладни цѣлъ день и ги обезоржжила, подпомагана отъ сина си. Когато селенката закарала плѣнницитѣ въ лагера, наоколо се стекли стотини войници и офицери, които се чудили на нейния подвигъ. Всичко това станало извѣстно на Царь Освободителя, който пожелалъ да види и нея, и плѣнницитѣ. Той я обсипалъ съ похвали и спусналъ въ ржката ѝ нѣколко полимериала, а заповѣдалъ да се разпитатъ плѣнницитѣ, които били избѣгали отъ Плѣвенъ. На часа тукъ дошле служащитѣ при Главната квартира драгомани българи, които владѣяли добрѣ турски. Тѣ започнали да ги разпитватъ, отъ кждѣ сж родомъ, защо сж избѣгали, какъ отиватъ работитѣ въ Плѣвенъ и прѣдавали на Императора буквално тѣхнитѣ отговори. Турцитѣ не крияли нищо, а давали най-подробни свѣдѣния за тѣхнитѣ сили въ Плѣвенъ, отъ дѣто страха и тегли лата ги накарали да избѣгатъ. Като изслушалъ всичко това, Царь-Освободителтъ заповѣдалъ,

да се постжпи съ тѣхъ както съ плѣнници и да имъ се даде храна. Винаги, когато докарвали заловени турци отъ незавоеванитѣ мѣста, той заповѣдвалъ да стане разпита имъ въ нетово присжтствие.

Като всѣки русинъ, Царь-Освободителътъ билъ проникнатъ съ гореща вѣра въ небето. Както у дома си, така и тукъ, на рѣдко той пропущалъ празничнитѣ богослужения. Всѣкога и на всѣкждѣ той възнасялъ горещи молитви къмъ Всевишния и за себе си, и за народа си, и за армията си. На отдѣлно мѣсто, близо до квартирата на великия князъ Главнокомандующия, била поставена походна църква съ всички литургийни потрѣбности. На 6 августъ, праздника Прѣображение Господне, въ нея се извършило тържественно богослужение отъ придворното духовенство и пѣвческия хоръ. Тукъ присжтствувалъ Царь-Освободителятъ съ свитата си, множество офицери, служащитѣ при Главната квартира българи и др. Слѣдъ „Благословено Царство“, по установения редъ, започнала „Великата ектения“ и свещенника възгласилъ молебствие за спасението на „плавающитѣ, пжтешествующитѣ, страждущитѣ и плѣненитѣ“... Послѣднитѣ думи на Божия служитель така силно подѣйствували на Императора, щото въ сжщата минута той прѣблѣднѣлъ и полетѣлъ да падне... Когато окржжающитѣ го забѣлѣзали това, уловили го подъ мишцитѣ, поискали да го изведатъ вънъ и извикали единъ лѣкарь... Но, за щастие, на-

божниятъ Императоръ дошълъ скоро на себе си, далъ знакъ да оставятъ всичко и дочакалъ богослужението до край. По обикновенното си, слѣдъ всѣкое сражение той живо се интересувалъ за числото на убититѣ и раненитѣ свои войници. Когато тѣ били много, той оставалъ като поразенъ отъ гръмъ и дълго врѣме не мирясвалъ отъ тревога За да се избѣгне всичко това, винаги висшитѣ офицери прѣдставлявали загубитѣ по-малко. Но сърдцето на Царь-Освободителя започвало да тупти по-силно, когато прѣдъ него се изпрѣчвали жертвитѣ на бойното поле, които ежедневно растѣли. Подъ сѫщитѣ впечатления въ селската църква, той не можалъ да остане хладнокръвенъ, щомъ свещенника почналъ да възглася молебствие за изпадналитѣ въ нещастие и пр. Понеже въ сѫщия день билъ праздника на лейбъ-гвардейския Прѣображенски полкъ и на гвардейската артилерия, слѣдъ богослужението имало тържественъ молебенъ и малъкъ парадъ. Подиръ пладнѣ между войницитѣ, които пѣяли съставената по тоя случай пѣсень отъ историка при Императорската квартира, графъ В. Соллогуба, дълго врѣме стоялъ единъ български свещенникъ. Попитанъ отъ окржающитѣ го, какво желае, той отговорилъ слѣднето: единайсеть мѣсеци турскитѣ власти го държали въ търновската тъмница, като участникъ въ възстанието, и на-скоро, благодарение на побѣдитѣ на руската армия, видѣлъ бѣлъ свѣтъ; за това не желае нищо

друго, а само, ако е възможно, да цѣлуне-дѣсницата на Царь-Освободителя — изпратения отъ Бога избавитель на Българския народъ. Когато всичко това било доложено на Великия вѣнценосецъ, на часа той заповѣдалъ да му прѣдставятъ свещеника и благоволилъ да размѣни нѣколко думи съ него. Слѣдъ пладнѣ Царь-Освободителтъ билъ доста веселъ, разговорливъ и къмъ 4 часа направилъ дълга разходка по лагера.

Извѣстията, които стигали тукъ отъ разни крайща на бойното поле, засѣгали и дѣйствията на Българското опълчение. На 19 юлий въ кървавия бой при Стара Загора командира на 3-а дружина, подполковникъ Калитинъ, падналъ убитъ отъ коня си съ Самарското знаме въ ржцѣ. За защита на това *първо българско военно знаме* сложили коститѣ си стотини опълченци, които противостояли на несравнено по-голѣмитѣ сили, подъ началството на Сюлейманъ-паша. Сѫщия день, като се събрали остатъцитѣ отъ 1-а, 2-а, 3-а и 5 а дружини на височината при с. Дервентъ, началника на дѣсната колона, херцогъ Николай Максимилановичъ Лейхотемберски, обърналъ се къмъ тѣхъ съ слѣднитѣ думи: „Юнаци! Благодаря ви за юначеството, което показахте въ днешната битка съ турцитѣ. Азъ видѣхъ, какъ вий цѣли петь часа се държахте на позицията, храбро и самоотвържено се бихте съ противника, численността на който, за наше нещастие, бѣ несравнено по-голѣма отъ нашата.

Вий, юнаци, днесъ се бихте не по-лошо отъ рускитѣ войници и азъ се считамъ за длъженъ лично да доложа на великия князъ Главнокомандующия за вашето геройство“. Сѫщитѣ думи били прѣведени на български отъ нашия сънародникъ подполковникъ Кесяковъ, командиръ на 1-а дружина. И наистина, за спасяването на Самарското знаме, което отъ тогава добило името *българска военна светиня*, било своеврѣмено доложено и на великия князъ Главнокомандующия и на Царь-Освободителя. Веднага слѣдъ 11 августъ, когато въ Горня-Студена стигнало извѣстие, че на Шипченския проходъ българскитѣ опълченци изгинали на половина, но успѣли да отблъснатъ пълчищата на Сюлейманъ-паша Императорътъ се отзовалъ похвално за тѣхъ и рѣшилъ да имъ се изкаже благодарность. Той останалъ доволенъ и отъ началника на южния отрядъ, генерала Радецки, който изпратилъ подкрѣпление на българскитѣ опълченци въ най-критическитѣ минути, затова наградилъ го съ златна сабля, украсена съ брилянти. Въ сѫщото врѣме Царь-Освободителътъ наградилъ съ Св. Георгиевски кръстъ началника на Българското опълчение, генералъ Столѣтова, и командира на 3-а опълченска бригада, полковникъ графъ Толстоя. На 15 августъ вечерьта Императорътъ изпратилъ генерала Непокойчицки право на Шипченска позиция, дѣто да се запознае съ положението и да поблагодари на българскитѣ опълченци отъ името на него и на великия князъ Главнокомандую-

щия. На 17 августъ, когато 1-а, 2-а, 3-а и 5-а дружини се намирали на почивка въ сѣвернитѣ поли на Шипченския проходъ до с. Стомонецитѣ, послѣдвала заповѣдь, да се приготвятъ за прѣгледъ. На 18 августъ всичкитѣ построени въ една линия причакали генерала. Непокойчицки, като отговорили дружно на неговитѣ поздрави. Подиръ прѣгледа тѣ образували каре, срѣдъ което той влѣзълъ и произнесалъ слѣднитѣ думи: „Юнаци! Негово Императорско Величество Господаря и Негово Императорско Височество Главнокомандующия на дѣйствующата армия ми заповѣдаха да обявя на опълчението тѣхната благодарность за юначеството му, което то показа въ биткитѣ при Стара-Загора и на Шипка. Негово Императорско Височество е твърдѣ благодаренъ отъ васъ.“ — „ще се постараемъ“ и „ура“ отговорили гръмогласно опълченцитѣ, като останали много зарадвани, дѣто се удостоили съ такива похвали отъ страна на Царь-Освободителя и неговия августейши братъ. Сѫщия день генералъ Непокойчицки отишълъ въ Габрово, отъ дѣто послѣ се отправилъ за Горня-Студена.

Въ онова врѣме единствената въ това село църква „Св. Димитрий“ току-що била построена отъ извѣстния нашъ архитектъ Уста-Генчо отъ Трѣвна. Слѣдъ Априлското възстание, когато черкезитѣ и баши-бозуцитѣ започнали да върлуватъ по селата, архитектътъ и работницитѣ се разбѣгали и оставили църквата безъ врати, прозорци, иконостасъ и пр. Въ такова поло-

жение я заварили рускитѣ войски, когато дошле тукъ; но все пакъ мнозина влѣзли вжтрѣ, да се прѣкръстятъ. Единъ день Царь-Освободителтъ споходилъ църквата и веднага заповѣдалъ, да се прѣвърши на негови срѣдства и да се приготви за богослужение. Въ кжсо врѣме всичко отъ походната църква било прѣнесено въ новата такава, като и било разпоредено, да се намѣри български свѣщенникъ за нея. По прѣпоржката на Найдена Геровъ, който изпълнявалъ длъжностьта Свищовски губернаторъ, въ Горня-Студена билъ изпратенъ добрѣ познатия му свѣщенникъ Първанъ Стоевъ, бѣжанецъ отъ опожарения Калоферъ. Той се явилъ най-първо при нà-скоро завърналия се отъ Велико-Търновъ князъ Черкаски, който му съобщилъ, че църквата щѣла да се освети врѣменно. На 19 юлий, когато къмъ Плѣвенъ кипѣли ожесточени сражения, въ Горня-Студена, въ присжтствието на Царь Освободителя и свитата му, се извършило едно религиозно тържество. Придворното и военното духовенство, къмъ което билъ причисленъ и свещеникъ Първанъ Стоевъ, освѣтило църквата „Св. Димитрий“ врѣмено, т. е. положило св. антимисъ. Слѣдъ богослужението единъ офицеръ поканилъ българския свещеникъ да се яви при Царь-Освободителя, който чакалъ прѣдъ входа на църквата. Като се прѣдставилъ при него, най-първо размѣнили слѣднитѣ думи:

— Батюшка, вий все тукъ ли ща бѫдете до дѣто е Главната квартира?

— Да, Ваше Императорско Величество!

Тогава той му поржчалъ, църквата ежедневно да бѫде отворена и постоянно да се навърта въ нея, защото прѣзъ селото начесто ще минаватъ войски, та да удовлетворяватъ вѫтрѣшнитѣ религиознитѣ си нужди. Свещенникъ Първанъ Стоевъ отговорилъ, че съгласно неговата Височайша воля е готовъ да изпълни всичко съ голѣма ревность и благодарность Царь-Освободителтъ се отнесълъ доста любезно къмъ българския свещеникъ и му подалъ ржка, която той цѣлуналъ при началото и свършека на разговора Отъ тоя день насетнѣ въ църквата се извършвало всѣкой праздникъ богослужение, а често молебени и панахиди, на които винаги присѫтствувалъ Императора и се стичали много богомолци. Редътъ на неговото дохаждане и връщане билъ такъвъ: Причаквали го при квартирата конвой отъ лейбъ-казаци, а при черквата почетна рота на чело съ музикантски хоръ. Въ праздникъ къмъ 10 часа той потеглялъ на каляска и стигвалъ при започването на богослужението отъ „Благословено Царство“. Най-първо той минавалъ по фронта на почетната ротата, поздравявалъ я съ праздника или съ побѣдата и заповѣдвалъ да се командува: „на молитва, шапки долу“. Слѣдъ това, срѣщанъ при входа отъ свещенникъ Първанъ Стоевъ, влизалъ въ църквата, дѣто стоялъ съ голѣмо благоговѣ-

ние и се кръстялъ на гсѣко ектение и възгласъ. Той заемалъ мѣсто на дѣсната страна до пѣвницата, а задъ него стоели великитѣ князе, свитата и висшитѣ офицери. Придворния хоръ винаги пѣялъ на лѣвата страна и задъ него стоели служащитѣ при Главната квартира българи и тукашнитѣ селяни[1]).

Шятници, които начесто пристигали тукъ отъ Бѣла, съ възхищение разказвали за станалото тамъ селско хоро и народно увеселение, посѣтени отъ Царь-Освободителя. Сценитѣ, които се разиграли въ Бѣла прѣзъ юлий, повторили се тукъ на 21 августъ — недѣля слѣдъ пладнѣ, когато обстоятелствата се стекли така, че Негово Величество пакъ билъ обладанъ отъ извънредно безпокойствие и скърбь. Срѣдъ селото млади ергени и моми, подъ звуковетѣ на кавали и гусли, залюлѣли голѣмо хоро, около което се натрупали сума любопитни Това били повечето войници и офицери, на които за първъ пѫтъ се прѣдставилъ случай, да видятъ народния танецъ на своитѣ братя българи. По едно врѣме веселото множество, прѣдвождано отъ кавалитѣ и гуслитѣ, потеглило къмъ квартирата на великия князъ Главнокомандующия, въ кѫщата на Дѣдо Павле Личовъ. Тукъ всичкитѣ извикали гръмо-

[1]) Архимандритъ Софроний „Спомени отъ Главната квартира на Царь-Освободителя при село Гория-Студена прѣзъ Освободителната война 1887 година". София 1906 г. Авторътъ на тая книга е свещенникъ Първанъ Стоевъ, който послѣ встѫпилъ въ монашество и билъ наименованъ Архимандритъ Софроний.

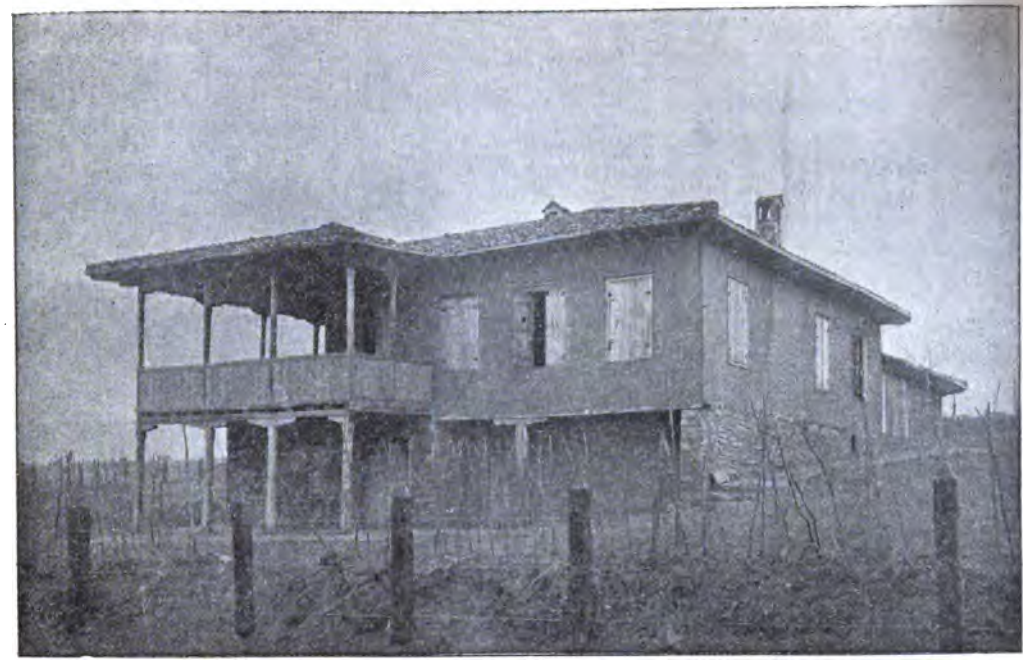

КЖЩАТА ВЪ С ГОРНЯ-ЗТУДЕНА, ВЪ' КОЯТО Е ЖИВѢЛЪ ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЯ.

гласно „ура“ и залюлѣли отново хорото, но то̀ не можало да стане голѣмо, защото тѣсната улица не позволявала. На часа великия князъ Главнокомандующиятъ излѣзалъ на двора, погледалъ нѣколко минути хорото и послѣ далъ знакъ съ ржка да прѣстане. Той казалъ съ високъ гласъ на всичкитѣ, че Царь-Освободителя е днесъ нѣщо нажаленъ, та добрѣ ще направятъ, ако отидатъ да го поразвеселятъ. При тия му думи, подъ звука на кавалитѣ и гуслитѣ, множеството потеглило къмъ квартирата на Царь-Освободителя и скоро напълнило нейния широкъ дворъ. Въ сѫщия мигъ тука отново се залюлѣло хорото и то много по-голѣмо, защото се наловили и възрастни жени и мѫже. На часа единъ слуга дотърчалъ, носѣйки згъваемо столче, което поставилъ срѣдъ хорото, дѣто обикаляли свирачитѣ. Ето че Царь-Освободителтъ слѣзалъ долу и множеството съ низки поклони му сторило пѫть, да сѣдне на приготвеното мѣсто Веднага той отъ нажаленъ и меланхоличенъ, станалъ веселъ и усмихнатъ. Хубаво облѣченитѣ селени и селенки, развѣвайки бѣли поли и ржкави, играли дружно и поглеждали срамежливо къмъ него. Тѣ тропали, колкото ги държи сила, и не чуствували умора, макаръ и лицата имъ да плуватъ въ потъ. По едно врѣме на хорото се хванальъ бѣловласия Дѣдо Ламби Атанасовъ — нѣщо което накарало мнозина да се позбутатъ и измѣнятъ. Старецътъ билъ извънредно възхитенъ, скачалъ наравно съ младитѣ

и, за всеобщо очудване, никакъ не бъркалъ стройната игра. Той направилъ впечатление на сияющия отъ радость Императоръ, който често го удостоявалъ съ орловия си погледъ и клатялъ глава, въ знакъ на задоволство. При това високо внимание, пълно съ искреность, старецътъ сѣкашъ добилъ енергия и започналъ още по-силно да скача. Гърмѣли свирачитѣ, като минавали отъ единъ мотивъ на други, а тропали играчитѣ почти до забрава. По едно врѣме Високиятъ гость станалъ правъ, издумалъ „доволно“ и далъ знакъ да прѣстане хорото. Слѣдъ това призовалъ всичкитѣ участвующи въ него и имъ пусналъ въ ржката по единъ полимпериалъ. Всѣкой приелъ зарадванъ подаръка, като поблагодарилъ на Високия гостъ и му цѣлуналъ дѣсницата. Той потупалъ по гърба грахналия отъ умора Дѣдо Ламби, нарѣкълъ го „молодецъ“ и му пожелалъ дълъгъ животъ. Подиръ това Високиятъ гость извикалъ на всеуслишание: „вий, болгари, устанали! теперъ послушайте нашу музику!“ Веднага засвирилъ музикантския хоръ, а радостнитѣ селени се натрупали наоколо и слѣдъ всѣко спиране извиквали гръмогласно: „да живѣй Царь Александръ“! За пръвъ пжть тѣмъ се прѣдставилъ случай, да бесѣдуватъ съ Високия гостъ и да се доближаватъ до неговата квартира. Скоро той се прибралъ вжтрѣ, седналъ на чардака и оттамъ поглѣдалъ веселата навалица. Въ сжщо врѣме тукъ надошле сума войници, които се размѣсели между селенитѣ, и започ-

нали да се веселятъ заедно. Тоя день възхищението и на българи, и на руси било не описуемо и траяло почти до полунощь.

Надвечерь при приятната хладнина, когато Царь-Освободителя се завръщалъ уморенъ отъ обиколка по лагеритѣ и полскитѣ болници, тойималъ обичай да се спира на почивка подъ заслона въ долния етажъ на квартирата си. Тукъ често пжти при неговия столъ лежало любимото му черно куче-пазачъ Милордъ, съ златенъ гирданъ на шията, което го придружавало почти навсѣкждѣ. Тукъ той извикалъ на разговоръ великитѣ князе, ромжнския князъ Карола, членоветѣ на свитата си, висшитѣ офицери и др. Тукъ често ставало дума за подвизитѣ на генерала Скобелевъ въ отчаянитѣ сражения около Плѣвенъ и Императора винаги го величаялъ като единъ отъ найпървитѣ герои въ войната. На сжщото мѣсто пжтующи фотографи намирали случай да снематъ Царь Освободителя, заобиколенъ съ свитата си. Една вечерь му доложили, че въ съсѣдния лагеръ пристигнали вземени отъ неприятеля 10 орждия. Той пожелалъ да ги види и веднага отишълъ тамъ.

Почти всѣкой день Царь-Освободителътъ посѣщавалъ великия князъ Главнокомандующия, като отивалъ придружѐнъ отъ дежурния офицеръ. По пжтя му селенитѣ сваляли смирено калпаци, женитѣ се покланяли срамежливо съ скръстени ржцѣ, а дѣцата тичали отподирѣ. Между селенитѣ отъ Горня-Студена често

ималъ случай да се срѣща съ Високия гостъ само Дѣдо Павле Личовъ — единъ добродушенъ българинъ, който въ размирнитѣ врѣмена много западналъ. Когато Царь Освободителтъ отивалъ у августейшия си братъ, винаги Дѣдо Павле се изпрѣчвалъ нанрѣдѣ му, пушайки спокойно лулата си. Единъ пѫть Високиятъ гостъ попиталъ стареца: „можно закуритъ“? и го приближилъ, да си запали папиросата— „можно, Царю честити“! извикалъ Дѣдо Павле усмихнатъ и си подалъ лулата съ разтрѣперани рѫцѣ. Отъ тоя день въ главата на стареца възникнала една труднопостижима идея. Той разсѫждавалъ така: веднъжъ руситѣ завладѣли земята на турцитѣ, тѣ ставатъ пълни господари и могатъ да разполагатъ съ нея, както си щатъ. Дѣдо Павле се прицѣлилъ на една воденица, останала отъ избѣгалъ турчинъ, — народенъ грабитель, и тъкмѣлъ да я поиска, като подаръкъ отъ Царь-Освободителя; но почувствувалъ срамъ и не посмѣлъ да стори това.

Веднъжъ като се връщалъ Царь-Освободитель отъ Александрово, придруженъ отъ сотния казаци, причакала го стара селенка и се увръла въ коня му. Тя започнала да маха съ рѫцѣ и да вика съ сълзи на очитѣ, че иска нѣщо да му се оплаче. На часа той се спрѣлъ и я изслушалъ съ напрѣгнато внимание. Тя му разправила, че нà-скоро, като минали много „братушки“ прѣзъ тѣхното село, изклали всичкитѣ ѝ „баранки“... Ужъ щѣли да ги заплатятъ, но изсвирила тржбата ненадѣйно, съ-

брали си въ кжсо врѣме едно-друго и замина-ли. Помжчила се да ги стигне, тичала цѣль день, но никакъ не могла да имъ хване дирята Милостивиятъ Господарь разбралъ, въ какво се състои работата, заповѣдалъ на единъ отъ флигелъ-адютантитѣ си, да вземе бѣлѣжка и на часа далъ на жената шепа полуимпериали Тя поблагодарила горещо, останала прѣдоволна и си отишла засмѣна до уши.

На 24 августъ прѣдъ пладнѣ военния министръ, генералъ Милютинъ, докладвалъ на Императора рапорта на командирования въ Черна-гора полковникъ Боголюбовъ. Послѣдния донесълъ, че малобройнитѣ, но храбри черногорци нанесли голѣми поражения на турцитѣ. Тоя день Царь-Освободителтъ, придруженъ съ часть отъ свитата си, отишълъ въ Чаушка-махала, която се намира доста далеко отъ Горня-Студена. Придворната прислуга приготвила нѣколко палатки при една хубава горица близо до селото. Още въ самото начало живота тукъ се показалъ за всички доста труденъ, денѣ поради голѣмата горещина, а нощѣ поради силната влага. Царь-Освободителтъ направилъ закуска подъ открито небе въ двора на една съсѣдна кжща, а послѣ се разходилъ на конь по цѣлата околность. Сжщия день той вземалъ въ каляската си херцога Николай Максимилиановича Лейхтембергски и посѣтилъ съсѣдното българо-католическо с. Лъжане. Тукъ стариятъ свещеникъ Кандидо Ланфреди, окржженъ отъ паството си, посрѣщналъ Високия

гостъ съ подобающа по случая рѣчь. На другия день слѣдъ пладнѣ Царь-Освободителтъ вземалъ въ каляската си генералъ Милютина и отишълъ въ с. Българене, дѣто посѣтилъ врѣмено разположенитѣ тамъ полски болници. По всичкитѣ тия мѣста, които се намиратъ по посока на Плѣвенъ, ясно се чували гърмежитѣ на кипящитѣ около му сражения.

На 26 августъ — въ деня на своята коронация, Царь-Освободителтъ отишълъ въ с. Радиненецъ, дѣто го причакалъ великия князъ Главнокомандующия. Като разгледалъ цѣлата мѣстность, той я одобрилъ доста и заповѣдалъ да се прѣнесе врѣмено квартирата му тукъ. Тоя день, който въ Русия се празнувалъ съ най голѣмо тържество, Императорътъ го употрѣбилъ въ обиколка на заетитѣ отъ войскитѣ му позиции срѣщу Плѣвенъ. Тукъ, като слѣзалъ отъ коня си кждѣ лѣвия флангъ, съ бинокълъ разгледалъ непрятелскитѣ укрѣпления, които образували единъ обширенъ поясъ. Тукъ почти непрѣкжснато огъня ечалъ отъ двѣтѣ страни, въздухътъ миришалъ на барутъ и небето се примрѣжило съ облаци димъ. Тоя день Императорътъ направилъ набързо закуска въ полето и, като се качилъ на коня си, продължилъ обиколката си по дѣсния флангъ на позицията, придруженъ отъ великия князъ Главнокомандующия и отъ ромжнския князъ Карола. Понеже тримата съ свититѣ си образували голѣма група, която можала да обърне вниманието на противника, скоро тѣ се раз-

дѣлили по разни посоки. Макаръ и да лѣтѣли почти наврѣдъ куршуми и гранати, Царь-Освободителтъ се изкачилъ на най-голѣмитѣ височини, отъ дѣто се откривала цѣлата възниста мѣстность около Плѣвенъ, завзета отъ голѣми турски сили. Слѣдъ като се запозналъ добрѣ съ цѣлото разположение и на двѣтѣ воюющи страни, Царь-Освободителтъ се завърналъ късно вечерьта въ с. Радиненецъ.

Сѫщия день той се отбилъ, да види находящитѣ се тукъ бѣжанци отъ Плѣвенскитѣ села, които още при първитѣ сблъсквания напуснали домоветѣ си. Прѣслѣдвани отъ свирепитѣ турци и черкези, тѣ сполучили да избѣгатъ само съ по една кола, на която натоварили часть отъ покжщнината си. Всичкото имъ друго имущество, спечелено съ дългогодишенъ трудъ, било обърнато на плѣнъ и пожарь. Нещастнитѣ селени се установили въ една закрита долина и, до колкото имъ било възможно, помагали на войскитѣ. Въ съсѣдния до Радиненецъ лагеръ веднъжъ дошълъ старъ селенинъ, носѣйки на мършавъ конь блѣдо момиче и го крѣпялъ, да не падне. То било ранено надъ дѣсното бедро и имало прѣвързка отъ кръста си проста прѣвързка съ бѣла кърпа. Бащата се чудилъ и маялъ, кждѣ да го лѣкува, и най-послѣ намислилъ да потърси помощь въ тукашнитѣ болници. Той снемалъ прѣдпазливо момичето отъ коня и се доближилъ съ него до единъ воененъ лѣкарь, който седѣлъ на столъ и пиялъ чай. Най първо ба-

щата започналъ да му разправя, че билъ заможенъ човѣкъ и въ къщата му Господъ наспорилъ всичко, но избѣгалъ почти голъ съ дѣтето си и едвамъ останалъ живъ. Лѣкарьтъ съвсѣмъ не го разбралъ, какво говори, а само го поглеждалъ изкраднато и му клатилъ глава. Послѣ бащата почналъ да махва прѣвръзката на момичето, а то̀ се разтрѣперало и заплакало съ гласъ. На часа лѣкарьтъ разбралъ, че има прѣдъ себе си ранено момиче и скочилъ правъ, да го прѣгледа. Въ сѫщото врѣме тукъ миналъ Милостивиятъ Господарь и, като видѣлъ нещастното момиче, веднага заповѣдалъ, да му се даде медицинска помощь.

На 27 августъ Негово Величество посѣтилъ мѣстностьта около с. Пелишатъ, дѣто на̀-скоро станалъ кръвавъ бой и, като разгледалъ прѣвързъчнитѣ пунктове, поблагодарилъ на трудолюбивитѣ сестри-милосърди. Послѣ той прѣкаралъ дълго врѣме на гривицкитѣ височини и въ центъра на позицията, дѣто се намирали велики князъ Главнокомандующия и ромжнския князъ Каролъ. Тукъ подъ пушечния и артилерийския огънь Царь-Освободительтъ закусилъ съ тѣхъ въ едни съсѣдни шубръци. Послѣ отъ сѫщитѣ височини съ напрѣгнато внимание той слѣдилъ вървежа на сражението и неусѣтно отишълъ толкова на близо, щото безъ малко щѣлъ да го засѣгне единъ неприятелски шрапнелъ. Като се опасявали за живота му, хората отъ свитата го посъвѣтвали, да се отстрани въ съсѣднитѣ

щубръци; но той не се съгласилъ, а останалъ на мѣстото си до мръкнало. Прѣдвожданъ отъ лейбъ-казаци, които съ факли освѣщавали пѫтя му въ тъмнината, той се прибралъ късно въ Радиненецъ. Тукъ съ прѣпълнено отъ радость сърце той заварилъ току-що пристигналитѣ на бойното поле велики князе Алексий Александровичъ и Константинъ Константиновичъ. На другия день Императорътъ прѣкаралъ до късно на позициитѣ, дѣто съ бинокълъ наблюдавалъ приготвянията за една близка атака. Кждѣ пладнѣ той се опиталъ да се изкачи на оная височина, отъ която великия князъ Главнокомандующия слѣдѣлъ сраженията, но щомъ погеглилъ, ездѣйки на конь, една турска батарея открила силенъ огънь и гранатитѣ ѝ започнали да падатъ до свитата му. Негово Величество се завърналъ по тъмно въ Радиненецъ и прѣкаралъ нощьта доста безпокойно, защото канонадата не замлъкнала до късно. Сѫщия день една руска батарея несполучила да бомбардира южна часть на Плѣвенъ отъ Радишевскитѣ върхове, защото оставалъ много на далеко.

Извѣстно е, че на 30 августъ Русия слави съ голѣмо тържество паметьта на своя народенъ светия Александръ Невски — патронъ на Императорския домъ. На Негово Величество било сждено да отпразднува тезоименния си день на позициитѣ около Плѣвенъ, при едно крайно неблагоприятно врѣме. Още отъ сутриньта цѣлата околность била покрита съ

гъста мъгла, по небето се чернѣяли облаци и сегисъ-тогисъ валѣлъ дъждъ. Къмъ пладнѣ Императорътъ, облѣченъ въ униформата на Павловския полкъ, по случай праздника му, отправилъ се за Гривицкитѣ височини, дѣто било приготвено за молебенъ. Измокренитѣ до кожа войници се движили трудно по потъналитѣ въ кали ниви и бързали да се съсрѣдоточатъ въ три избрани за атака пунктове. Въ 11 часа прѣдъ пладнѣ вече се разнесли първитѣ артилерийски гърмежи и 16-та дивизия завързала жестокъ бой съ силния противникъ. Слѣдъ единъ часъ Царь-Освободителътъ пристигналъ на опрѣдѣленото за молебенъ мѣсто, дѣто най-първо приелъ честитения отъ великия князъ Главнокомандующия и другитѣ велики князе. Като поздравилъ съ праздника построенитѣ тукъ Павловци, той се отправилъ къмъ палатката съ аналоя, дѣто го посрѣщналъ свещенника. На молебена присѫтствувалъ ромънския князъ Каролъ съ свитата си, мнозина офицери и войници и мнозина българи отъ околнитѣ села. Прѣзъ всичкото врѣме дъжда продължавалъ да вали, а огъня отъ двѣтѣ страни билъ толкова силенъ, щото сѣкашъ отъ него треперала земята. Свещенникътъ съ развълнуванъ гласъ възнасялъ молебствия къмъ небето, гърмежитѣ заглушавали пѣвческия хоръ, всички стоели съ страхопочитание къмъ Бога. При колѣнопрѣклонната молитва Царь-Освободителътъ не можалъ да се сдържи и заплакалъ, а заедно съ него просълзили и другитѣ. Слѣдъ

молебена била приготвена закуска, на която великия князъ Главнокомандующия пилъ наздравица за Височайшия именникъ — Върховния вождъ на руската армия. На своя редъ Императорътъ дигналъ чашата за здравието на своитѣ биющи се въ тая минута войници, като пожелалъ, да имъ дарува Богъ побѣда надъ врага. Слѣдъ свършека на закуската всѣкой побързалъ да отиде на своето мѣсто, защото положението било критическо: боятъ продължавалъ по цѣлата позиция. Царь-Освободителтъ се приближилъ на около 2 километра до нея и слѣдилъ съ напрѣгнато внимание почти до мръкнало дѣйствията и на двѣтѣ страни. Едвамъ на другия день нему станало явно, че наистина Богъ даровалъ пожеланата вчера побѣда на неговитѣ славни войници. Когато на сутриньта той пристигналъ на позициитѣ, тамъ му било доложено, че генералъ Скобелевъ снощи прѣвзелъ три редути, които се намирали близо до Плѣвенъ. Изобщо присѫтствието на Царь-Освободителя между войницитѣ винаги подигало духа имъ и тѣ показвали неимовѣрни подвизи. Отъ своя страна генералъ Скобелевъ сочалъ съ ржка на него и имъ напомнялъ за тържествено дадената клетва. Сѫщия день, когато вече се стъмнило, Императорътъ пратилъ единъ свой флигелъ-адютантъ, да прѣдаде неговата благодарность на генералъ Скобелева. Вечерьта Царь-Освободителтъ се завърналъ въ Родиненецъ доста уморенъ, а на трапезата билъ много умисленъ. Така прѣка-

ралъ той тезоименния си день, който въ Русия се празднувалъ доста тържествено съ салютационни гърмежи отъ Петро-Павловската крѣпость въ С.-Петербургъ и Кремлинската кула въ Москва.

Наближилъ вече септемврий и скоро изчезнала нетърпимата горещина. Дъждоветѣ не прѣставали да валятъ и направили труденъ живота въ лагеритѣ. На 1 септемврий къмъ пладнѣ Царь-Освободителтъ излѣзалъ на позициитѣ и заповѣдалъ да му донесатъ походното кресло на съсѣдната могила. Тукъ засѣдавалъ воененъ съвѣтъ, въ който участвували великия князъ Главнокомандующия, генералитѣ Милютинъ, Непокойчицки, Левицки и Зотовъ. Взето било рѣшение, да се дѣйствува енергично противъ неприятеля, като се използуватъ новопристигналитѣ полкове. Слѣдъ пладнѣ Императорътъ се завърналъ въ Радиненецъ, дѣто получилъ извѣстие, че около Плѣвенъ не станало нищо сериозно. Отъ тоя день могилата, при която засѣдавалъ военния съвѣтъ, била наречена „Царска могила“. На 3 септемврий Императорътъ наградилъ князъ Карола съ Св. Георгиевски кръстъ, а благоволилъ да приеме поднесения му отъ него орденъ „Ромънска звѣзда“. Понеже билъ изморенъ физически и морално, Императорътъ се нуждаялъ отъ почивка и спокойствие. Той напустналъ Радиненецъ и заминалъ за Горня-Студена, дѣто било по-удобно. По пжтя отбилъ се въ полскитѣ болници около с. Българене и по-

вторно посѣтилъ раненитѣ, като имъ пожелалъ по-скорошно оздравяне.

Вслѣдване наредбитѣ на Гражданското управление, въ Горня-Студена билъ избранъ общински съвѣтъ, въ който влѣзли най-виднитѣ селени. Новоназначения кметъ Хико Геновъ тичалъ почти денонощно по нуждитѣ на войската и съ това спечелилъ симпатията на нейнитѣ началници. Скоро той билъ прѣдставенъ за награда отъ Царь-Освободителя и получилъ медалъ за заслуга. Въ Горня-Студена вече пристигнали много полкове, които се спирали на почивка и заминавали за Плѣвенъ. Винаги Императорътъ правялъ прѣгледъ на тия полкове, влѣзалъ въ разговоръ съ офицеритѣ, давалъ имъ добри съвѣти и ги канялъ на обѣдъ. Често пжти, като обикалялъ лагеритѣ, подирѣ му се стичали тълпи селени, които го аклamирали горещо. По нѣкога между тѣхъ се втурвали войници и офицери, които по свщия начинъ му изразявали безграничната си прѣданость. Когато новопристигналитѣ полкове потегляли за Плѣвенъ, Императорътъ ги поздравлявалъ съ похода и имъ пожелавалъ побѣда.

На 5 септемврий въ Горня-Студена дошълъ великия князъ Главнокомандующия, да присжтствува въ воененъ съвѣтъ. На първо мѣсто било рѣшено, да се извърши пълна блокада на Плѣвенъ като за ржководитель се извика генералъ Тотлебенъ, извѣстенъ по геройската отбрана на Севастополъ [illegible] Кримската война. Слѣдъ една не

Горня-Студена дошле великитѣ князе Прѣстолонаслѣдника, Владимиръ Александровичъ, Сергей Александровичъ, Павелъ Александровичъ и Херцога Сергей Максимилиановичъ Лейхтемберски. Царь-Освободителтъ посрѣщналъ Прѣстолонаслѣдника съ прѣпълнено отъ радость сърце и го наградилъ съ орденъ„ Св. Владимиръ“, за участието му въ Русенския отрядъ. И така всичкитѣ най-близки на Императора, всичкитѣ велики князе се намирали на бойното поле. Въ С.-Петербургъ останали само Царицата-майка и великитѣ княгини, които пъкъ усилено работяли по нуждитѣ на „Червения кръстъ“. Кждѣ срѣдата на септември Царь-Освободителтъ се простудилъ и на нѣколко пати боледувалъ отъ трѣска, която го изнурила много. Сжщата участь постигнала и нѣкой отъ свитата му, та едни лѣжяли цѣли недѣли на постелка, а други се принудили да отидатъ на лѣчение въ Ромжния и Русия. На 15 септември въ Горня-Студена пристигналъ многоочаквания генералъ Тотлебенъ. На другия день въ Императорската квартира се събралъ воененъ съвѣтъ, въ който участвували: великитѣ князе Главнокомандующия и Прѣстолонаслѣдника, генералитѣ Милютинъ, Непокойчицки, Левицки и Тотлебенъ. Въ тоя съвѣтъ се обсжждали начинитѣ, по които може да се завземе Плѣвенъ и се изказали мнѣния противъ всѣкакъвъ щурмъ. На-скоро въ Горня-Студена пристигнала гвардейската кавалерийска дивизия, която била

прѣдметъ на всеобщо вниманне. Снажнитѣ офицери и войници, съ своитѣ красиви униформи, високи и хранени коне внушавали удивление. Когато тѣ минали прѣзъ Букурещъ стекълъ се да ги види многохилядень народъ, въ който влизала цѣлата българска колония и емиграция. На 17 септемврий Императорътъ направилъ прѣгледъ на гвардейската кавалерийска дивизия, облѣченъ въ униформата на лейбъ гвардейския улански полкъ, на който билъ шефъ. Обиколенъ отъ голѣма и блѣскава свита, той обходилъ всичкитѣ полкове и останалъ доволенъ отъ юнашкия имъ видъ. Изобщо тоя прѣгледъ билъ импозантенъ и направилъ впечатление на всички присѫтствующи. Като началникъ на усиления Руско-Ромѫнски отрядъ при Плѣвенъ фигурираль ромѫнския князъ Каролъ, затова генералъ Тотлебенъ билъ назначенъ за неговъ помощникъ. Скоро той заминалъ за Плѣвенъ и съставилъ планъ за тѣсната му блокада и за плѣняването на цѣлия му гарнизонъ.

На 20 септемврий Царь-Освободителтъ, придруженъ отъ дежурния офицеръ, посѣтилъ близкото до Горня-Студена с. Акча-еръ, дѣто се стекло да го види и мало и голѣмо. Тукъ той поздравилъ лейбъ-гвардейския Прѣображенски полкъ една часть, отъ който вече участвувала въ сраженията и показала храбрость. На връщане Царь-Освободителя се отбилъ въ с. Александрово, дѣто прѣгледалъ разкошнитѣ болнични палатки, подарени за

гвардейския корпусъ отъ съпругата на Прѣстолонаслѣдника. На 22 септемврий слѣдъ пладнѣ той посѣтилъ повторно Акча-ерь, дѣто поздравилъ новопристигналия Егерски полкъ и посочилъ на войницитѣ му за примѣръ отличилитѣ се тѣхни другари отъ другитѣ части. Слѣдъ два дена Царь-Освободителтъ отишълъ кждѣ с. Овча-могила, дѣто направилъ прѣгледъ на готовитѣ за походъ: 1-а гвардейска пѣхотна дивизия, 1-а гренадерска артилерийска бригада и лейбъ-гвардейския пионеренъ батальонъ. Въ театъра на военнитѣ дѣйствия вече се намиралъ цвѣта на руската армия, а именно гвардията, егеритѣ и гренадеритѣ. На 25 септемврий сутриньта Царь-Освободителтъ присѫтствувалъ на богослужението въ църквата „Св. Димитрий“, а слѣдъ пладнѣ обиколилъ полскитѣ болници. Тоя день той получилъ телеграма отъ генерала Тотлебенъ, че работитѣ по блокадата на Плѣвенъ отивали успѣшно, макаръ и да прѣпятствувало лошото врѣме. Но отъ своя страна и Османъ-паша се готвялъ да противостои на рускитѣ сили, които ежедневно нараствали. Насърченъ отъ своя Господарь — Султана, който му изпратилъ за награда скѫпоцѣнна сабя, той се заклелъ прѣдъ подчиненитѣ си, че ще изгони рускитѣ войски отатъкъ Дунава.

Въ началото на октомврий есеньта се изострила, та живота въ лагеритѣ станалъ просто непоносимъ. Дебелата слана, която попарила всичко, стрѣснала военно-санитарния персо-

налъ. Въ сѫсо врѣме послѣдниятъ принесълъ полскитѣ болници въ всичкитѣ по-голѣми кѫщи по селата. Мнозина тежко ранени се прѣселили въ вѣчностьта, а други били изпратени на лѣчение въ Ромѫния и Русия. Щабоветѣ на войскитѣ сѫщо не можали вече да работятъ подъ палатки, та много кѫщи по селата били обърнати въ квартири и канцеларии. На врѣдъ настанала голѣма тѣснотия и започнали да се явяватъ епидемически болести.

На 2 октомврий, по случай 50-годишнината отъ назначението на Негово Величество Атаманъ на всичкитѣ казашки войски, слѣдъ богослужението станалъ малъкъ църковенъ парадъ. Облѣченъ въ лейбъ-казашка униформа, Царь Освободителтъ приелъ поздравления отъ страна на присѫтствующитѣ офицери и долни чинове отъ конвоя на великия князъ Главнокомандующия и Терския ескадронъ. На дадената по тоя случай закуска той дигналъ чашата за здравето на бѫдащия Атаманъ — Прѣстолонаслѣдника, и за всичкитѣ казашки войски. На другия день късно вечерьта Царь-Освободителтъ получилъ радостни извѣстия отъ Кавказската армия. Нейния Главнокомандующъ, августейшия му братъ Михаилъ Николаевичъ, съобщилъ телеграфически, че сполучилъ да разбие до кракъ неприятелската армия, подъ началството на Мухтаръ-паша, като му отрѣзалъ пѫтя къмъ знаменитата крѣпо Карсъ.

На 4 октомврий сутриньта Царь-Освободителътъ заминалъ за бивака на лейбъ-гвардейския казашки полкъ, на който сжщия день билъ праздника. Къмъ 11 часа прѣдъ пладнѣ Царь-Освободителя, облѣченъ въ лейбъ-казашка униформа, пристигналъ на приготвеното за молебенъ мѣсто, придруженъ отъ многобройна и блѣскава свита и отъ военнитѣ аташета. Като поздравилъ построенитѣ казаци съ праздника, той заповѣдалъ на военния министеръ, генералъ Милютина, да прочете на всеуслишание вчерашната телеграма отъ августейшия му братъ, която гласяла така, че неприятеля прѣтърпѣлъ пълно поражение и че паднали въ плѣнъ 3 дивизии, 7 паши и 36 орждия. Слѣдъ това Царь-Освободителътъ поздравилъ всичкитѣ съ тая блѣскава побѣда, а тѣ му отговорили съ гръмогласно „ура“. Отслуженъ билъ тържественъ молебенъ, на който прѣзъ „многолѣтието“ послѣдвалъ салютъ отъ 21 артилерийски гърмежи, а прѣзъ зауповойната молитва всичкитѣ присжтствующи паднали на колѣнѣ. Подиръ церемониалния маршъ Императорътъ отишълъ при трапезитѣ на войницитѣ, опиталъ храната имъ и пилъ за тѣхно здраве.

На Провидението било угодно, щото и единъ членъ отъ Императорското сѣмейство да падне убитъ на бойното поле. На 12 октомврий въ Горня-Студена стигналъ пратенникъ-офицеръ, отъ страна на великия князъ Прѣстолонаслѣдника, който донесалъ печалната вѣсть, че на-

ходящия се въ Русенския отрядъ херцогъ Сергей Максимилиановичъ Лейхтемберски станалъ жертва при една рекогноцировка около Ивановъ чифликъ. Тоя младъ офицеръ билъ внукъ на Царь-Освободителя и, като надаренъ съ рѣдки качества и благъ характеръ, спечелилъ симпатията му и се ползувалъ съ добро име прѣдъ всичкия офицерски корпусъ. Когато пратеника-офицеръ разправилъ за трагическата случка на Негово Величество и му подалъ куршума, който разбилъ главата на нещастния херцогъ, той останалъ като поразенъ отъ гръмъ, пролѣлъ горчиви сълзи и показалъ куршума на свитата си. Веднага по негова заповѣдь билъ наложенъ трауръ и се отслужила панахида за успокоение душата на обичния му сродникъ, загиналъ въ цвѣтуща възрасть за освобождението на България. На Императора не се искало да стои повече въ Горня-Студена, а сѫщия день рѣшилъ да отиде въ с. Пордимъ, което се намира близо до Плѣвенъ, отъ дѣто пристигнали благоприятни извѣстия.

Нѣколко дена по-рано той разпоредилъ, да се даде едно парично възнаграждение на свещенника Първанъ Стоева, който сѫщо щѣлъ да остави Горня-Студена. Веднага графъ Игнатиевъ го попиталъ, какво желае да получи за своята служба при селската църква, а той отговорилъ, че не желае нищо. Намъ стига само с[illegible]ито се радваме, прибавилъ [illegible]ъ, и за която

сѫ станали толкова огромни жертви. На това графъ Игнатиевъ му отговорилъ, че се има прѣдъ видъ, какво той е отъ опожаренитѣ села и че, по обикновеното си, Царь-Освободителя веднага е наградявалъ духовнитѣ лица при Императорската квартира. Нѣколко дена слѣдъ тоя разговоръ, псаломника Славцовъ съобщилъ на свещенника Първанъ Стоевъ, че по Височайша заповѣдь нему се отпущатъ 150 полимпериала. При първата си слѣдъ това срѣща съ Царь-Освободителя свещенникъ Първанъ Стоевъ му поблагодарилъ горещо за даденото възнаграждение. На 14 октомврий, при едно лошо врѣме, Императорската квартира се приготвила на пѫть за Пордимъ. Когато това станало извѣстно на селенитѣ, тѣ се събрали да изпратятъ тържествено Негово Величество, който прѣживѣлъ около два мѣсеца между тѣхъ. На тръгване той се сбогувалъ любезно съ свещенника Първанъ Стоевъ и му казалъ „Батюшка, прощавайте, прощавайте, прощавайте“. Той заминалъ веселъ за Пордимъ, придруженъ отъ графъ Адлерберга, като оставилъ въ дълбока скърбь мало и голѣмо въ Горня-Студена [1]).

Още въ първитѣ дни слѣдъ освещаването на църквата „Св. Димитрий“ тукъ дошле придворни художници и съставили планъ за нейната украса.

---

[1]) Архимандритъ Софроний „Спомени отъ главната квартира на Царь-Освободотеля при село Горня-Студена прѣзъ Освободителната война 1877 година“. София, 1905 г. стр. 19 и 21.

Слѣдъ нѣколко мѣсеца въ Горня-Студена пристигнали слѣднитѣ, подарени отъ Царь-Освободителя, скѫпоцѣнни вещи: темпло съ шестнайсеть голѣми и петь малки икони, двѣ кандила и царски двери съ завеси; единъ комплектъ свещенически одежди съ набедреникъ; два дяконски стихаря съ ораръ; двѣ кадилници; една плащаница; два дискози; по една покривка за св. Прѣстолъ, проскомидия и аналога; двѣ пâри покровци; една звѣздица; единъ потиръ съ копие и три лъжици; една теплота; единъ голѣмъ свѣщникъ; единъ кивотъ; една мирохранителница; единъ голѣмъ кръсть; двѣ хоругви и шесть камбани отъ разна величина. До като църквата въ Горня-Студена се сдобие съ свещеникъ, епитропитѣ извиквали такъвъ отъ съсѣднитѣ села, та ежепразднично се извършвало въ нея богослужение.

Когато кѫщата на Хаджи Николѝ била съвършено изпразднена, селенитѣ я очистили хубаво и поставили иконостасъ съ кандило въ сталта, която служила за спалня на Императора. По-послѣ, когато селото нарастнало и забогатяло, общинския съвѣтъ построилъ красиво училище. Въ паметь на прѣбиването тукъ на Царь-Освободителя, сѫщия съвѣтъ взелъ рѣшение, да се именува тò Горне-Студенско основно училище „Александръ II“. При освещаването му селския кметъ поздравилъ телеграфически Императора Николай II. — августейшия внукъ на Царь-Освободителя, и се удостоялъ съ благодарность отъ негова страна.

Кжщата е купена отъ държавата, а е прѣобърната отъ комитета „Царь-Освободитель“ въ военно-исторически музей, посветенъ на великия князъ Владимиръ Александровичъ.[1])

---

[1]) Въ парка къмъ тоя музей е издигната могила, посветена на военния министеръ, генералъ Милютина. Тукъ има стотина руски гробища, на погинали въ полскитѣ болници войници и офицери. На нѣкои отъ послѣднитѣ смъртнитѣ останки били отпослѣ изваденн и отнесени въ Русия.

Царь-Освободительтъ въ с. Пордимъ.

Пордимъ се намира на разстояние 23 километра отъ Плѣвенъ. Нѣколко дена по-рано дошълъ генералъ Тучковъ, за да уреди избраната за Императорска квартира кжща на Ивана Стойковъ. Тогава Пордимъ се състоялъ повечето отъ уземъ-кжщи, каквито се срѣщатъ и сега още въ нѣкой села по Дунавската равнина, дѣто горитѣ сж рѣдкость, та строителния материалъ струва доста скжпо. Кжщата на Ив. Стойковъ, макаръ двуетажна, голѣма и хубава, не можела да послужи за Императорска квартира безъ поправка и уредба. Врѣмето било дъждовно, мъгляво и студено, а пъкъ тя нѣмала стъкла и завѣси на прозорцитѣ, нѣмала и печка за отопляване. Понеже стаитѣ и чардака ѝ били не толкова чисти и съвсѣмъ голи, веднага отъ най-близкия до тукъ ромжнски градъ Турно-Могурели били доставени разни платове за тѣхната обшивка.

Царь-Освободительтъ пристигналъ въ Пордимъ на 14 октомврий вечерьта и него посрѣщнали великия князъ Главнокомандующия и ромжнския князъ Каролъ. На другия день

той отпжтувалъ, придруженъ отъ свитата си, за с. Бохотъ, дѣто се намирала Главната квартира. Тукъ той участвувалъ въ военния съвѣтъ, въ който било рѣшено, да се атакува близкото с. Телишъ и слѣдъ това разгледалъ цѣлата околна мѣстность. Негово Величество останалъ съ съкрушено сърце, когато посѣтилъ въ Бохотъ двама ранени генерали отъ свитата си, полскитѣ болници и санитарния отдѣлъ на августейшата съпруга на Прѣстолонаслѣдника. Тукъ се намирали мнозина войници отъ любимата му гвардия, която на-скоро издържала побѣда и дала грамадни и скжпи жертви. Срѣщата между него и раненитѣ гвардейци била трогателна: и той, и тѣ пролѣли горчиви сълзи. И така въ военнитѣ дѣйствия при Плѣвенъ любимата му гвардия вече добила своето бойно кръщазане. Въ Бохотъ на Негово Величество билъ прѣдставенъ плѣнения при Горенъ-Джбникъ Ахмедъ-Хювзи-паша, който му цѣлуналъ скута. Вечерьта, като се завърналъ Императора въ Пордимъ, заварилъ квартирата си значително уредена, но все пакъ й липсвали много нѣща. Въ долния й етажъ се установили по-виднитѣ членове на свитата.

На 15 октомврий сутриньта Негово Величество, придруженъ отъ дежурния офицеръ, изкачилъ се на позицията подъ Плѣвенъ, за да наблюдава дѣйствията на генералитѣ Скобелевъ и Гурко по посока на зеленитѣ височини и Телишъ. Той посѣтилъ люнета на Калуж-

ския полкъ, на юго-западъ отъ с. Радишево, кждѣто постоянно долитали гранатитѣ на непріятелската артилерия. Въ паметъ на неговото прѣбивание тукъ, това укрѣпление било наречень послѣ „Императорски люнетъ“. На другия день той останалъ доста зарадванъ, когато му извѣстили, че Телишъ е вече въ руски ржцѣ. Сжщия день, като се завърналъ въ квартирата си, заварилъ спалнята и трапезарията мобелирани и промѣнени до неузнаваемость. Отъ тогава не веднъжъ той говорилъ, че никждѣ другадѣ не е разполагалъ съ толкова удобна квартира, както тукъ. На 18 октомврий Негово Величество посѣтилъ близкото с. Български-Карагачъ, дѣто направилъ прѣгледъ на 2-а бдигада отъ 3-а гренадерска дивизия. Сжщия день нему били прѣдставени плѣненитѣ при Горенъ-Джбникъ и Телишъ турци, въ числото на които влизали мнозина офицери. Въ Пордимъ пристигнали великитѣ князе Сергей Александровичъ и Костантинъ Костантиновичъ, които Императора наградилъ съ Св. Георгиевски кръстове. Сжщия день той посѣтилъ повторно Български-Карагачъ, дѣто направилъ прѣгледъ на 1-а бригада отъ 3-а гренадерска дивизия.

На 23 октомврий, придруженъ отъ голѣма свита, той прѣдприелъ дълга обиколка по живописната мѣстность около Медованъ и Горенъ-Джбникъ, дѣто се намирали бивацитѣ на нѣколко полкове. Тукъ го причакали построени всичкитѣ, а той ги поздравилъ най сърдечно

и имъ поблагодарилъ за прѣданната служба и показаната храбрость. Тукъ той се срѣщналъ съ тия имено полкове отъ гвардията и гранадеритѣ, които квартируватъ въ С.-Петербургъ. И така тойималъ прѣдъ себе си познати офицери и войници, но мнозина отъ тѣхъ не се виждали, защото едни оставили коститѣ си на бойното поле, а други се намирали въ болницитѣ и лазаретитѣ. По пладнѣ той посѣтилъ Медованската позиция, дѣто го посрѣщналъ велики князъ Главнокомандующия, а послѣ посѣтилъ Горне-Дъбнишката позиция, дѣто удостоилъ съ вниманието си храбрия генералъ Гурко. Послѣдниятъ се приближилъ до Императора съ снемена шапка и поклонъ, а той го прѣгърналъ и цѣлуналъ горещо. Сѫщото направилъ Императора и съ войника отъ Измаилския полкъ Овчинникова, който взелъ турско знаме и получилъ орденъ за храбрость. Тукъ той присѫтствувалъ на отслужения молебенъ, като до свършека му стоялъ на колѣнѣ съ наведена глава и усърдно се молилъ на Бога. Когато свещенника възгласилъ „вѣчная паметь“ на всички падшали за вѣра, Царя и отечество, очитѣ на Милостивия Монархъ плувнали въ сълзи. Вечерьта той се завърналъ въ Медованъ, дѣто му била приготвена спалня и гостна стая въ напустнатата кѫща на мѣстния богатъ турчинъ Дервишъ - Ефенди. Въ кѫсо врѣме селенитѣ донесли нови черги и затулили счупенитѣ прозорци, а прислугата настанила креватъ, маси и столове, вземени отъ

Главната квартира. На часа обора на къщата-билъ очистенъ, посланъ съ слама и обърнатъ на трапезария. Отъ религиозно чувство набожнитѣ казаци нарисували съ въгленъ кръстове по бѣлитѣ стѣни. Тѣ разсъждавали така, че на единъ православенъ христианинъ не подобавало да нощува въ неосветенъ домъ. На скромната вечеря били поканени отъ Императора всичкитѣ кавалерийски офицери, които го придружавали въ дългата обиколка. Същата вечерь въ Медованъ дошле нѣколко българи, избѣгали съ рискъ на живота си отъ Плѣвенъ. Разпитани отъ състоящи при Главнокомандующия драгоманинъ, Н. Макеева, тѣ разказали, че турцитѣ пазили своитѣ бойни припаси въ тамшнитѣ църкви, че Османъ-паша се грижилъ много за прѣхраната на хората си, че рогатъ добитъкъ имало достатъчно и че хлѣба постоянно намалявалъ. На другия день Императора напусналъ Медовенъ, обиколилъ позициитѣ около р Вита и прѣзъ Бохотъ завърналъ се въ Пордимъ.

До като той се намиралъ тукъ, рѣдко семинавалъ день да не прѣгледа транспортитѣ съ ранени, които заминавали прѣзъ Свищовъ за Зимничъ. Често пжти въ най-студеното врѣме той излизалъ по улицитѣ, присрѣщалъ всичкитѣ фургони съ ранени, разпитвалъ ги какъ се чувствуватъ и имъ раздавалъ изпратени отъ Царицата-майка подаръци. За да се посъгрѣятъ що-годѣ, той ги гощавалъ съ чай, кафе и шоколадъ. На тия, които пушали

той раздавалъ пакети тютюнъ и папироси. Понеже лѣкаритѣ се опасявали да не настине, съвѣтвали го, да не се бави дълго при ранените; но той не искалъ да ги слуша, а по цѣли часове трѣпералъ при тѣхъ на улицитѣ. По нѣкога отъ прозорцитѣ на квартирата си, която падала на кръстопѫть, слѣдѣлъ кога ще се зададе нѣкой трапспортъ съ ранени и веднага излизалъ вънъ при тѣхъ. Често пѫти по привързъчнитѣ пунктове той бивалъ свидѣтель на най-сърдцераздирателни сцени. Въ растояние на една-двѣ недѣли видѣлъ около 10,000 ранени, отъ които мнозина се търкаляли подъ открито небе на дъждъ и мразъ. Лѣкари, фелшери и сестри-милосерди не намирали подслонъ за всички и едвамъ успѣвали да имъ дадатъ на врѣме медицинска помощь. Тия грамадни жертви, които причинявали трауръ по цѣла Русия, вълнували до висша степень нейния Милостивъ Господарь. Не веднъжъ той се хващалъ съ двѣ рѫцѣ за главата и извикналъ просълзенъ: „това е ужасно! и все никакъвъ резултатъ!“ По нѣкога, щомъ той се прибереѣлъ въ квартирата си, сѣдалъ на масата и прѣкарвалъ въ усилна работа до късно: разрѣшавалъ много текущи дѣла отъ важенъ държавенъ характеръ; правялъ бѣлѣжки по картата въ районитѣ, по които се развивали военнитѣ операции. Всичко това го изнѫчвало физически и морално, повлияло злѣ на здравето му. Лѣкаритѣ констатирали у него значителенъ отпадъкъ и го посъвѣтвали, да пази

спокойствие и да спи повече. „Азъ не мога да ставамъ късно“, думалъ имъ той, „защото не ще успѣя да свърша всичко“. И така Великиятъ Вѣнценосецъ не жалилъ здравето си, не искалъ да измѣни начина на живота си, само и само да бѫде полезенъ на своето дѣло. Той съзнавалъ високо дългътъ си и къмъ своя народъ, и къмъ българитѣ-братя по кръвь и вѣра.

На 27 октомври той прѣкаралъ отъ обѣдъ до вечерьта на дѣсния флангъ на позицията, до с. Върбица, дѣто били разположени ромънскитѣ войски. Тукъ най-първо него посрѣщнали князъ Каролъ съ своя воененъ министръ, генералъ Чернатъ, а послѣ прѣдъ него дефилирали двѣ ромънски дивизии. Той посѣтилъ ромънскитѣ врѣмени болници и едно на-скоро построено отъ ромънскитѣ пионери укрѣпление, което въ неговата честь било наречено „редутъ Александръ II“. На 29 октомврий той се срѣщналъ въ Бохотъ съ великия князъ Главнокомандующия, а като се завърналъ въ Пордимъ, разгледалъ едно турско знаме, вземено при Ловечъ. На другия день до него стигнало извѣстие, че войскитѣ му вече завладели Вратца. На 31 октомврий, при едно хубаво врѣме, той направилъ обиколка до с. Тученица, дѣто посѣтилъ слабо заболѣлия генералъ Тотлебенъ. На другия день Императорътъ произвелъ прѣгледъ на 2-а гранадерска дивизия въ Бохотъ. На 2 ноемврий той ходилъ до близкото с. Згалевецъ, дѣто

посѣтилъ централната полска болница. На другия день той гостувалъ у великия князъ Главнокомандующия въ Бохотъ и обиколилъ позицията при с. Радишево.

Въ първитѣ дни на ноември, като се разхождалъ веднъжъ Царь-Освободителя по позициитѣ, придруженъ отъ августейшия си братъ, помежду имъ се започналъ разговоръ, по какъвъ начинъ и най-лесно могатъ да се съкрушатъ голѣмитѣ турски сили въ Плѣвенъ.

— Ако би ми се позволило, казалъ Николай Николаевичъ Старши, азъ ще атакувамъ града непадѣйно съ щурмъ или сутринъ на разсъмване, или нѣкога въ мъгляво и дъждовно врѣме.

— Възможно е, отговорилъ съ въздишки Царь-Освободителятъ, но пожали живота на нужднитѣ за това хиляди войници!. . .

— Инакъ, неприятелствата ще траятъ дълго врѣме, войната може да отиде съ години, а пъкъ затова трѣбатъ милиони рубли.

— Макаръ и така, ако държавното съкровище се изтощи, азъ ще поискамъ помощь отъ всичкитѣ мънастири въ Русия.

— Добрѣ, тѣхнитѣ богатства сж грамадни и неизчерпаеми, но ако, недай Боже, и тѣ не стигнатъ? . . .

— Тогава ще жертвуваме собственото си съкровище, всичкитѣ си имения — и пакъ ще продължавамъ войната.

Ето до колко Императорътъ е биле милостивъ и щедъръ, до колко се старалъ, да не се пролива безразборно руската кръвь.

На 6 ноември, по случай празника на лейбъ-гвардейския Хусарски полкъ, Негово Величество присѫтствувалъ на богослужението въ селската църква. Слѣдъ обѣдъ той отишълъ въ Згалевецъ, за да посѣти централната полска болница, дѣто числото на раненитѣ нарастнало значително. До като обикалялъ шатритѣ, тукъ пристигналъ развълнуванъ генералъ Щолковъ. Като си отложилъ фуражката и се прѣкръстилъ, той извикалъ радостенъ: „Ваше Величество!... Имамъ честь да Ви извѣстя... Карсъ е взетъ!“... Слѣдъ това разтреперанъ му подалъ току-що пристигнала телеграма отъ Главнокомандующия на Кавказската армия, великия князъ Михаилъ Николаевичъ. Тая телеграма гласяла така: че слѣдъ единъ щурмъ, който траялъ 12 часа, турската крѣпость паднала въ руски рѫцѣ. Въ тоя моментъ по лицето на Царь-Освободителя блѣснала неимовѣрна радость, той извикалъ съ възторгъ: „Карсъ е взетъ! ура!“ и веднага потеглилъ за Пордимъ. По пѫтя той се отбилъ въ бивака на лейбъ-казацитѣ и велегласно имъ извѣстилъ за това велико събитие. Въ сѫсо врѣме всичкитѣ бивуци приели праздиченъ видъ: на врѣдъ гърмѣли музикантски хорове, пѣсни и възклицания. Царь-Освободителтъ заповѣдалъ, да се обяви радостната вѣсть по цѣлата армия и да се съобщи телеграфически на великитѣ князе Прѣстолонаслѣдника и Владимиръ Александровича. По тоя случай побързалъ да го поздрави князъ Каролъ, който му

казалъ, че неговитѣ войници сподѣлятъ радостьта на своитѣ събратя руситѣ. Продължителнитѣ „ура“, които се разнасяли по всички биваци, накарали да се зачуди и мало и голѣмо въ Пордимъ. Скоро селенитѣ се натрупали при Императорската квартира, да узнаятъ какво се е случило. Когато тѣ разбрали всичко, започнали да се веселятъ, заедно съ войницитѣ. На другия день при на-скоро построения, подъ ржководството на генерала Тотлебенъ редутъ близо до Тученица билъ назначенъ молебенъ въ Височайше присѫтствие. За щастие, лошото врѣме се поправило, по небето изчезнали облацитѣ и настаналъ хубавъ есененъ день, който благоприятствувалъ на тържеството. Слѣдъ 10 часа Негово Величество пристигналъ тукъ, придруженъ отъ голѣма и блѣскава свита, потеглилъ къмъ построенитѣ войски, дѣто най-първо го причакали великия князъ Главнокомандующия и князъ Каролъ. Той обиколилъ по отдѣлно всичкитѣ полкове, които го посрѣщнали съ гръмогласно „ура“ подъ звуковетѣ на „Боже Царя храни“. Слѣдъ това отишълъ при аналоя, заобиколенъ отъ придворното духовенство, знамена и щандарти, множество руски и ромѫнски офицери. Въ врѣме на молебена, когато пѣвческия хоръ запѣлъ „тебе Бога хвалимъ“, по цѣлата позиция екнали артилерийски залпове, насочени къмъ неприятелска страна. При свършека Императорътъ се обърналъ съ кратка рѣчь къмъ войскитѣ, като най-първо ги поздравилъ

КЖЩАТА ВЪ С. ПОРДИМЪ, ВЪ КОЯТО Е ЖИВѢЛЪ ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЯ.

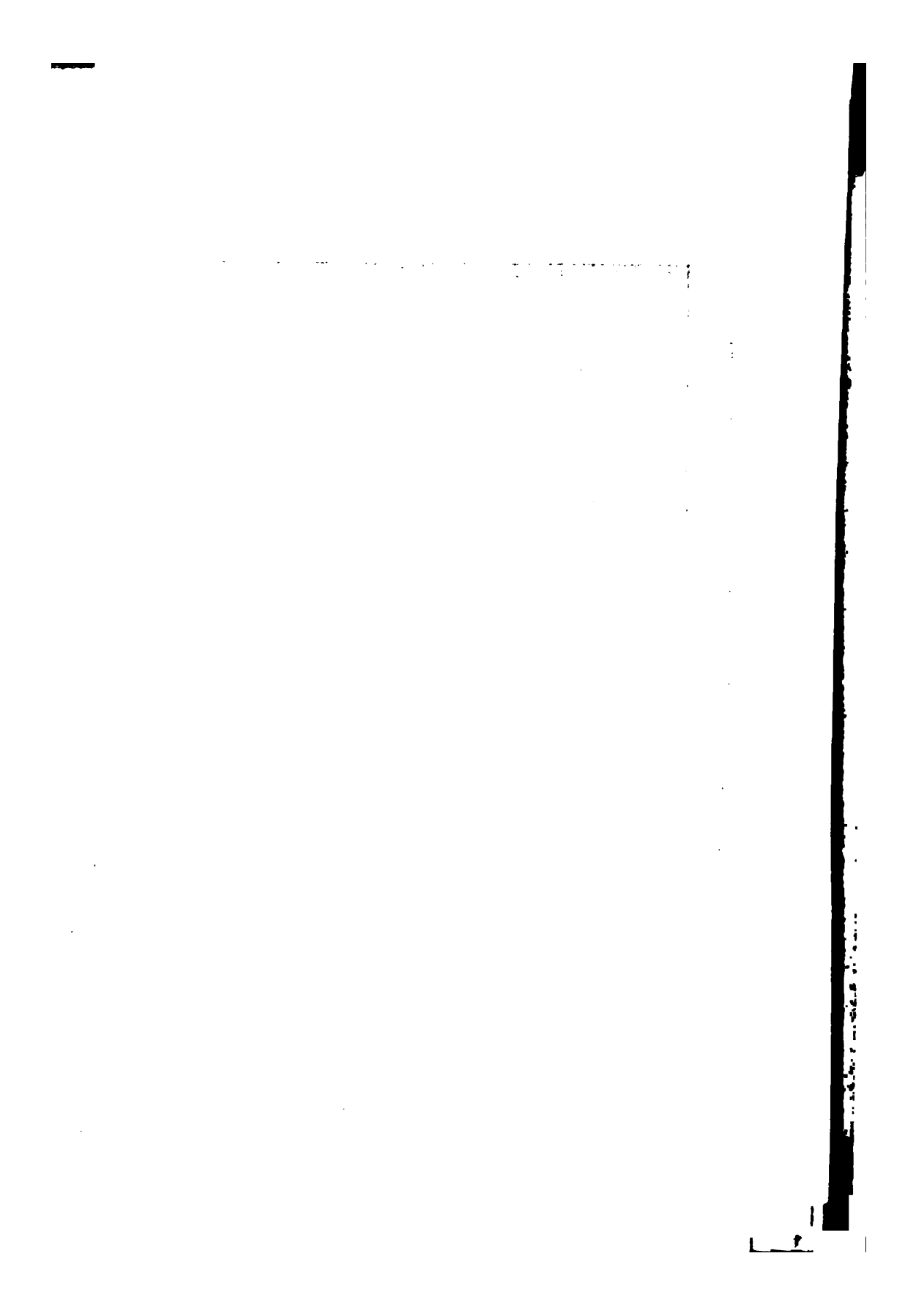

съ вземането на Карсъ и като прибавилъ, че сѫщото ще стане и съ Плѣвенъ, но безъ щурмъ. Най-послѣ изказалъ надежда, че тѣ съ Божията воля ще овѣнчаятъ съ слава руското оржжие. Въ тоя моментъ по цѣлата позиция отново всичкитѣ батареи почвали да бълватъ димъ и да сипятъ гранати къмъ неприятелска страна. Подиръ това присѫтствующитѣ офицери били поканени въ редута на закуска, въ врѣме на която Императора произнесълъ тостъ за великия князъ Михаилъ Николаевичъ и за побѣдоносната Кавказска армия. Слѣдъ като бесѣдувалъ съ мнозина офицери, Царь-Освободителя се покачилъ върху насипа на редута и наблюдавалъ дѣйствието на гранатитѣ върху турскитѣ позиции. Отъ сѫщия день това укрѣпление било наименовано „Императорски редутъ“. На 8 ноември Негово Величество и окржжающитѣ го празднували тезоименния день на виновника на вчерашното тържество, великия князъ Михаилъ Николаевичъ. Слѣдъ падането на Карсъ у Царь-Освободителя се забѣлѣзало едно весело настроение; въ неговата душа изчезнала една грамадна тягость.

На 11 ноември при Императорската квартира се явили двама фамозни българи, които се прѣпоржчили за литератори и помолили да бждатъ приети. Попитани защо имъ трѣбва Царь-Освободителя, побързали да извадятъ голѣмъ свитъкъ книжа и да обяснятъ, че това сѫ посвѣтени на него стихове, които имали

за прѣдметъ тѣхни пжтешествия по Букурещъ, Цариградъ и Виена. Дълго врѣме никой не се рѣшавалъ да безпокои Императора съ молбата на двамата българи, но тѣ не прѣставали да я повтарятъ настоятелно. Най-послѣ при единъ удобенъ моментъ за това било доложено на Императора, който благоволилъ да направи що-годѣ за тѣхно удовлетворение. Той отпусналъ парична награда на двамата литератори и порѫчалъ да ги почерпятъ кафе.

На 12 ноември Негово Величество приелъ бившия съвѣтникъ при руското посолство въ Цариградъ, А. Нелидовъ, който подобно на графа Игнатевъ, билъ аташиранъ къмъ Императорската квартира. Слѣдъ това Царь-Освободителтъ, придруженъ отъ великия князь Сергей Александровичъ, разходилъ се пѣшъ по съсѣднитѣ биваци. Надвечерь той получилъ телеграма, че една колона отъ западния отрядъ, подъ началството на генерала Гурко, прѣвзела турскитѣ позиции при Правецъ На 13 ноември до него стигнала радостна вѣсть, че други двѣ колони прѣвзели Етрополе, който се считало за важенъ пунктъ. На 14 ноември той получилъ телеграма отъ великия князъ Прѣстолонаслѣдника, че неприятеля съ голѣми сили атакувалъ руската позиция при Трѣстеникъ и Мечка; но отряда на великия князъ Владимиръ Александровичъ, слѣдъ 6 часовъ горещъ бой, нанесълъ блѣскава побѣда на неприятеля и го прѣслѣдвалъ до мрѣкнало. По тоя случай Императорътъ заповѣдалъ, да се

напише рескриптъ на великия князъ Владимиръ Александровичъ и го наградилъ съ Св. Георгиевски кръстъ. На другия день Царь-Освободителтъ, придруженъ отъ великия князъ Главнокомандующия, изкачилъ се на „Императорския люнетъ“, отъ дѣто разгледалъ неприятелската позиция. Врѣмето така било ясно, щото по нея много добрѣ се различавали траншеитѣ, землянкитѣ и цѣли групи турски конници. На 17 ноември той заповѣдалъ да му прочетатъ телеграмитѣ върху послѣднитѣ по-главни сражения и подиръ това посѣтилъ централната полска болница въ Зграновецъ. На другия день той обѣдвалъ у великия князъ Главнокомандующия въ Бохотъ и посѣтилъ находящитѣ се тамъ ранени, като наградилъ нѣкои отъ тѣхъ съ ордени за храбрость.

На-скоро въ Пордимъ дошелъ щабъ-ротмистера Бибиковъ, пратеникъ на великия князъ Михаилъ Николаевичъ и прѣдставилъ на Царь-Освободителя турското знаме, взето при щурма на Карсъ. Той разказалъ доста интересни подробности за завладѣването на тая крѣпость, дѣто неприятеля изгубили всичката си артилерия, около 17,000 плѣнници въ които влизали 5 паши и 800 офицери. Въ сѫщо врѣме при Главната квартира въ Бохотъ дошелъ сръбския воененъ аташе, полковникъ Катарджи, който донесълъ писмо на Негово Величество отъ князъ Милана. Послѣдниятъ съобщилъ, че вече обявилъ война на Турция и че скоро армията му ще прѣмине границата и ще на-

стѫпятъ по посока на София. По тоя случай, между висшето офицерство станало дума, че Сърбия е много закъснѣла, защото Плѣвенъ скоро ще падне и, заедно съ това, края на войната е близъкъ; отъ друга страна на сърбитѣ прѣдстояло работа съ доста слаби турски гарнизони въ Нишъ и другадѣ, дѣто никакви сериозни дѣйствия не можели да се очакватъ.

На 26 ноември — праздника на „георгиевскитѣ кавалери“ — въ Пордимъ билъ отслуженъ молебенъ. По причина на болесть, великия князъ Главнокомандующия не можалъ да вземе участие въ днешното тържество, та него замѣстилъ генералъ Непокойчицки. По пладнѣ въ коридора на Императорската квартира имало приемъ, на който Царь-Освободителя най-първо поздравилъ старитѣ и новитѣ „георгиевски кавалери.“ Слѣдъ това той поканилъ на обѣдъ присѫтствующитѣ, които заели мѣста: отъ дѣсната му страна ромѫнския князъ Каролъ, графъ Адлербергъ, генералъ Обручевъ и графъ Суворовъ-Римникски, отъ лѣвата му страна генералъ Непокойчицки, баварския принцъ Арнулфъ, великия князъ Сергей Александровичъ и князъ Александръ Батембергски, а срѣщу него всичкитѣ офицери, наградени съ златно оръжие съ надпись „за храбрость.“ Въ врѣме на обѣда Царь-Освободителтъ пилъ наздравица за своитѣ добри приятели Германския Императоръ Вилхелмъ и Австрийския Императоръ Францъ Иосифъ

и за всичкитѣ „георгиевски кавалери“ отъ Дунавската и Кавказската армия. Слѣдъ това генералъ Непокойчицки пилъ наздравица за Негово Величество, която била съпроводена отъ гръмогласно „ура“. Вечерьта Императора посѣтилъ бивака на лейбъ-казацитѣ, дѣто поздравилъ „георгиевскитѣ кавалери“ долни чинове. Сѫщия день до него стигнала телеграма отъ генерала Гурко, че турцитѣ атакували позицията му на Араба-Конакъ, но били отблъснати отъ три гвардейски баталиона.

На 27 ноемврий — недѣля сутриньта, Царь-Освободительтъ присѫтствувалъ на богослужението въ селската църква, а прѣдъ пладнѣ се разходилъ на каляска, придруженъ отъ великия князъ Сергей Александровичъ. Въ сѫщото врѣме той прѣгледалъ тия малки групи войници, които били изпратени да попълнятъ загубитѣ на нѣкои гвардейски полкове. Слѣдъ пладнѣ студа се усилилъ и падналъ снѣгъ, който покрилъ цѣлата околность. Тоя день, като никога, миналъ спокойно; къмъ Плѣвенъ не се забѣлѣзало никакво движение. Пушечния огънь отъ неприятелскитѣ траншеи, който продалжавалъ даже и нощѣ, тоя пѫть неочаквано утихналъ. Това озадачило много генералъ Скобелева и той рѣшилъ [illegible] вечерьта единъ секретъ [illegible] лѣвенъ, които да раз[illegible] ши тамъ. Съ голѣ[illegible] ѣ пропълзѣли къ[illegible]

тѣхъ царувала мъртва тишина. . . Това показало, че въ Плѣвенъ се готви нѣщо сериозно.[1])

Въ паметь на своето прѣбивание въ Пордимъ, Императорътъ подарилъ на църквата „Св. Димитрий“ слѣднитѣ вещи: четири скжпоцѣнни икони; единъ комплектъ свещеннически одежди; единъ дяконски стихаръ съ ораръ; единъ дискузъ; единъ потиръ съ копие и лжжица; двѣ пàри покровци; два въздуха; единъ голѣмъ свѣщникъ; единъ кивотъ и шесть камбани отъ разна величина.

Кжщата е купена отъ държавата, а прѣобърната отъ комитета „Царь Освободитель“ въ военно-исторически музей, посветенъ на великия князъ Николай Николаевичъ Старший, Главнокомандующия на дѣйствующата армия.

---

[1]) Л. Чичаговъ „Дневникъ пребыванія Царя-Освободителя въ Дунайской арміи въ 1877 году“. С.-Петербургъ, 1902 г. стр. 376—383 и Г. Соллогубъ „Дневникъ на Височайшето прѣбивание на Царя-Освободителя отвъдъ Дунава въ 1877 година“, София, 1904 г. стр. 217—235.

Царь-Освободитель въ Плѣвенъ.

Още прѣди мѣсецъ, когато комуникационната линия на Османъ-паша била прѣкъсната отъ къмъ София, за него настанали тежки дни. Плѣвенъ се застрашавалъ отъ желѣзенъ кржгъ укрѣпления и войски, раздѣлени отъ генерала Тотлебенъ на слѣднитѣ сектори: 1-и отъ дѣсния брѣгъ на Вита до Гравицкия редутъ, 2-и до пжтя за с. Пелишатъ, 3-и до Тученицкия долъ, 4-и до пжтя за с. Кьртожабене, 5-и до дѣсния брѣгъ на Вита и 6-и по цѣлия лѣви брѣгъ на тая рѣка, прорѣзанъ отъ притока ѝ Джбница. Послѣдниятъ секторъ, който се завѣдвалъ отъ началника на гренадерския корпусъ, генералъ Ганецки, билъ най обширния и най-важния, защото само прѣзъ него Османъ-паша можалъ да отстжпи къмъ София. Макаръ и военния съвѣтъ въ Цариградъ да знаялъ много добрѣ, че войската му нѣма достатъчно жизнени припаси, запрѣщявалъ му да напусне града. Благодарение на пристигналитѣ му подкрѣпления, Османъ-паша ималъ подъ своето началство около 50,000 войници и достатъчно огнестрѣлни припаси. Само че числото на раненитѣ

ежедневно растѣло и болеститѣ вземали голѣми размѣри, а санитарния персоналъ билъ слабъ и почти останалъ безъ медикаменти.

Положението на Османъ-паша ежедневно ставало все по-лошо и по-лошо. На-скоро той свикалъ воененъ съвѣтъ, който единодушно рѣшилъ: да си пробие пѫть прѣзъ неприятелската линия. При разисквания̀та върху плана на тая операция турскитѣ офицери дошле до заключение, щото главния ударъ да бѫде насоченъ къмъ западния фронтъ, а отъ тукъ да се отстѫпи по шосето за София. За по-бързо прѣминаване на Вита, въ страни на каменния мостъ билъ построенъ другъ врѣмененъ такъвъ, а закритата мѣстность на нейнитѣ брѣгове била избрана за съсрѣдоточаване на всичката войска и обоза. Прѣзъ тъмната и студената нощь срѣщу 28 ноември турцитѣ очистили почти всичкитѣ позиции на обиколка 60—70 километра и почнали въ голѣмъ безпорядъкъ да се движатъ. На разсъмване една тѣхна дивизия вече настѫпила, а друга дивизия почнала да прѣминава Вита. На сутриньта, щомъ се разнесла мъглата, за всичко забѣлѣзано било донесено на генерала Ганецки, който въ минутата дигналъ войската си по „трѣвога“. Веднага всичкитѣ баталиони стѫпили на кракъ и тръгнали напрѣдъ, като образували два отряда — Долне-Джбнишки и Метрополски. Започнало се жестоко сражение, което къмъ 10 часа дошло въ най-пълния си разгаръ; генералъ Ганецки, ездѣйки на конь, отишълъ въ самата бойна ли-

ния и насърчавалъ войницитѣ, а Османъ-паша се видѣлъ почти заграденъ отъ три страни и сжщо, ездѣйки на конь, излѣзалъ въ първитѣ редове. Ето че въ най-критическия моментъ единъ непріятелски куршумъ го наранилъ въ лѣвия кракъ и той полѣтѣлъ да падне. Веднага въ цѣлата турска армия настанала паника, тя ударила на безпорядъченъ бѣгъ и започнала да се трупа по мостоветѣ на Вита. На часа гренадеритѣ подъ барабаненъ бой настжпили по цѣлата линия, а артилерията имъ излѣзла напрѣдъ и започнала да сѣе смъртъ въ турскитѣ пълчища. Скоро генералъ Ганецки забѣлѣзалъ между гжстия димъ, че на каменния мостъ се развѣва бѣлъ флагъ . . . Слѣдъ малко прѣдъ него билъ доведенъ турски парламентьоръ съ вързани очи, изпратенъ отъ Османъ-паша, да съобщи на прѣдаването. Когато въ цѣлия руско-ромжнски отрядъ станало извѣстно това, по всичкитѣ позиции се разнесло гръмогласно „ура“, което траяло нѣколко минути. Не минало се много и послѣдвала заповѣдь, да се спратъ непріятелствата, и се разнесалъ сигналъ, да се прѣкрати стрѣлбата.

Понеже Османъ-паша билъ раненъ и не можалъ да се движи, генералъ Ганецки изпратилъ първо, генералъ Струкова въ кжща караулката му при лѣвия плѣвенски ридъ, а послѣ принудилъ се да отиде и той тамъ, дѣто го заварилъ обкржженъ отъ личния му лѣкарь и висшитѣ офицери. Османъ-паша седѣлъ на-

мръщенъ и убитъ духомъ на единъ патроненъ ковчегъ съ прострѣнъ кракъ, на който се виждала прѣсна прѣвръзка. Когато генералъ Ганецки влѣзълъ при него, подалъ му ржка и издумалъ: „Поздравлявамъ ви! Вий чудно водихте атаката! Заповѣдайте да сложатъ оржжието.“ Слѣдъ това сѣдналъ наредъ съ Османъ паша и, като прѣкаралъ нѣколко минути въ мълчание, повторилъ настоятелно искането си. Срѣдъ силно вълнение раненията плѣнникъ изпратилъ Адилъ-паша, да прѣдаде заповѣдьта му на цѣлата армия, да си сложи оржжието, а самъ снелъ на-бързо подарената му отъ Султана златна сабя и мълкомъ съ въздишки я врѫчилъ на генерала Ганецки. Скоро турскитѣ офицери захвърлили своето оржжие, а подиръ тѣхъ войницитѣ натрупали пушкитѣ си на цѣли грамади, като прѣдварително дали признаци отъ недоволство и съпротивление. Но на часа тѣ се видѣли заградени отъ гѫста верига руски войници, та се принудили да замлъкнатъ и, треперайки отъ страхъ, налѣгали по поляната. Генералъ Скобелевъ, който туку-що билъ назначенъ отъ великия князъ Главнокомандующия за воененъ Генералъ-губернаторъ на Плѣвенския укрѣпенъ лагеръ, пристигналъ при кѫщата-караулка и чрѣзъ прѣводачъ водилъ кѫсъ разговоръ съ ранения си противникъ, като се изразилъ така: „Кажете на пашата, че всѣкой човѣкъ малко или много бива завистливъ; та и азъ, като воененъ, завиждамъ на Османъ-паша въ това, че той

има случая да направи за отечеството си важна услуга, като ни задържа 4 мѣсеца около Плѣвенъ". На това раненият противникъ съ поклонъ и усмивка отговорилъ на добрѣ извѣстния му „Бѣли генералъ" слѣднето: „Генерала е още така младъ по години, а вече е успѣлъ тъй много да се отличи въ военното поприще, че, не се съмнѣвамъ, ако не азъ, то може би дѣцата ми ще му въздадатъ честь като на фелдмарешалъ на руската армия". Слѣдъ половина часъ генералитѣ Ганецки и Скобелевъ се сбогували съ Османъ-паша и заминали при частитѣ на гренадерския корпусъ, за да причакатъ тамъ великия князъ Главнокомандующия. На раненият плѣнникъ било прѣдложено да се отправи за Плѣвенъ и скоро офицеритѣ му го прѣнесли на ржцѣ отъ кжщата-караулка на файтонъ, а неговия лѣкарь сѣдналъ срѣщу му. Османъ-паша съ щаба си и прислугата заминалъ за Плѣвенъ, ескортиранъ отъ руски и ромжнски кавалеристи и придруженъ отъ генералъ Струкова1).

Великия князъ Главнокомандующият се намиралъ на „Назамъ-баиръ", когато получилъ донесение за окончателното завземане на Плѣвенъ и, слѣдъ кратка почивка, отправилъ се за тамъ, като прѣминалъ само дотурскитѣ гробища и крайнитѣ улици, които били почти пусти. Той се искачилъ на Ско-

1) Л. Чичаговъ „Дневникъ пребиванія Царя-Освободителя въ Дунавской арміи въ 1877 году", С. Петербургъ, 1902 г., стр. 401, 403 и 404.

беловитѣ редути, отъ дѣто града се открива цѣлъ съ своята красива околность. Отъ тукъ ясно се виждали кавалерийскитѣ разѣзди изъ вжтрѣ и пѣхотнитѣ полкове, които начело съ музикантскитѣ си хорове се стичали отъ разни страни. Отъ тукъ, слѣдъ като получилъ второ донесение, той изпратилъ ординареца си, поручика Дерфенденъ, да съобщи радостната вѣсть на Царь-Освободителя. Като слѣзалъ отъ Скобеловскитѣ редути, великия князъ Главнокомандующиятъ се опжтилъ прѣзъ Вита къмъ каменния мость, дѣто на равнището били построени гранадерскитѣ и другитѣ полкове, които взели участие въ днешното сражение. Той обиколилъ фронта на всичкитѣ и ги поздравилъ съ блѣскавата побѣда, срѣдъ възторжени „ура“ и звуковетѣ на руския народенъ химнъ. Подиръ това той прѣсрѣщналъ Османъ-паша по срѣдата на пжтя между каменния мость и града, стисналъ му ржката и го поздравилъ за енергичната отбрана въ растояние на толкова врѣме.

Сжщия день сутринята, щомъ на Негово Величество станало извѣстно, че между генералъ Ганецки и Османъ-паша се завързало кърваво сражение. Той напусналъ Пордимъ и и заминалъ къмъ Плѣвенъ. Тъкмо по обѣдъ при възбудено състояние той се разхождалъ по насипа на „Императорския редутъ“ и съ нетърпение очаквалъ резултата отъ сражението, чиито екотъ ясно се чувалъ отъ тукъ. Нѣколко часа той прѣкаралъ въ неизвѣстность,

като не го свъртало на едно мѣсто и често се съвѣщавалъ съ генерала Милютинъ. Чакъ кждѣ 4 часа слѣдъ пладнѣ отдалеко се задалъ всадникъ, който каралъ кариеръ право къмъ „Императорския редутъ“ и съ снемена фуражка правялъ радостни жестове. Това билъ полковникъ Моравски, който случайно стигналъ по-рано отъ изпратения ординарецъ на великия князъ.

— Ваше Величество! Османъ-паша се прѣдава! извикалъ запъхтенъ полковникъ Моравски.

— Ела тукъ! отговорилъ му той и съ бързи крачки тръгналъ къмъ него.

Офицерътъ обяснилъ на кѫсо за станалото, а Императора му стисналъ ржката съ думитѣ: „благодаря, юначе!“ и го поздравилъ съ назначение въ своята свита. При тая неочаквана вѣсть всичкитѣ присѫствующи извикали единодушно „ура“. Въ тоя моментъ Императорътъ си отложилъ фурашката и съ сълзи на очитѣ се прѣкръстилъ. Слѣдъ това, като изтъкналъ заслугитѣ на генерала Милютинъ върху послѣднитѣ операции при Плѣвенъ, наградилъ го съ Св. Георгиевски кръстъ. Подиръ 5 минути отъ далеко се задалъ другъ всадникъ — това билъ поручикъ Дерфеиденъ, който повторилъ сѫщото донесение. Сега станало ясно за всички, защо полковникъ Моравски го е прѣварилъ. Макаръ Императорътъ да отишълъ по-нататъкъ и приближилъ Плѣвенъ, не влѣзалъ вѫтрѣ, защото вече било се

мръкнало. Той потеглилъ за Пордимъ, дѣто къмъ 7 часа го причакали лейбъ-казацитѣ и мнозина офицери отъ Главната квартира. Той имъ обявилъ отъ далеко, че Османъ-паша е плѣнникъ съ цѣлата си армия. До самата му квартира посрѣщнало го всичкото население на Пордимъ, което било пияно отъ радость и се чудяло, какъ да му изрази своята благодарность. Веднага той изпратилъ до августейшата си съпруга въ С.-Петербургъ, слѣднята телеграма: „Ура! пълна побѣда! Османъ-паша се опита тая сутринь да си пробие пжть прѣзъ нашитѣ линии по посока на Вита, но биде отблъснатъ къмъ завзетия вече отъ насъ Плѣвенъ и принуденъ да се прѣдаде, безъ всѣкакви условия, съ цѣлата си армия. Ти разбирашъ моята радость и каква благодарность къмъ Бога пълни сърцето ми. Желая да се отслужи благодарственъ молебенъ въ голѣмата църква“. Вечерьта Императорътъ се завърналъ въ стаята си и дълго врѣме колѣнопрѣклонно се молилъ на Бога. На неговото лице се четѣла извънредна радость и той прѣкаралъ нощьта спокойно.

На другия день станалъ рано и, като пакъ се молилъ на Бога, приелъ на докладъ генералъ Милютина, който му поднесълъ за подписъ рескриптъ до великия князъ Главнокомандующия. Сжщия день отслужилъ се тържественъ молебенъ до знаменития редутъ „Ихтиябъ-табя“ на това мѣсто, дѣто била палатката на Османъ-паша. Прѣдъ обѣдъ

всичкитѣ полкове изпратили по единъ баталионъ съ знамето си и всичкитѣ офицери се събрали тукъ. Къмъ 10 1/2 часа пристигналъ отъ Пордимъ Императара, придруженъ отъ великия князъ Сергей Александровичъ и свитата си. Слѣдъ гръмогласни възклицания на войската и на събрание тукъ народъ той цѣлуналъ августейшия си братъ Николай Николаевичъ и прикачилъ на гърдитѣ му орденъ за храбрость. Подиръ това той удостоилъ съ сжщия орденъ генералитѣ Тотлебенъ, Непокойчицки, Левицки и другитѣ висши офицери, които се отличили изобщо въ войната и частно при завземането на Плѣвенъ. Слѣдъ раздаването на наградитѣ, той се качилъ на конь и, придруженъ отъ великия князъ Главнокомандующия, миналъ по фронта на войската и я поздравилъ съ блѣскавата побѣда Започналъ се тържественъ молебенъ, на който при „вѣчная паметь“ за починалитѣ въ сражението всички присжтствующи паднали на колѣнѣ, а при „многолѣтието“ разнесалъ се салютъ отъ 101 артилерийски гърмежи по цѣлата околность на Плѣвенъ. Императорътъ разгледалъ добрѣ самото мѣсто, дѣто оржжието на гренадеритѣ имяло щастие и дѣто сега се издига *могилата на побѣдата*. Слѣдъ това той заминалъ за Плѣвенъ, придруженъ отъ великия княъ Главнокомандующия, князъ Карола и многобройна свита.

Отъ дългата обсада и бомбардировка, града прѣдставлявала жалка картина; много

сградн били полусрутени, запустѣли и съ счупени врата и прозорци. Въ нѣкои улици зарадванитѣ до небеса граждани нарисували по стѣнитѣ на кжщитѣ си кръстове и едвамъ успѣли да ги украсятъ съ флагове, драперии, килими и зеленина. Царь-Освободителтъ се задалъ по шосето къмъ Вита и навлѣзалъ въ източната часть на града по посока на църквата „Св. Никола“. Около главната улица, която послѣ била нарѣчена на него — „Александровска“, стекло се всичкото християнско население. Женитѣ хвърляли отгорѣ му цвѣтя, а мжжетѣ го поздравлявали съ източни поклони. При входа на църквата „Св. Никола“ причакали го въ пълно одѣяние и съ хоругви свещенницитѣ Антоний Поповъ, Петъръ Каменополски и Иванчо Атанасовъ. Той цѣлуналъ украсенитѣ съ миртови клончета кръстъ и Евангелие и влѣзалъ вжтрѣ, придвожданъ отъ духовенството, което отслужилъ благодарственъ молебенъ. Когато старшин свещенникъ привѣствувалъ и поръсилъ съ светена вода Царь-Освободителя, той полюбопитствувалъ да узнае, кога е построена църквата, — „въ 1834 год.“ отговорилъ свещенника; а другъ добавилъ, че тя нѣмала камбани, защото турцитѣ ги забранявали. Скоро по улицата, прѣзъ която щѣлъ да мине Императора, се стекълъ цѣлия градъ.

Въ кжщата на братия Иванъ и Тодоръ Вацови била приготвена трапеза, но тя се указала малка за многобройнитѣ гости. По тая причина само [Височайшитѣ] особи се устано-

КЖЩАТА ВЪ ПЛѢВЕНЪ, ВЪ КОЯТО Е ГОСТУВАЛЪ ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЯ.

вили вѫтрѣ, а за свитата била импровизирана трапеза на двора подъ открито небе. Когато всичкитѣ отпочинали и закусили, на пѫтнитѣ врата се явила депутация, въ която влизали свещенникъ Христо Йончевъ, дяконъ Евтимий, Юрданъ Кирковъ, Парашкева хаджи Димитрова, Никола Горановъ, Хицо Шоповъ, Христо Йончевъ и Маринчо Петровъ. Тя помолила, да се яви при нея аташирания при Императорската квартира, графъ Игнатиевъ, комуто изразила благодарность отъ страна на Плѣвненци, за неговитѣ заслуги по народното ни дѣло. Веднага тукъ дошле мнозина граждани съ сѣмействата си, облѣчени въ празднично облѣкло, а тѣхнитѣ дѣца раздавали букети на офицеритѣ. По едно врѣме срѣдъ многобройната навалица се зачули викове „браво, Османъ-пѫша, браво!“ и всичкитѣ му сторили пѫть да мине. Раненият плѣнникъ пристѫпалъ полека, подпирайки се у раменѣтѣ на Хасибъбея и офицерския кандидатъ князъ Дедашкелияни. Прѣдъ него вървѣлъ драгоманина Н. Макеевъ, който прѣзъ обсадата два пѫти билъ изпращанъ парламентьоръ въ Плѣвенъ. Царь-Освободителтъ благоволилъ да приеме Османъ-паша и чрѣзъ драгоманина започналъ съ него слѣдния разговоръ:

— Какво ви накара да излизате отъ Плѣвенъ?

— Като войникъ, който сѫщи за честното си име, азъ, въ всѣкой случай, считахъ за свой дългъ да направя тоя опитъ. Азъ не можахъ,

па и нѣмахъ право, да постжпя другояче. . . Опитътъ ми несполучи, но нещастието ми лично за мень се смегчава съ това, че тая несполука ми достави щастието — да бжда прѣдставенъ на Ваше Величество.

Отдавамъ пълна похвала и уважение къмъ доблѣстната ви храбрость, макаръ и тя да бѣ насочена противъ моята армия.

— Ваше Величество, съ почитителенъ поклонъ отговорилъ Османъ-паша, азъ само изпълнихъ своя войнишки дългъ и надѣвамъ се, че съ това ще заслужа не само признателностьта на отечеството си, но и милостивото внимание на Ваше Величество и уважение на Вашата армия.

— Знаяхте ли вий нѣщо за прѣвземането на Вратца, Правецъ, Етрополе, Орхание?

— Господарю, нищо не знаяхъ. Почвайки отъ нещастното за насъ сражение при Горенъ-Дъбникъ, въ течение на 45 дена, никаква вѣсть отъ вънъ не проникваше въ Плѣвенъ.

— Оставаше ли ви още много храна?

— Само за 5 дни, въ надвечерието на опита ми тя бѣ раздадена на войницитѣ.

— Въ знакъ на моето уважение къмъ вашата храбрость, азъ ви повръщамъ сабята, която можете да носите и у насъ въ Русия, дѣто, надѣвамъ се, не ще имате причина за ни най-малко незадоволство.

Отъ признателность къмъ Великодушния монархъ, Османъ-паша се поклонилъ и, подпирайки се у сжщитѣ лица, излѣзалъ вънъ на

двора. Тукъ нему билъ поднесенъ столъ, да си отпочине, и въ сѫщия моментъ мнозина висши офицери го заобиколили и, по примѣра на своя Върховенъ вождъ, изказали му сѫщото почитание. Както Царь Освободителя, така и неговитѣ подчинени, имали прѣдъ видъ тоѓа, че храбростьта винаги се уважава, макаръ тя да е проявена отъ неприятеля. Скоро единъ генералъ излѣзалъ вънъ на двора и прѣдалъ на Османъ-паша повърнатата му отъ Императора сабя [1]) Слѣдъ това, чрѣзъ полковникъ Ключарева, нему било поднесено едно миртово клонче отъ страна на Плѣвненци. И послѣднитѣ изказали своята почеть къмъ Османъ-паша, защото не веднъжъ обуздавалъ турцитѣ, като се опитвали да се прѣдадатъ на грабежъ и сѣчъ. На трапезата станало дума, че всичкитѣ църкви въ града били обърнати отъ турцитѣ въ патронни складове. Надвечерь Царь-Освободителя напусналъ Плѣвенъ и заминалъ по най-кѫсия пѫть за Пордимъ. На 30 ноември сутриньта тукъ дошле великия князъ Главнокомандующия и генералъ Непокойчицки. Въ Императорската

[1]) Прѣвземането на Плѣвенъ и срѣщата на Царь-Освободителя съ Османъ-паша сѫ най-добрѣ описани отъ лейбъ-гвардейския щабсъ-ротмистеръ В. Крестовски, официаленъ кореспондентъ на „Правительственый вѣстникъ" и авторъ на прѣкрасното съчинение „Двацать мѣсяцовъ въ дѣйствующей арміи". Отъ него сѫ се пол... логубъ, Л. Чичаговъ и много други рус... автори, които сѫ писали по Плѣвненската е... него, въ първитѣ дни на декември О... изпратенъ за Русия, отъ страна на „Чер...

квартира се обсѫждало, какви мѣроприятия да се вематъ по-нататъкъ и по какъвъ планъ да се продължатъ военнитѣ дѣйствия.

Сѫщия день били прѣсмѣтнати загубитѣ на турцитѣ отъ падането на Плѣвенъ, които възлизали на 10 паши, 130 щабъ-офицери, 2000 оберъ-офицери, 46000 долни чинове, 77 орѫдия и нѣколко знамена. По обѣдъ Царь-Освободителътъ приелъ князъ Карола и го наградилъ съ орденъ Св. Андрей Първозванний съ мечове. Надвечерь той билъ зарадванъ отъ телеграфически извѣстия, че Русенския отрядъ отблъсналъ сполучливо атаката на 30 непріятелски табори по лѣвия брѣгъ на р Ломъ при Мечка и Красенъ. Пснеже въ това сражение участвувалъ Прѣстолонаслѣдника, то великия князъ Главнокомандующия го прѣдставилъ за награда съ Св. Георгиевски кръстъ. Императорътъ вземалъ въ внимание това, но рѣшилъ при първа срѣща съ августейшия си синъ самъ да му прикачи на гърдитѣ тоя орденъ. Сѫщия день станало явно, че Негово Величество ще напустне театъра на военнитѣ дѣйствия и ще замине за Русия. На 1 декемврий въ Пордимъ билъ отслуженъ молебенъ по случай побѣдата на Русенския отрядъ. А великия князъ Владимиръ Александровичъ, като врѣменно командующъ XII корпусъ, билъ награденъ отъ Императора съ златна сабя, украсена съ брилянти. Слѣдъ молебена той поблагодарилъ на лейбъ-казацитѣ отъ собственния си конвой,

за вѣрната имъ служба прѣзъ всичкото врѣме на бойното поле.

На 2 декемврий Царь-Освсбодительтъ благоволилъ да се прости съ находящитѣ се тукъ части отъ Дунавската армия. Въ 9 часа прѣдъ пладнѣ нѣ него се прѣдставили офицеритѣ отъ собственния му конвой и го помолили да приеме като подаръкъ отъ тѣхна страна една проста сабя за споменъ. По тоя случай той имъ произнесълъ слѣднята рѣчь: „Азъ съмъ твърдѣ доволенъ отъ тая сабя и друга не ми е нужна. Искренно ви благодаря за тоя скѫпъ споменъ за васъ и още веднъжъ благодаря за службата. Сега съмъ длъженъ, слѣдъ единъ день, да се раздѣля съ васъ и ще ви изпратя да служите при Царевича, но, надѣвамъ се, скоро ще се видимъ пакъ Въображавамъ си, колко той ще ви се зарадва". Като разцѣлувалъ всичкитѣ офицери и раздалъ орденитѣ на тия, които били прѣдставени за награда, прибавилъ: „Повтарямъ ви сѫщото, което казахъ и вчера. Моята сърдечна благодарность за вашата служба, както въ боя, така и при мень Повече отъ половинъ година ний бѣхме наедно. Врѣмето мина незабѣлѣзано... До виждане, господа!" Слѣдъ това, кждѣ 11 часа прѣдъ пладнѣ, Императорътъ потеглилъ съ свитата си отъ Пордимъ за сѫщото това мѣсто по брѣговетѣ на Вита, дѣто на 28 ноемврий пълчищата на Османъ-паша намѣрили своя гробъ, дѣто още се търкаляли човѣшки тѣла и конски трупове. Тукъ били построени съ

разгънати знамена всичкитѣ полкове отъ рускоромънския отрядъ и тукъ били наредени часть отъ многобройнитѣ трофеи, взети въ Плѣвенъ. Когато направилъ прѣгледъ на всичкитѣ полкове, Царь-Освободителя имъ благодарилъ за положения трудъ и за показаното мужество, особено въ послѣдното сражение. По негова заповѣдь извикани били прѣдъ фронта двамата отличили се войници: Карабановъ, който съ една орждейна чистачка сполучилъ да отбие турцитѣ, и Ждановъ, който завладѣлъ едно тѣхно знаме Императорьтъ се обърналъ съ ласкави думи къмъ двамата и своеръчно имъ прикачилъ на гърдитѣ ордени за храбростъ.

Слѣдъ пладнѣ той заминалъ за Плѣвенъ, придруженъ отъ великия князъ Главнокомандующия, князъ Карола и висшитѣ офицери. Въ мѣстностьта подъ „Бейския-баиръ“ стекло се, да го посрѣщне, цѣлото население, което било по-грамадно отъ миналия пѫть, защото надошле почти всичкитѣ околни села. Събраното множество воглавѣ духовенството сега се отличавало съ това, че по главата на всѣкиго червения фесъ билъ замѣстенъ съ коженъ калпакъ, проста шапка и бѣла кърпа. Когато Царь-Освободителя приближилъ, разнесли се силни ръкоплѣскания, хиляди гърла извикали „да живѣй“ и всичкитѣ се втурнали подирѣ му. Той се отправилъ къмъ кѫщата на брата Ив. и Тодоръ Вацови, дѣто за него и свитата билъ приготвенъ обѣдъ. При входа го посрѣщ-

нали тълпа плѣвненски гражданки въ гиздава примѣна, отъ които г-ца Еленка Г. Вацова пролзнесла слѣднята рѣчь:

„Всеми юстивейши Господарю!

Велико е твоето къмъ насъ благодѣяние Ти не само прѣдприе великата война отъ любовь и състрадание къмъ насъ, но и удостои нашата бѣдна страна съ Царското Си посѣщение, като се изложи на всичкитѣ трудности на походния животъ. Всемилостивѣйши Господарю! нашата признателность къмъ Тебе нѣма прѣдѣли, но прости, Велики Господарю, за нашата простота и неумѣнието ни достойно да Те посрѣщнемъ и да изкажемъ дълбоката си признателность. Българитѣ и до края на свѣта ще благославятъ Твоето велико име и и Твоя августейши Домъ".

Подиръ това една депутация отъ Плѣвненци му поднесла слѣдния адресъ:

„Велики Господарю!

Изминаха се вѣкове на страдания за Българския народъ. Тѣ се изминаха безвъзвратно, само за това, че Ти, Господарю, турна своя мечъ върху вѣзнитѣ на сѫдбата.

Ти, Велики Господарю, съ своя щитъ ни закрили отъ варварството на невѣрнитѣ.

Ти ни даде новъ животъ.

Като слънце, Ти озари нашата земя съ посѣщението Си, възкраси Българския народъ и, както се топи снѣга отъ слънчевитѣ лъчи,

така се разпоиха веригитѣ, които отъ редъ вѣкове ни потискаха!

Можемъ ли ний да оставаме равнодушни къмъ това велико събитие, плодоветѣ на което трѣба да вкусимъ, не само ний, но и нашитѣ далечни потомци. Съ страданията си прѣзъ петмѣсечната обсада ний, жителитѣ на града Плѣвенъ, си спечелихме правото да застанемъ на чело на Българския народъ съ стрѣмежа да Ти изразимъ, Господарю, отъ името на тоя народъ най-горещитѣ си чувства. Ний вѣрваме: освобождението на Плѣвена е зарята на освобождението древната България. Плѣвенъ сега възкресна пръвъ, както прѣди вѣкове умрѣ послѣденъ

Въ паметь на нашитѣ потомци за това възкресение, за да се вижда то̀ и въ бѫдащитѣ вѣкове и да се спомня това щастие, което Ти, Господарю, ни подари съ посѣщението си на града ни, ний просимъ позволение, да построимъ въ Плѣвенъ мѫжка гимназия, която да нарѣчемъ съ святото за всѣки българинъ Име на Ваше Императорско Величество Царь-Освободителя.

Ощастливената отъ Тебъ, Господарю, България въ Тебе, Вѣнценосний Стратегъ, вижда спасението си; на Тебъ тя е длъжна да посветява дѣцата си, надеждата и упованието на страната си, залога за прѣуспѣването си въ духа на истинната цивилизация и братско единение съ Русия.

Бѣше врѣме: за много столѣтия се помрачи слънцето на България, въ царуването на Александра Георгиевичъ Страшимира, надъ който тѝ възсия сега съ силата на новия Александръ, отъ Георгия вѣнчанъ, по право наричанъ — страхъ за мира на робството и тиранията.

Душевно и вѣчно прѣданнитѣ и благодарни български граждани и гражданки на гр. Плѣвенъ [1]).

Въ врѣме на обѣда тукъ свирилъ музикантски хоръ, а въ двора и съсѣднитѣ улици се стекълъ цѣлия градъ [2]). Падането на Плѣвенъ възхитило всѣко българско и руско сърце, всичкитѣ доброжелатели на двата братски народа и всичкия Славянски миръ. Скоро то се разнесе като молния по цѣла Европа, произвело силно вълнение по брѣговетѣ на Босфора и стрѣснало враговетѣ на Славянското племе.

Вечерьта Царь-Освободительтъ се завърналъ въ Пордимъ и заповѣдалъ да се приготви цѣлата му квартира за пжть Той благоволилъ да подари скжпоцѣненъ пръстенъ на собственика на кжщата, Ив. Стойковъ, който отъ благодарность му е цѣлуналъ ржка. До-

---

[1]) На чело на подписалитѣ адреса фигурирало духовенството воглавѣ архимандритъ Константина, отпослѣ митрополитъ Врачански.

[2]) И. С. Ивановъ „Сборникъ статей о нѣкоторихъ выдающихся событіяхъ въ современной жизни болгаръ", Кишеневъ, 1900 г. стр. 123 и 124, и Л. Чичаговъ „Дневникъ прибыванія Царя-Освободителя въ Дунайской арміи въ 1877 году", С.-Петербургъ 1902 г. стр. 411 и 412.

мътъ на тоя селенинъ е забѣлѣжителенъ не само съ гостуването на Императора, но и съ това още, че въ него графъ Игнатиевъ и А Нелидовъ написали текста на Санъ-Стефанския договоръ. По-сетнѣ, когато Пордимци си основали читалище, наименовали го на Царь Освободителя. Кжщата на братя Ив. и Тодоръ Вацови въ Плѣвенъ, дѣто той само два пжти отпочиналъ и обѣдвалъ, дълги години била запазена въ тогавашното си положение Домакинитѣ намѣрили за добрѣ да не измѣнятъ нищо отъ уредбата на нейната гостна стая и окачили портрета на Великия Вѣнценосецъ Тая кжща е купена отъ държавата, а прѣобърната отъ комитета „Царь-освободитель“ въ военно исторически музей посветенъ на него [1]).

---

[1]) Изказаното въ адреса на Плѣвенци желание да се основе въ града имъ една гимназия на негово име, не се осжществило. По-сетнѣ на назначеното за тая гимназия мѣсто било издигнато едно държавно винарско-овощарско-училище. Погрѣшката на това се отдава на министерството на народната просвѣта.

Царь-Освободителъ напуща България.

Рано сутриньта на 3 декемврий, при силенъ студъ и гъста мъгла, Негово Величество се отправилъ обратно къмъ Дунава Облѣченъ топло, той сѣдналъ въ каляската си съ великия князъ Сергей Александровичъ и потеглилъ бързо къмъ Горня-Студена. Въ неговата свита влизали графъ Адлербергъ и генералитѣ Милютинъ, Рилѣевъ и Салтиковъ. Слѣдъ като закусилъ и отпочиналъ въ Горня-Студена, той продължилъ пътя си къмъ с. Брѣстовица, дѣто се намиралъ щаба на Русенския отрядъ На нѣколко километра вънъ отъ селото него посрѣщнали великитѣ князе Прѣстолонаслѣдника и Владимиръ Александровичъ. Като прѣгърналъ и разцѣлувалъ любимитѣ си синове, поздравилъ ги съ назначенитѣ имъ награди. Вжтрѣ въ Брѣстовица него причакали всичката войска, множество селени и една депутация отъ разни градове въ завоевания край. Той пристигналъ тукъ надвечерь и се установилъ въ скромната квартира на синоветѣ си, които прѣди всичко му докладвали за резултата отъ сраженията при Мечка и Красенъ на 30 ноември. Слѣдъ

това августейшия баща прикачилъ на Прѣстолонаслѣдника Св. Георгиевски кръстъ, а връчилъ на Владимира Александровичъ скъпоцѣнната сабя.

На 4 декемврий Царь-Освободительтъ се простилъ съ войската и поблагодарилъ ѝ за службата, а приелъ българската депутация, която му поднесла слѣдния адресъ:

„Ваше Императорско Величество!

Многострадалниятъ български народъ отдавна възлагаше своитѣ надежди на Велика Русия за освобождението си отъ ненавистното и непоносимо отоманско иго. Сега той се счита за най щастливъ, като видѣ, че слѣдъ петъвѣковно робство неговитѣ надежди се осѫществиха въ славното царуване на Ваше Императорско Величество. Да, Ваше Величество, въодушевени отъ человѣколюбие и състрадание, пожертвовахте спокойствието си и дойдохте въ нашето отечество — България, за да освободите лично нѣколко милиона христиани отъ варварското иго.

Ваше Величество! Толкова человѣколюбивото и свето дѣло, прѣдприето отъ Васъ, трѣбва да сияе въ историята, трѣбва да се споменува вѣчно по цѣлия Балкански Полуостровъ съ въсторгъ и признателность и найпослѣ ще свърже тѣсно Българския народъ съ неговитѣ кръвни и едновѣрни братя руситѣ.

Ваше Величество! Населението въ тая часть отъ България, дѣто живота, имота и

честьта сѫ обезпечени, се радва за блѣскавитѣ побѣди, които храбрата на Ваше Императорско Величество армия одържа надъ общия врагъ въ Азия и Европа. Като изказва своята най-смирена и най-покорна признателность на Ваше Императорско Величество, Българския народъ моли Бога, да Ви дарува дългоденствие, да ускори окончателната побѣда надъ общия ни врагъ и да увѣнчае съ пъленъ успѣхъ и слава великото и славно прѣдприятие на Негово Императорско Величество".[1])

Тоя день билъ послѣденъ отъ неговото прѣбивание въ България. Слѣдъ като закусилъ въ Брѣстовица, той се отправилъ между Свищовъ и Русе по посока на Дунава, придруженъ отъ августейшитѣ си синове и малка свита. Отъ самия високъ брѣгъ на рѣката до с. Батинъ, започналъ изкустно построенъ спусъкъ, на дължина 3 километра, а по нататъкъ надъ мѫтнитѣ и вълни се простирали понтони до ромѫнското с. Петрошани. Тукъ се намирала щабъ-квартирата на великия князъ Алексей Александровичъ, до която войската образувала шпалиръ, а въ самата нея очаквалъ почетенъ караулъ отъ гвардейския екипажъ. Къмъ обѣдъ Царь-Освободительтъ вече напусналъ българския брѣгъ и пристигналъ въ Петрошани, дѣто при самия брѣгъ го посрѣщналъ великия князъ Алексей Александрвичъ, една

[1]) Л. Чичаговъ „Дневникъ пребыванія Царя-Освободителя въ Дунайской арміи въ 1877 году" С.-Петербургъ, 1902 год. стр. 423.

малка група офицери и множество народъ, Той потеглилъ на каляска за приготвената му квартира, дѣто построенитѣ моряци, на чело съ своитѣ офицери, го посрѣщнали съ заглушителни „ура“. И така, слѣдъ повече отъ 5 мѣсеца скитане по България, Царь-Освободителя се раздѣлилъ съ нея, но оставилъ четирмата си синове. И той, и тѣ изпълнили свещенния си дългъ къмъ отечеството си и къмъ насъ българитѣ — братя по вѣра и кръвь. На 4 декемврий въ 8 часа вечерьта Негово Величество се качилъ на специаленъ тренъ, който да го отнесе по новопостроения пжть отъ тукъ за Букурещъ. Когато той влѣзълъ въ вагона, обърналъ се къмъ присжтствующитѣ съ слѣднитѣ думи: „прощавайтѣ, господа! Дай Боже, щото по-скоро и благополучно да свършимъ войната“.

На 5 декемврий въ ромжнската столица станали голѣми приготовления за неговото посрѣщане. Гражданитѣ украсили кжщитѣ си съ флагове, драперии, гирланди и почнали да се стичатъ още отъ сутриньта на гарата. Прѣдъ пладнѣ на перона очаквали Царь-Освободителя, дипломатическия корпусъ, гражданскитѣ и военни власти, висшето общество, прѣдставители отъ всички съсловия, депутации и персонала на руската легация. На перона се намирала съ свитата си и ромжнската княгиня Елисавета, чийто августейши съпругъ още не билъ се завърналъ отъ театъра на военнитѣ дѣйствия. Като прѣдставители на българската ко-

лония и емиграция фигурирали тукъ слѣднитѣ лица: митрополитъ Панаретъ Рашевъ Погониански, митрополитъ Милетий Софийски, дяконъ Романъ Поповъ, Евлогий Георгиевъ, Д-ръ Атанасовичъ, Д-ръ Протичъ, Георги Николопуло, Юрданъ Х. Димитровъ, Ив. Грудовъ, Михаилъ Колони, Никола Станковичъ, Паскалъ Кантарджиевъ, Даскалъ Александръ Димитровъ, Ганчо Григоровъ, Стати Станковичъ, а около гарата и по главната улица било пълно съ българи, които горѣли отъ желание да видѣтъ завърналия се Императоръ отъ свободната имъ вече родина. Кждѣ пладнѣ той пристигналъ, посрѣщнатъ съ неописуемъ възторгъ отъ всички присжтствующи и, като поздравилъ и взелъ подъ ржка княгиня Елисавета, размѣнилъ нѣколко думи съ руския дипломатически агентъ баронъ Стюарта. Слѣдъ това отправилъ се къмъ българитѣ, отъ страна на които митрополитъ Панаретъ Рашевъ Поганиански го поздравилъ съ „добрѣ дошелъ“, а всичкитѣ други извикали единодушно „у р а! да живѣй Царь-Освободителя“. Като се оттеглилъ въ приемната зала, благоволилъ да покани двамата български владици и водилъ кжсъ разговоръ съ тѣхъ. Слѣдъ това отправилъ се, засдно съ княгиня Елисавета, за двореца, срѣдъ горещи акламации отъ страна на многохилядния народъ. Вечерьта града билъ блѣскаво освѣтленъ, а двамата направили дълга разходка по главната улица. Къмъ 10 часа прѣзъ нощьта Негово Величес

романската столица, изпратенъ съ подобающи почести. Сѫщия день той подписалъ прощаленъ приказъ къмъ дѣйствующата армия. По заповѣдь на великия князъ Главнокомандующия, тоя приказъ билъ прочетенъ въ всичкитѣ роти, батареи, ескадрони и сотни. По сѫщия случай августейшия братъ на Царь-Освободителя съ другъ приказъ напомнилъ на дѣйствующата армия свещения й дългъ къмъ него и къмъ отечеството. Тоя приказъ изтъквалъ, че по нататъкъ ней продстои борба съ суровъ климатъ, съ природни прѣпятствия и съ по голѣмо упорство на неприятеля; но тя трѣбва да употрѣби всичкитѣ си усилия, само и само да докара великото дѣло до край.

Царь-Освободителътъ високо цѣнялъ подношенията, които получилъ въ България при разни случаи. Отъ даденитѣ му адреси, дискузи съ хлѣбъ и соль и други тѣмъ подобни той заповѣдалъ да се образува „*Болгарская колекція*“, която послѣ нарастнала на 210 номера. Отначало тя била изложена въ единъ отъ дворцитѣ, дѣто въ опрѣдѣлени дни всѣкой можелъ да я види.[1])

* * *

Не се минали два мѣсеца и дѣйствующата армия стигнала подъ стѣнитѣ на Цариградъ. . .

[1]) Съприкосновението на Царь-Освободителя съ българитѣ отъ войната насамъ до трагическата му смъртъ ще бждатъ прѣдметъ на друго едно съчинение.

ПРѢДСТАВЛЯВАНЕ НА ОСМАНЪ-ПАША ПРѢДЪ ЦАРЬ-ОСВОБОДИТЕЛЯ

Задържанитѣ толкова врѣме около 100,000 войници при Плѣвенъ вече били свободни за по-нататъшна борба съ неприятеля. Тѣхниятъ прѣкрасенъ духъ се повдигналъ до висша степень, макаръ и да паднали дълбоки снѣгове и да настжпала свирѣпа зима. Отряда на генерала Гурко по посока на Араба-Конашкия проходъ скоро се отзовалъ въ Софийско поле. Отряда на генерала Карцовъ прѣминалъ Троянския проходъ и навлѣзалъ въ долината на р. Стрѣма. Отряда на генерала Радецки завзелъ Шейновския укрѣпенъ лагеръ и плѣнилъ армията на Вейселъ-паша. Изобщо слѣдъ падането на Плѣвенъ дѣйствующата армия отивала неудържимо все напрѣдъ, подобно на буйна рѣка, която е скжсала своята прѣграда. Въ кжсо врѣме София, Пловдивъ и Одринъ били въ нейнитѣ ржцѣ. Турция вече изгубила всичкитѣ си отбранителни срѣдства. На 19 януарий въ Одринъ били подписани прѣдварителнитѣ условия за миръ. Но понеже Турция бавила сключването на окончателния миръ, то дѣйствующата армия настжпила къмъ Цариградъ. Това най-сетнѣ принудило Високата-порта да приеме всичкитѣ руски искания. На 19 февруарий 1878 год билъ сключенъ Санъ-Стефанския договоръ, който прѣдвижда една велика България въ нейнитѣ етнографически граници Но, за жалость, подъ натиска на великитѣ сили, прѣдимно Австрия и Англия, условията на тоя договоръ не се изпълнили.

На 13 юлий сжщата година на сцената излѣзълъ Берлинския договоръ, който разкжсалъ милата ни родина на нѣколко части. Надъ развалинитѣ на Турция били създадени: васалното княжество България и автономната область Източна Румелия.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

Вмѣсто прѣдговоръ 5

Рѣшението на Царь-Освободителя да се освободи България 9

Българската емиграция въ Ромжния по поводъ рѣчьта на Царя-Освободителя на 29 октомврий 15

Българската делегация при Царь-Освободителя . . . 23

Обявяване на войната и първата срѣща на Царь-Освободителя съ Българското опълчение 28

Царь-Освободителътъ въ Ромжния. Посрѣщането му отъ български депутаций 34

Прѣминаването на Дунава и възванието на Царь-Освободителя къмъ мѣстното население 47

Царь-Освободителътъ въ Свищовъ. 58

Царь-Освободителътъ въ с. Бѣла 74

Царь-Освободителътъ въ с. Горня-Студена. 96

Царь-Освободителътъ въ с. Пордимъ. 135

Царь-Освободителътъ въ Плѣвенъ. 151

Царь-Освободителътъ напуща България. 171